

Vámbéry Antológia

2009

Fro cultura 2009

VÁMBÉRY POLGÁRI TÁRSULÁS

Összeállította
HODOSSY GYULA

Vámbéry Antológia 2009

Vámbéry Polgári Társulás
Dunaszerdahely
2009

Tartalom

- [7] A. Kis Béla: Ritka előrelátás
- [10] Ardamica Zorán: Bettes-vers
- [12] Balázs F. Attila: Minimál
- [15] Barabás Zoltán: Magyarán szólni tanítod
- [18] Bokora Ákos: Állapot
- [21] Csáky Károly: Adatok Bori község néprajzához
- [43] Fellingner Károly: Ének az esőben
- [46] Gágyor József: A tallósi fenyítőház
- [63] H. Nagy Péter: Protonpöröly
- [69] Hála József: „Kőpénzek” és egyéb kővé váltak a Felvidéken és Észak-Magyarországon
- [81] Hazai György: Vámbéry Ármin helye a kortárs tudományban
- [88] Hodossy Gyula: A misztérium missziója
- [89] Jakubecz Márta: E-mailek, ímélek, Emilek
- [93] Juhász R. József: Niagara Fal(1)s
- [95] Dr. Kiss László: „Egy több tekintetben nevezetes férfiú” – Kazinczy sógora: dr. Dercsényi (Weiss) János (1755–1837)
- [114] Kulcsár Ferenc: Ihlet I.
Ihlet II.
- [115] Lacza Tihamér: Arab utazók és Ibn Battúta (1304–1369/77)
- [122] Liszka József: Budapesti napló
- [139] Nagy Erika: A fenketlen gömböc
- [141] Pomogáts Béla: Meredek út
- [145] Soós Tamás: Egy Iraki tengerésziszt kalandjai Brazíliában, a 19. században

- [147] Szászi Zoltán: Elbeszélő költemény arról, hogy
Gömörben járva hogyan verte meg a szelíd rendező a helyi üvegest meg a dzsint
- [152] Tasnádi Edit: Török költők József Attiláról
- [154] Tóth László: Ma korán ébredtek
- [156] Ymeri, Baki: A szerelem hatalma
A nyár lelke
- [157] Villalpando Blanca: A virágok hová mentek?
Mint kiszáradt ág
- [159] Villányi László: Szeretnék: felelem!
- [161] Voigt Vilmos: Egy olasz tudós Pannoniában –
Luigi Ferdinando Marsigli
- [174] Zalán Tibor: Keselyű
- [178] Zirig Árpád: Délután Mahdiában
- [179] Rövid életrajzi adatok

A. KIS BÉLA

Ritka előrelátás

Éppen autózva, a Pátria rádióból értesülök A Magyar Nyelv Múzeumának megnyitásáról, és lenyűgözve hallgatom a riportot. Ha jól számolom, két évtizedes különbséggel kétszer jártam Széphalmon. Két kerékpártúrán Kazinczy és sírja, mauzóleuma vitt oda. Most már múzeuma is van Széphalomnak. A magyar nyelvnek szentelték. Hogy mit mutatnak ott be, nem tudom, az ötlet még 1994-ben fogant meg, a gazdáiról se tudok semmit, de a jelenség „példaértékű”, és ritka előrelátásról tanúskodik. A nagy lelkesedést viszont nem értem.

A századok folyamán gyakran előfordult, hogy nemzetünk nem tudta, hány az óra. Most tudja, sőt előrerohan. Múzeumba küldi a magyar nyelvet – oda, ahova lassan tényleg való lesz, ha minden így folytatódik. Nyelvünk állandóan sorvad, naponta teret veszít; elég Dél-Szlovákia településein végigutazni (a magyarországi katasztrofális állapotokra nem akarok kitérni), egy-két áruházban, hivatalban, kórházban, sportpályán, faluközösségben megfordulni. Soroljam? És beszélhet (Illyés, Antall nyomán) Vízi E. Szilveszter 15 millió magyarról... Legfeljebb arról árulkodik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökeként nincs képbem, nem olvas statisztikai adatokat, délibábot kerget! Az 1970-es évektől Szlovákiában (és bizonyára másutt is a Kárpát-medence határon túlinak nevezett részeiben) negyven év tökéletesen elegendő volt arra, hogy egy falu nyelvet váltson. Erre több Kassa környéki falu is példát szolgáltat: elegendő volt hozzá a magyar tanítási nyelvű iskola bezárása a körzetesítés idején... Idevág, amit

az ostoba nevű (ki volt az a zseni, aki ezt a nevet kitalálta?) MR1 Kossuth rádió (megemészthetetlen példa a nyelvtromlásra, illetve -rontásra) népzenei műsorában hallok pár napra rá. Magyarbódón a 2001. évi népszámlálás szerint már csak 41 magyar él, miközben énekük meghatja egy dunántúli falu szinte egész közösségét... Nyúlok a statisztikáért, az 1991-es van a kezem ügyében, és megdöbbenek: már akkor is csak 59 lakos vallotta magát magyarnak az ezernél több főt számláló, amúgy a népdalairól, a táncairól, a budaméri csatában elesett honvédek emlékének ápolásáról nevezetes településen...

Szóval, nagyszerű ez az előrelátás, szinte Herdert túlhaladó. Az ötlet pedig egyenértékű azzal, mint amikor valakinek magának kell megásnia a saját sírját. Tévedés ne essék, nagyon jó, ha megörökítődnek a kopó nyelvjárások, nem erről van szó. Ez esetben legfeljebb arra kell ügyelni, az aktuálisan menő hanghordozóra időben átmásolódjanak, hogy lejátszhatók lehessenek... Ügyelni viszont sokkal inkább arra kellene, hogy legyen kinek. Mert a megőrzött magyar hanganyagnak csak olyan ember számára van értelme, aki megérti...

A múzeum egyedülálló a világon, hivalkodnak a megszólalók. Az Európai Unió 400 millió forintnyi összeggel (a bekerülési költség felével) támogatta. Jól tette, örömmel tette. Mi ez ahhoz képest, amit megspórolnak majd azon, hogy eggyel kevesebb hivatalos nyelve lesz a rendszernek, nem kell majd fordítgatni ilyen furcsa, logikátlan, kevesek által érthető (amúgy irigylésre méltó tulajdonságokkal bíró) nyelvre mindenféle felszólalásokat és dokumentumokat.

Őrület, de nem vágyom Széphalomra A Magyar Nyelv Múzeumába. Inkább arra vágyom, hogy a magyar nyelv élő legyen Rozsnyón és Léván és Szencen és Érsekújvárott

(ahol a helybelinek már eszébe se jut magyarul kérni az üzletben; aki megteszi és következetes marad, az azt kockáztatja, hogy dolgvégezetlenül távozik). Meg Dunaszerdahelyen és Komáromban, ahol az embernek esetenként már előre el kell készítenie az államnyelvi nevét annak a kütyünek, amit meg szeretne venni, miközben magyarul is csak körülírni tudja...

Szóval, műtárgyak és régiségek gyűjtésével foglalkozó intézmények is figyelmet szentelnek már a magyar nyelvnek. Jaj de jó! Úgy néz ki, most már tudjuk, hány az óra, sőt lépéselőnyben vagyunk. Hajrá, húzzunk bele! Használjuk a magyar nyelvet szóban és írásban egyre kevesebbet, hogy A Magyar Nyelv Múzeuma mihamarabb tölthesse be (minél tökéletesebben) a küldetését!

Ja, és hogy akkor minek is koptatom most az ujjaimat és szaporítom a szót? Csak hogy megnehezítsem a múzeum helyzetét, hogy kitoljam az időhatárt, csak azért is...

Bettes-vers

áll a netem
nem tehetem
hogy csak simán
betemetem
magam a háló-
ba
kilógok a web sarkábó'
lóláb a zsákbó'
restartold a modemet
addig csak a rettenet
indul elnyel engemet
beolvaszt az internet

áll a netem
mikor a neten
pillantásom
keblekre vetem
a szerelem sötét
verem verem
nyílnak a lábak
nyílnak az ajkak
nyílik az ajtó
jön valaki
jaj nekem
gyorsan elteszem
alt+F4

kiadónak a kéziratot küldözgetem
szilveszter éjjelen
nem érkezik jelzik nekem
kűdöm innen kűdöm onnan
ilyen géprő' olyan géprő'
nem megy ez nekem
biztos megint áll a netem
befagyott szilveszter éjjelen
most mi legyen
kutya-lagzi veszedelem
lekéssük a pályázatot
jajjaj azt a gyalázatot
ilyen címre olyan címre
kukacos ímélcímre
pont hu pont sk
nem lesz így honor
se euró se sk
áll a netem
felnégyelem
a számítógépem
vagy inkább kűdöm
az anyagot újévkor
ha elfogy a búék-bor
ha akkor is áll a netem
és az ímél el nem megyen
hát elviszem személyesen

Minimál

I.

olyan vagyok
amilyen nem vagyok
nem voltam és nem leszek
teszek veszek
vagyok

lennék
a halálnak rágós
nem merészkedem
nyílt vizekre
a csónakkal bíbelődöm
a parton talán
biztonságos

II.

a világ vihart kavar
saját vitorláját dagasztva
hogy ne rostokoljon
a történelem kába
kikötőiben
nemzedékeket visz új
nemzedékek felé
az értelmetlen értelem
irányába

III.

üresen jár a malom
durván faragott
kövei közül
betűk hullnak
a fehér lapra
kezem testemtől
függetlenül mozog
szavakat rakosgatok
beleégnek a papírba
égési sebek
föllobban és
vörösen ég
az égálja

IV.

a család történetét
azok írják akik
élik a család életét
vagy az élet írja a
család történetét(?)
avagy a család előre
megírt történetét éljük(?)

V.

a halál érkezte
nevetséges pózba állít
görcs fordítja ki a testet
a szem elhomályosodik
mint légyszaros égő

néma kiáltásra
nyílik a száj
mint fekete folt
nyeli el a kegyeletet
sértő legyek
zümmögését

BARABÁS ZOLTÁN

Magyarán szólni tanítod

I.

Felülről dőlt reám
az istentelen
műfény.

Olyannyiszor elmondták már
nekem: ez a huszon-
egyedik század

és én álmatlanul,
minden elé kiterítve
vártam.

Mellettem az olcsó óra
kedvetlenül, hamisan
bajdorkodott.

Talán ötre járt.
Szeretetlenül, vadszürkén
hajnalodott.

Mint aki sokadjára
felkavart, zavaros
vérben éjszakázott,

át- és visszaéltem
mindent, anyám,
aki még vagy és ott,

ahol mindkettőnket
tétova rémek, szótlanak
követnek, s mi hagyjuk.

A többit hozzáálmodjuk
éberem. Fátum volna?
Sorsunkon egy vaklyuk?

II.

Dől reánk Széphalmon
a sarcra szánt hon,
s a maradék parlagon.

Sután kapaszkodom
a papírlap fehérjébe,
mely olcsó és dőre.

*Tudom: Isten időről időre
átvértzi a történelem
szövetét.*

És árulóinkat sokasodni küldi,
napok kínját néemberéjre,
mind ritkábban a kellem követét.

Őt itt ne keressétek.
Ez egy másik halom,
a sírkert.

Kazinczy
Ferenc, Te
jól becsaptál minket:

még hálni sem
jársz ki ide!
Nem tartod a rendet,

hiszen éjszakánként
magyarán szólni
tanítod a csendet.

A dőlt betűkkel szedett szövegrész Pilinszky János *Ars poetica* helyett című írásából való.

Állapot

Elmaradt karácsony-érzetekkel sem büszkélkedhető kedélyállapottól megszállva iszogatom a kávémat egy kispolgári város kispolgári plázájának kispolgári vasárnap délutáni hangulatölelésében.

Zúg bennem az átdorbézolt hétvége, egyszer sikerült egy beszökött pillantás a kicsi Pillangómrá, három lassú és ingyen bor.

Ennyi volt. Skizofrénia, öreg koromra. Ráadásul újabb szimptomák jelentkezését tudatosítottam (tudatosítottam – jó jel, hehe). Alvajáró lettem. Holdkóros, vagy miafene.

Úgy döntöttem, e vasárnap délután én is kispolgár leszek: a késő tavaszi napsütésben kimegyek sétálni. Beültem az autóba és – hülye kontextus, de – köd előttem, köd utánam. Tehát ebben a történetben nem lesz se boróka, se cse-resznye, van viszont helyette egy kegyetlenül eltorzított Zombie-remix és tiszta fejű züllés. Kvázi poshadás – mindig belefér.

Elnézegettem ma a gyerekeket, ahogy a lakótelepi uniós (nem európai, hanem szovjet) játszótéren nyüzsögtek. A fél tucat hétéves forma kislegény ugyanazt játszotta, mint mi annak idején. Jézusom, annak már vagy tizenöt éve, hehe. Mamuszcipő és nosztalgia. Barátocskám, látni kellett volna a gyerekeket. Bújócska, opaszta (mert anélkül már nem is érdekes). A hunyó a trafóháznál számol – mi tizen-

öt éve is pontosan így-itt határoztuk meg a hunyó helyét. Kollektív felmászás a trafóházra, visszarántják egymást, szétrúgom a segged, nevetés, majd: ki mer leugorni. Én először nem mertem.

Újabb cigarettára gyűjtök.

Irigyeltem a kissrácokat. Önfeledt, gondtalan volt mind-egyik, kiabáltak, és nem érdekelte őket, hogy ki hallja meg, ki mire gondol. Tudat alatt szarok rá – ez jó, ezt most találtam ki. Egy darab bottal vagy húsz percig el tudnak lenni. Én is el akarok játszani egy darab bottal.

A magába roskadó, kockafejű öngyilkosjelölt (vagy csak szuicid hajlamú) világfájdalommal küszködő baromállatnak is veszek egy botot, ha valaha sok pénzem lesz. Sőt, keresek egy majdani hatéves legénykét, és mindenkinek elmagyarázatom vele, hogy érezzük jól magunkat autó, számítógép, drága cuccok és eget verő technikai újítások nélkül. Ha profi üzletember lennék, oktató DVD-t csinálnék (nekem jobban bejön a „csinálnák”).

Visszatértem a kispolgári centerbe a kihűlt kávémhöz. Azt hiszem, rágyújtok. Öt perc és folytatom, addig ti is kezdjétek valamit magatokkal.

Mondjuk, keressetek egy botot. Hehe.

Visszaolvastam, amit idáig írtam, és tettetett közönnyel állapítottam meg, hogy elment az eszem. Anatómiai statisztika. Vicces dolog. Elmehet az, ami sosem volt?

Kicsi Virágom, miért nem jelentkezel? Nem kapsz el zuhanásomban, hogy arany szirmoddal a felhők fölé emelj. Pedig ott még a nap is süt. Mindig. Na jó, éjszaka nem, de az éjszakák másra vannak... Te is tudod, kedves (vagy kedvetlen) olvasó.

Tiszta vacak érzés, hogy senki sem vár otthon. De még máshol sem. Kárpótol valami? Ha eltörik a bot, kárpótol a számítógép generálta virtuális világ? Már akit. Kocsmatan-gó.

Nem tudom, mihez lenne kedvem. Csak úgy ülni. Pillan-góval. Kéz a kézben – klisés retróhangulatban. Nem divat már, tudom, csak közönyös megszokássá tompult művészet.

Elfogyott a kávé. Csábít, hogy igyak a másik lábamba is, de félek, hogy túlpörgök, és értelmetlen hülyeségeket fo-gok írni. Nevetek magamon, szerintem Te is nevetsz. Ki ez a hülyegyerek.

Na jó, inkább hazamegyek, és ha nem találok botot, ne-kiállok legózni.

CSÁKY KÁROLY

Adatok Bori község néprajzához

Bori, a már korán *kisnemesi rangú település*, mely Bars és Hont határán, Lévától délkeletre, Ipolyságtól északnyugat-ra fekszik, a XIX. és a XX. század fordulóján még sokszínű hagyományokkal, különböző társadalmi rétegződéssel ren-delkezett. Az 1930/1940-es évek fordulóján *Ravasz János* gyűjtött a faluban, illetve vizsgálta meg Bori társadalmi ré-tegzettségét. A Boryak alapította községről a kutató felje-gyezte (EA:7688), hogy az 1940-es években legnagyobb földbirtokosa *Lestár István* s az *Osvald család* volt a maga 300, illetve 200 holdjával. A jobb gazdák közé tartoztak még a Pomothyak, a Dalmadyak, a Horváthok, a Dálnokyak, a Szúdyak és a Nagybányaiak. Az utóbbi két családot nemes-ként is jegyzi Ravasz János. Az utóbb felsorolt boriaknak 90, 70, 50, 45, 20, 15, 10 hold földjük volt.

A cselédek kapcsán megéli a falukutató, hogy „*ezek a családok mikor bevándoroltak, mind szlovákok voltak*”. *Cselédházban* laktak, amely a gazdáé volt, s melyért 30 napot szolgáltak koszt nélkül. Ebbe az aratás nem számított bele. A gazdák otelló szőlőik művelését is kiadták a cselédeknek *felesbe*. A cselédek és a gazdák közt összeházasodás termé-zetesen nem állt fenn. A gazdák legtöbbje *református* volt, a cselédeké pedig *katolikus*, ám több cseléd is a református templomba járt. Az is előfordult, hogy a cseléd a gazda házá-ban lakott, akinél dolgozott, s ilyenkor fizetett a házáért.

Bori előjárója egykor (még az 1850-es évek közepén is) a hadnagyi címet viselte, nem pedig a bírót. A hadnagy ter-mészetesen birtokos volt, de tud Ravasz János arról is, hogy a cselédek is választottak bírót.

Arról is olvashatunk a szóban forgó jegyzetekben, hogy a Boryak, Dalmadyak, Szemerédyek bár „szabad nemesek voltak, de nem a nemesi földjeiken, hanem a földesúr földjén gazdálkodtak, s 1848-ban az ő ügyüket nem rendezték”. Továbbá elmondja a kutató, hogy az újabb **zsellér-cseléd családok** 50–60 éve kezdtek bejönni a faluba. Természetesen régebben is voltak ilyen társadalmi állású egyének, de azok mind továbbmentek. Az 1880-as évek előtt **kommenciós cseléd** még nemigen volt.

1859-ben volt az első tagosítás. A telkek eleinte egyenlősebben lettek elosztva. Később további osztódás történt, ellentétben a jobbágyfalvakkal, ahol nem volt szabad osztani. A Lestár családnak már 1918 előtt is voltak kommenciós cselédjei, körülbelül 12 család.

Egykor nem volt ritka Boriban a 9, 8, 7 gyermekes család sem, de a fiatalok újabban csak két gyermeket neveltek, s az is előfordult, hogy gyakran „beütött az egyke”.

Kovács Árpád (1928) úgy emlékszik, hogy Lestáréknál, illetve azok cselédházában 8 család is lakott. Ők befogadták a legszegényebb cselédeket is, akik magyarok voltak. A háború alatt azonban jöttek a szomszéd községekből is szlovákok, s azok itt is maradtak. Volt még cselédházuk s 5-6 cselédcsaládjuk a Horváthoknak, de akadt néhány cselédjük **Osvaldéknak** s Dalmady Gyulának is.

Hengerič József (1954) adatközlőm ősei is cselédekként jöttek ide Osvaldékhoz. Édsapjaja, aki zsemberi születésű volt, még kisgyerekként érkezett ide nagyanyjával. Később *mesterember* lett, gépész, traktort, autót is vezetett. A nagyapa „mikor idekerült, még magyarul se tudott, halála előtt meg alig beszélt már szlovákul”. Édesanyja, **Racsko Eszter** itt született. Az ő anyja Korpona mellett volt férjnél egy erdőkerülőnél, aki meghalt. Akkor jött ide a nagymama szüleihez, akik juhászok voltak a Macskási majoron. Nagypap-

juk evangélikus volt, aki szintén özvegy maradt. „A fiú után az apja vallására ment, a lányok meg az anyjukéra. A magyarok alatt a katolikusok Deméndhez tartoztak, édesanyámék is ott esküdtek. A vámon fölvettek egy financot, mer Szántón keresztő nem vót szabad megállni, az Szlovákiához tartozott.” Hengeričné Racsko Terézt ügyes kezű asszonyként ismerték, aki jól rajzolt s a tányérfestéshez is értett. A nagymama szintén szorgos és talpraesett asszony volt, kis házát maga tapasztotta, maga meszelte. A család ugyanis kiemelkedett a cselédsorból, s először egy zsellérházhoz jutott a faluban.

Cselédek laktak az Árnyékboriban álló **Horváth-ház** alsó szintjén is. **Dálnoky Ernőnek** ugyancsak volt három cselédje, „főnt volt a parton a cselédház” (Dalmadyné Dálnoky Gizella, 1933). A volt bíró 42 hold földön gazdálkodott; volt 3 pár lova, 6 tene, juhái stb.

Találunk **társadalomnéprajzi** adatokat **Manga János** 1939-es gyűjtésében is. A falu társadalmi rétegződése megmutatkozott például a táncmulatságok szervezésében is. Így ír erről a kutató: „20 évvel ezelőtt még voltak a dudabálok. Az öregebbek szerint nemes ember nem ment a dudabátra, csak az ablakon keresztül nézte meg. A dudabálon csak a cselédek vettek részt. A legutolsó **dudás Zuzin István tehenes** volt. Kb. 20 évvel ezelőtt még **citerabálok** is voltak. A nemes családok fiai ezeken vettek részt. Táncmulatságokat külön rendeztek a gazdalegények és külön a zsellérek és **cselédek**. Gazdalegény a zsellérek, illetve cselédek mulatságára nem megy el.” (EA:000903)

Jelentős esemény volt a faluban a legényavatás is. A 15-16 éves legények vendégségkor, október utolsó vasárnapján, táncmulatság alkalmával éjfél körül keresztapát választottak maguknak, a lányok közül pedig keresztanyát. A legény áldomást fizetett a keresztapának meg a többi legény-

nek, a keresztanyát pedig táncra kérte. A keresztanya is többször elvitte őt táncolni, hogy rendesen megtanítsa. (EA:000903) *Kovács Árpád (1928)* szerint az ő korában a legények „tizennyolc éven fölő keresztőködtek be a mulatságokon”, ahol ők is választottak keresztapát és keresztanyát. „Tizennyóc éven aló a leginy még a faluba se mehetett ki este, mer a fiatalabbat megfogták és a patakba dobták”.

Az itteni **házassági szokásokról** is gyűjtött **Manga János** adatokat 1939-ben. Megemlíti, hogy a legények 28–30, a lányok 24–25 éves korukban házasodnak. (EA:000923) Az ismerkedések leginkább a táncmulatságokon és a kukoricafosztásnál kezdődtek. Ha a legénynek megtetszett a leány, megkérdezte, elmehet-e hozzájuk. A legények szombat és vasárnap este jártak a lányokhoz, ahol együtt voltak a család többi tagjaival. Mikor a legény elment, a lány kikísérte a kapuba, ahol egy kicsit még beszélgettek. Az is előfordult, hogy egyszerre két legény volt a lánynál. Ilyenkor azonban csak azt kísérte ki, aki tetszett neki.

A házassági szándékot a fiatalok beszélték meg, s bejelentették a szülőknek. A legény szülei csak ritkán mentek megkérni a leányt. Újabban már a kézfogó sem volt divatban. A legény és a leány a választott *násznagyokkal* együtt ment a paphoz, s a legény ott adta át a gyűrűt a lánynak.

A lakodalmakat leginkább ősszel tartották, szombaton vagy vasárnap, később egyre gyakrabban csütörtöki napon is. Délután két óra tájban volt az esküvő. A lakomára általában ott került sor, ahol nagyobb hely volt. Éjfélkor, mielőtt **bekötötték a menyaszszony fejét**, egy asszonyt felöltöztettek cigány asszonynak, aki a karján egy pólyát hozott, s odaült a vőlegény mellé. Mikor az új menyecskét bevezette a vőfély, a vőlegény ellökte a cigányaszszonyt, elkapta feleségét, s azzal táncolt a *Csörög a kocsi...* dallamára. (EA, 000923:3-4.1.)

A reformátusok házassági szokásairól **Sz. Kiss Károly** is írt Monográfiai vázlataiban 1879-ben. Azt olvassuk könyvében, hogy a házasságot régen a kézfogó előzte meg, „*néhol a lelkész előtt*”. Az **esketés** ünnepélyesen, násznép előtt történt szerdai napon, hétköznapi istentisztelet alkalmával. Költséges volt a háromnapos lakodalom, ahol a zene és a „*pisztoly durrogatás el nem maradhatott*”. A fiatalok **kihirdetése** kötelező volt, s mint szerzőnk írja: „*Dispensatio mellett (hirdetés alól) csak kivételes a nősiülés, s akkor minden sallang nélkül mintegy »suttyomban« esik meg*.” Aztán a törvényteleneségekről is szól, hozzátéve, hogy: „**Vad házasság** s így a törvénytelen gyermekek száma is ritka, többnyire kompossessoratus helyeken fordulnak elő, – ugylátszik ez a nemesi kiváltságok közé tartozik.” (226–227. l.)

Érinti még a házassági szokásokat Kiss Károly akkor is, amikor a stóláról ír. Megemlíti, hogy hajdan az esketésért 25 *denárt* fizettek, 1793-ban pedig a házasulók hirdetése és bizonyítványa 30 *krajcárba* került. 1859 után aztán az esketés díját *egy és fél forintban* szabták meg. Arról is olvashatunk munkájában, hogy „*Mint régi kor maradványa, máig is fennállanak a következő kegyeletes népszokások. /.../ Esketéskor a pint bor s a fonott kalács elmaradhatatlan. A lakodalomba a vőfély első sorban a lelkészt s tanítót invitálja meg, de melybe az illetők egyáltalán nem szoktak elmenni*”. (188. l.)

Hogy **törvénytelen** születések a Bori Egyházközségben is előfordultak, azt a századforduló tájáról fennmaradt adatok is bizonyítják. 1899-ben például három ilyen esetet jegyzetek az anyakönyvbe. Ha megvizsgáljuk az 1897 és 1922 közti időszakban **házasságot kötöttek korát**, látjuk, hogy a fiatalok általában 19–28 év közt házasodtak. A boriak legtöbbször helybelivel léptek frigyre, kisnemes a kisnemesel, szegényebb társadalmi állású a szegényebbel, de előfordult egy-egy dalmadi, kisszecssei, barsendrédi házasság.

társ is. Gyakori volt a Pomothyak, Nagyok, Szabók, Szúdyak, Boryak, Dalmadyak, Aggok, Szemerédyek, Kovácsok, Horváthok, Huszárok keveredése.

Vannak lakodalomra vonatkozó ma gyűjtöt recens adataink is. Innen tudjuk, hogy a templomból haza igyekvő lakodalmi menet betért a lelkészlakba is, előttük pedig, mikor innen továbbmentek, a falu legényei *láncot* feszítettek ki, s csak akkor engedték őket tovább, ha a vőlegény kifizette a váltságdíjat. (Fuchsné Szúdy Ella) A menyasszony hosszú évek óta fehér ruhában esküdött e faluban is. Fennmaradt egy-két esküvői kép is, melyeken jól látható a hófehér hosszú ruha, az ugyancsak hosszú fátyollal, a magasított fejkoszorúval vagy a homlokot is átfogó koszorúpánttal. A vőlegény általában polgáriasodott ruhában látható: fekete öltönyben és fehér ingben. A jó módúkanál nem hiányzik a csokornyakkendő s a fehér kesztyű sem. A kabát hajtókáján kis csokrot látunk, s előfordul, hogy a legény hosszú szárú fekete bőrcsizmában van. A lány *staférungja* ágyneműből, törülközőből, abroszokból, lepedőkből, szakajtóruhából, dunnahuzatokból állt. Nagy Béláné Horváth Aranka gazdálány staférungjában volt 2 tollas dunyha, 4 vánkus, 6 darab ágylepedő, 12 törülköző, 12 kenyérruha, több kihímzett gyolcsing. Néhány szép kép őrzi Bory Etelka staférungjának *szőiteseit*, melyeket édesanyja, illetve a bori takácsok készítettek.

A kereszteleési szokásokról ugyancsak Kiss Károly könyvében találunk általános református szokásleírást, ami részben Borira is jellemző volt. Mint írja: „A kereszteleés a születés után 1-4 napra szokott eszközöltetni, többnyire hétköznap az esti órákban, 2-6 keresztapa s anya jelenlétében, kik rendre beíratván, lefizetik a több helyütt szokásos 2-3 kr. »penna pénzt«. Ezt költséges lakoma követi, melyben rendszerint a beteg anyának is kell részeseülni igen sokszor egészsége nagy veszélyeztetésével. Jellemző, miszerint vezély ese-

tén lelkendezve hozzák a beteg kisededet, nehogy kereszteleletlenül haljon meg.” (1879:223) A kereszteleőért járó stóla egyébként a XVII. századig 1 tyúk és 1 kenyér volt. 1793-ban pedig a „nemes és nemtelen egyaránt egy márvást” fizetett, 1859-ig ugyanez fél forint volt. 1896-ban Boriban 12 újszülöttet, 3 fiút és 9 lányt anyakönyveztek. 1897-ben az újszülöttek száma 10 (7 fiú, 3 lány), 1898-ban 8 (3 fiú, 5 lány), 1899-ben 9 (5 fiú, 4 lány), 1900-ban 10 (5 fiú, 5 lány), 1901-ben 15 (7 fiú, 8 lány), 1910-ben 14 (7 fiú, 7 lány). Az 1930-as évig átlagban évente 10 gyermek született a református gazdák körében. Temrésztesen a faluban a szaporulat nagyobb volt, hisz a zömmel katolikus cselédség gyermekeit nem itt anyakönyvezték.

A temetési szokásokkal ugyancsak foglalkozik könyvében Kiss Károly. Mint említi: „Temetés konfirmáltaktól kezdve predikáció és bucsuztatóval megy végbe, megkívánván a lelkészi kikísérést, a rövid sirbeszédet s imát is. Az egyszerű imával v. oratioval temetés nem tudott szokásba jönni. A temetést költséges, többnyire dorbézolássá fajuló tor követi. A 48 óra ritkán tartatik meg, kivált a kémrendszer óta.” (1878:226) A temetési stóla a XVII. századig a prédikációs halottól 25 denár volt, a rector énekléséért 12 denárt fizettek. 1793-ban a prédikációs temetésért 1 forintot kellett fizetni, az énekszósért 15 krajcárt. 1859-ben halotti ima kikísérés nélkül fél forintba került. S mint a továbbikában olvassuk Kiss Károlynál: „Temetéskor a toros háztól némely helyütt a lelkész s tanítónak is visznek élelmiszert, s az élők közül »kitörlésért« néhány krajcárt. A stólárékot legtöbbszörre utólagosan fizetik. Az egyszerű ima vagy oratioval temetés csak egy helyen (N.-Sarlóban) van érvényben, egyebütt a predikáció s bucsuztató járja, megkívánván a lelkész kikísérését is.” (1879:188)

Olvashatunk Kiss Károly összefoglalójában a reformátusoknál szokásos *énekdiktálásról* is. Ezt a szokást az egyház

már régen meg akarta szüntetni, ám nem volt egyszerű dolga e tekintetben. Mert mint olvassuk: „*Erről leszoktatni a gyülekezeteket szintén nem kis munka volt s nem egyszer zavarát meg a lelkész s gyülekezet közti békés viszonyt. Második bibliáját s a hozzá forrott szokásokat nem egykönnyen engedte megsemmisíteni a nép.*” (1879:191) Majd így foglalja össze a régi temetési szokásokat a szerző: „*A koporsó a templomba s a felette mondott tanítás után a temetőbe vitetett. Majd eltüntetván a hulla templomba vitele: az udvaron tartá a lelkész a beszédet. 1785-ben kir. rendelet eltörölvén a templomon kívüli predikáció v. oratio tartást; oda módosult az eljárás, hogy előbb a halott eltemetett s aztán a templomban tartatott meg a tanítás, vagy előbb elvégeztetvén a templomban a szertartás – miatt a hulla a templom előtt maradt – aztán következett nyomban a temetés.*” (1879:197)

Boriban, mikor háztól temettek, végigvitték a halottat a falun. A **diktálás** itt is sokáig szokásban volt, akárcsak a népes **temetési torok**. Az énekes diktáló a lelkész megjelenése előtt érkezett a házhoz. A búcsúztatás szintén szokásban volt, valamint évfordulós **emlékharangzás is**.

A halottakat Boriban minden felekezet egy temetőbe, de annak külön részébe temette. A temető mindig nyitott könyve, élő kertje egy település múltjának. A történelem folyamán valószínűleg Borinak is több temetkezési helye lehetett. A mai temető a református templomtól nyugatra, illetve északnyugatra húzódik. Déli részén van a Csontárka nevű dűlőrész, ahonnan hajdan több emberi csont is előkerült. Egyesek szerint talán itt is temető, temetőrész lehetett egykor.

A mostani temetőbe reformátusok, evangélikusok, katolikusok és zsidók egyaránt temetkeztek. A katolikus rész központi keresztje egy magas, téglalap alakú, téglából készült és cementes vakolattal védett talapzaton áll. Ennek közepén egy ablakszerű, vasráccsal zárt bemélyedésben egy

Madonna-szobrot helyeztek el. A talapzaton álló **műkőkereszt**en egy ezüstös vaskorpusz látható. Emögött kapott helyet egy vasállványra szerelt, bádoggal fedett **lélekharang**. A bádogtető felett vaskereszt áll.

A temető katolikus részén kiemelkedik a Hengerič család kriptája a Rodina Hengeričová felirattal. A szürkés téglából emelt magas homlokzati fal közepén egy felköríves, vasráccsos ajtó van, két szélén gyertyatartókkal és oszlopszerű kiemelkedésekkel, melyek tetején kővázák állnak. Az ajtó mögötti kis csarnokban egy **Jézus Szíve-szobrot** helyeztek el. Áll itt egy régi **homokkő kereszt** is, a rajta lévő feliratból mára csak ez olvasható ki: *Tóth Zsigmondné. Meghalt 1896. Áldás, béke hamvaira!* Az e részen álló újabb sírjelek feliratai már szlovák nyelvűek.

Az északnyugati részben egykor több **zsidó sírmelék** is állt. Közülük mára néhányat elloptak, a meglévők szövege pedig nem olvasható. Az **evangélikusok** vegyesen temetkeznek, egy-egy sírjel megtalálható a temető különböző részein.

A reformátusoknak fából faragott sírjelei nincsenek. A legtöbb sírmelék gránitból, műkőből vagy fekete márványból készült. Gyakoriak a családi temetkezési helyek, a kovácsoltvas kerítéssel szegélyezett sírkertek, melyeken örökzöld bokrok vagy más virágok is láthatók. Sok új sír teljes egészében betonlappal fedett. A temetőben találunk néhány **lelkészírt** is. Nagytiszteletű **Bartók Albert** vörös márvány sírmelékén már csak a név olvasható. **Fejes Endre** sírján egyszerű, téglalap alakú márványtábla áll, ezzel a felirattal: „*Fejes Endre/ Bory-i ref. Lelkész*”. **Nagy János** sír- emléke egy szürkésfehér gránitobelisztk, melyen ez a felirat olvasható: „*Itt nyugszik/ Istenben boldogult/ Főtitisz./ NAGY JÁNOS/ Bori lelkész/ élt 34 évet/ meghalt 1902. május 19./ Áldott legyen emléke./ Emeltette/ édesanyja.*” A sírhantot kovácsoltvas kerítés szegélyezi. A falu szülöttének, **Hor-**

váth Zsigmond felvidéki református püspöknek is itt a sírhelye. Szüleivel együtt nyugszik a temetőben, a szomorúfüzes, magas fekete márvány sírjelre az alábbi feliratot vészték: „*Horváth Álmos/ 1887–1945/ Horváth Álmosné/ Nagy Emma/ 1895–1944/ HORVÁTH ZSIGMOND/ ref. Püspök/ 1914–1988/ Kezrede bízom lelkemet/ Te válthatsz meg engemet/ Oh Uram, hűséges Isten/ Jel.19–25*”.

A régi földbirotkoscsaládok közül is ide temettek néhány családtagot. Így láthatjuk a temetőben a fiatalon elhunyt **Winkler Oszkár** (1880–1885) sírja felett az „*Áldás, béke poraira!*” feliratú, rozmaringmintával díszített szürke-gránit-obeliszket. **Lestár Albert** (1839–1909) sírja felett egy négyzet alakú egyszerű sírjelen fehér márványtábla jelzi az elhunyt kilétét, születési és halálozási évét. Az **Osvaldék családi kriptáját** egy szép kovácsoltvas kerítés veszi körül. A szomorúfüzes fekete márvány sírmeléken ezt olvassuk: */Osvald/ család/ Boldogok a halottak, akik/ az Úrban haltak meg, mert/ megnyugszanak a fáradságtól/ és az ő cselekedeteik követik őket. / Jel. 13–14.*”

Sírszövegeket egyébként olvashatunk még néhány más sírjelen is. **Szúdy Gábor** (1875–1948) szürkegránit-szerű műkö obeliszkjén ez áll: „*Életemben szerettünk/ halálodban sem felejtünk/ fájó szívvel gondolunk rád/ akik nagyon szerettünk/ Feleséged és gyermekeid.*” **Kökény András** (1941) és **Kökényné Szúdy Erzsébet** (1944–1997) sírkövére ezt vészték: „*Szemünkben könny ragyog/ Szívünkben fájdalom/ Legdrágább szülőket/ Fedi e sírhalom.*” **Farkas József** sírkövét szürke műköből emelték fehér márvány-táblával, s ezt írták rá: „*Aludj csendesen/ szeretetünk/ öröklik feletted.*”

A jeles boriak közül itt nyugszik még **Szúdy József** 1848/49-es honvéd, akinek háromlépcsős, félkörívben végződő, szürke gránitból emelt sírmelékén a családi címer is látható. Ugyancsak itt áll **Zalay Ferenc** (1817–1891)

1848/49-es százados, Hont megyei törvényszéki ügyész szürkés márványobeliszkje, vagy **Zalay József** szabadságharcos hadnagy hasonló sírjele. Közvetlen a templom közelében is áll két szép régi sírmelék. A szomorúfüzes gránitobeliszkek egyikén **Nemes Dalmady Sándor** (1805–1878), a másikon **Dalmady Sándorné Jankó Erzsébet** (+1876) neve olvasható.

Bori gazdag néprajzi anyaga közül az **esztendő jeles napjainak** hagyományait a neves folklorista, **Manga János** is kutatta. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában fellelhető kéziratában olvassuk, hogy **Lucakor**, illetve annak előestjén, lámpagyújtáskor például még az 1930-as évek végén is láncot csörgettek, vasdarabokat vertek össze a gyerekek az utcán. A pásztorok meg ostorral pattogtak, trombitáltak és dudáltak. (EA, 7697:2) *A visszatért Felvidék néprajzában* is ír e témáról, megemlítve, hogy a kanász azért tülköl, kolompol és pattog ostorával az utcán, hogy *egészségesek legyenek az állatok (elűzi, elriasztja a rossz szellemeket)*. Majd így folytatja munkáját: „*Boriban, Deménden, Vámosladányban, Mohiban stb. a gyerekek a kapukat döngetik, vasdarabokat vernek össze, hogy a boszorkányok elkerüljék a házat. A vacsora ételei között első helyet foglalja el a fokhagyma. Vacsora után a gazdasszony fokhagymával bekeni az állatokat, az ajtókat, sőt a család minden egyes tagja megkeni fokhagymával a homlokát. A gazda az istállóban a küszöbre állítja a vasvillát, hogyha a boszorkány a tehenek hasznáért jönne, beledőljön.*” (1939:226) Emlékeznek még Luca napjára a mai adatközlők is. **Horváth Béláné Nagy Aranka** (1931) például ezt mondta: „*Zavarták a Lucákat, a házaknál meg az ajtókat is bekenték fokhagymával.*” A falu katolikus származású lakói még arra is emlékeztek, hogy valamiféle felöltöttetett Luca is volt ilyenkor. **Dálnokyné Pazúr Márta** (1937) szerint a legények

azért fújták a trombitát, hogy hajtsák ki a Lucát. „Vót felöltöztetve ilyen Luca.” A Bánkról fiatalon ide került Zlatner Józsefné Gábrriel Zsuzsanna (1932) is úgy tudja, hogy a fiatalok közül „föltöztettek egyiket Lucának, másikat ördögnek, és kergették ki a faluból”.

Karácsony estéjén „újabbán a református gyerekek is kántáltak, amint mondják, eltanulták a katolikusoktól. A »Krisztus urunknak áldott szép születésén« kezdetű éneket éneklük. Ugynezt éneklük a katolikusok is”. A karácsonyböjti vacsora kapcsán ezt olvassuk Manga kéziratában: „A karácsonyböjti vacsora előtt az egész család eléneklie a »Dicsőség mennyben az Istennek« kezdetű éneket. Karácsony estéjén senkinek sem szabad a családból hiányozni, mert aki hiányzik, az egész évben csavargó lesz. A vacsora ételei: savanyú vagy köménymagos leves, mákos dedelle és gyümölcs: alma, dió és szőlő” (Manga, EA:000903).

Ilyenkor a három pásztor a supravesszőt hordta. Köszöntőjük után a gazdasszony köténybe csavart kezével húzott a vesszőkből, majd rávert a pásztorra, aki nagyokat ugrott, hogy a barmok frissek, egészségesek legyenek. A juhász csak egy ágat, a kanász ötöt hagyott a nagy vesszőn. A pásztorok szolgálatukért cipót, bort és pénzt kaptak. A gazdasszony a nyírfa vesszőt eltette, s később azzal hajtotta ki az állatokat. Zlatnerné Horváth Berta adatközlőm így idézte ezzel kapcsolatos emlékeit: „Tizennyolc éves lány voltam. Édesanyám 42 éves korában meghalt. Hordtak hozzáink is vesszőket. Juhász is jött, a kanász is, meg a tehenes is. Sütöttem három cipót, minden cipóra tettem egy hajtván kalácsot. Mákos vót, diós vót, mán nem tudom. És egy üveg bort is adtam a pásztoroknak. Délután volt. Kint a felesége várta a pásztort. /.../ Mondta a verset. Akkor én megfogtam a kötényemet, visszakézből kihúztam egy vesszőt. Megvergettem a lábát neki. Ilyen frissek legyenek az állatok! A

vesszőt a sarokba tettük, azzal hajtottuk ki – a supravesszővel – a malacot, libákat.”

Vacsora után a lányok kisépérték a házat, a szemetet egy szakajtóban kivitték a szemétdombra. Miután azt kiöntötték, a lány jobb lábával a szakajtóra lépett, s hallgatta, milyen irányból ugatnak a kutyák, mert arra vitték aztán őt férjhez. (Manga, EA:000903)

Tudnak még az adatközlők arról, hogy **nagypénteken** a lányok a patakba mentek mosakodni, hogy egész éven át frissek legyenek. Dél előtt volt a kanászsoknak a víhon, amikor is túlköltek, az asszonyok meg odahajtották a disznókat, s a pásztorok ételmezt vittek. Ezért az édes pálinkával kínálta őket. (Zlatner Andrásné Horváth Berta, 1924) Manga ezzel kapcsolatban az alábbiakat jegyzete le: „Dél előtt 10 óra körül a »kanásznak víhon van«. A kanász egy terített asztalt kitesz az udvarra, melléje széket, az asztalra pedig egy üveg édes pálinkát és kisüveget. Akkor megfujja a dudát (túlköt) és az asszonyok odahajtják a disznókat, a kanásznak pedig tojást, babot, lisztet, kenyeret stb. visznek. A kanász mindenkit megkínál pálinkával. Utána kihajtja a disznókat.” (EA, 000903:2)

Húvét keddjén a lányok **suprálni** jártak, a legényeket, férfiakat fonott korbáccsal veregették. Szokásban volt a Szent György-lövés is. Ilyenkor a legények a Szarkásban este tüzet gyújtottak, majd lövés közben kikiáltották a faluban történt furcsa eseteket. Manga János 1939-ben az alábbiakat jegyezte le ezzel kapcsolatban: „Szent György napjának előestéjén, amikor már elcsendesedik a falu, a legények kimennek a Szarkás dombra. Szalmát és öreg seprűket visznek magukkal. A dombon a szalmából tüzet gyújtanak. Amikor már ég a tűz, egy legény elkiáltja magát: »Pu Szent György, meglőlek!« Régen ilyenkor egy csöbe puskaport tettek, azt meggyújtották és eldobták, hogy nagyot durranjon.

Az egyik legény kiáltására a másik válaszol: »Ne lőj, jó vitéz!« Erre a harmadik: »Mit ígérsz?« Negyedik: »Szépet, jót.« Ezután mindnekít kilőnek, akit felírtak: kikiabálják, ami – szerintük – érdekes történt a faluban az asszonyokkal és lányokkal. Pl.: »Az egyszeri kislány rostában vitte a vizet.« »Az egyszeri papné azt mondta a legényeknek, hogy mit akartok itt? Ha odamegyek, úgy segberuglak, hogy a seggetek a valagatokkal összekeveredik.« Amikor már mindenkit kilőttek, akit felírtak, az egyik legény elkiáltja magát: »A tisztelt hallgatóknak l...sz a seggibe.« Néha a következőket is mondják: »A gólya, de nem az a gólya, aki a réten sétál, de nem is az, aki a kisgyerekeket hozza, hanem az a gólya, melyik fölszáll az egek egibe s onnan szarik le a tisztelt hallgatók fejire.« (Manga bori gyűjtését közzétette A visszatért Felvidék néprajza című tanulmányában is. 1939:229–230). Ezt azokra az asszonyokra és lányokra mondják, akik elbujva hallgatják valahol, hogy kit és miért lőnek ki, kire mit mondanak. Utána a legények hazamennek. Az öregek szerint a szokás Vámosladányból került a faluba.” (Manga, EA:000903:2–3) Kovács Árpád (1928) adatközlő is emlékezett a Szent György-napi szokásra. A legények „kívibe” kötve vitték a Szarkásba a vékony fát, s a tűz mellett kiabáltak a legényekre meg a lányokra. Többek közt az alábbi szöveg is ott hangzott el: „Az egyszeri legény bakról ugrott a nőtényre.” Történt ugyanis, hogy Boriban a patakra hajtották a lovakat fürdetni, amikor is az egyik legény, aki nem érte fel a lovat, egy fűrészbakot állított melléje, s arról ugrott a lóra. Nagy Béláné Horváth Aranka meg úgy tudja, hogy egyszer ezt kiabálták: „Ha, ha, ha, az ecceri legény kötélvel vitte a biracsot.” Ennek magyarázata, hogy a kikiabált legény az elmúlt évben elment egy kötéllel, hogy „rőzsgyét” hozzon a kemence fűtéséhez, melyben a Szent György-i biracsot szerették volna sütni. A legény azonban

a rőzsével megállt szeretőjénél, s megvárta, míg ott megsül a biracs. Azt majszolva ment aztán haza, miközben a rőzse is a hátán volt.

Ilyenkor sütötték tehát az asszonyok a biracsot, azaz a Szent György-i ételféleséget is. Ez búzacsíra levéből és búzalisztból készült. Mint Nagyné mondta: „A búzát kicsíráztatták, és amikor már jó nagy csírájja vót, akkor húsdarálóval ledarálták. És annak olyan édes leve van. És azt a levet bekeverték a búzaliszttal. A lábast kizsírozták, abba beleüntötték, és úgy lábasostol, mindenestől betették a kemencébe. És az ott megsült. Nagyon finom volt, édes volt.”

Pünkösdkor **májfát** állítottak a lányoknak, amit olykor a legények el is fűrészeltek, vagy elloptak. Kovács Árpád elmondta, hogy „pünkösdkor az a legény, akinek volt kisze-mölve jövődöbelije, kidíszített egy fát és fölállította. A lány kijött, s a legény, aki udvarolt, ottmaradt”. Nagy Béláné arra emlékezett, hogy neki is állítottak. Ám az is előforult, hogy „az ellenség bosszúból levágta a hegyit”. Volt, akit akkor vendégeltek meg, mikor már a májfát kivették, kidöntötték. A Bánkról áttelepült Zlatnerné Gábrriel Zsuzsannának (1932) is állított fát udvarlója, azaz a mostani férje, de annak testvére ki akarta azt dönteni, mert nem nézték jó szemmel, hogy áttelepült lányt akar elvenni. Boriban még 2008-ban is állítottak májfát, de már csak a híd mellé meg a községháza közelébe.

A falunak egykor több **pásztor**a (juhásza, kanásza, tehénpásztor, csikósa), **kovácsa**, **kőfaragója**, **kőművese**, **kőbányásza** volt. Nagyon szép **kovácsoltvas kapukat** gyártott Dalmady Béla kovács. Nekik **szélmalmuk** is volt a lévai út mellett. A borfői és a bori faragott kapukról dr. Urbányi Jenő írt 1941-ben (EA:1436). Ezekről ma már nem tudnak a faluban. Messzi földön híresek voltak egykor a bori **takácsok**, többek közt Horváth Zsigmond és Horváth Álmos.

Abroszokat, szalvétaabroszokat, lepedőket szőttek rózsahegy pamútból és lenből *12 és 24 nyomdokos szövőszéken*. Jelentős volt hajdan a bori *gyümölcsstermesztés és libatenyészet* is. Egy gazda 24–28 libát tartott, melyeket aztán kitömvé a lévai vásárokon értékesítettek. A faluban nagy hagyománya volt a libapásztorkodásnak is. Erre Nagy Béláné is jól emlékezett, aki egy régi libapásztoréneket is előadott. Ez így hangzik: „*Libuskáim, egyetek,/ Hagy tejjén a begyetek./ Esteledik már az idő,/ Minden madár/ Hazakészül,/ Tik is hazamentek.*”

Bori *népvisellete* korán polgáriasodott. A menyasszonyi öltözetről fentebb szóltunk. Találunk még a régebbi viselettel kapcsolatban egy értékes leírást Kiss Károly könyvében, melyben az alábbiakat olvashatjuk: „*Legegyszerűbb a Szikincevölgyi népvislet (Varsány, Bori, Gyarmat, Fegyvernek, Oroszi, Peszek, Tergenye, K.-Sarló, K.-Ölved), hol a férfiak csak télen vagy ünnepkor hordanak nadrágot, legtöbbször házi fehér- vagy fekete festett csinvatból, – egyébkor a póre gatyá a kis lajbival (mellény) s zordabb időben a kankó (szürkedolmány) s ködmön is megjárja, – nyáron mezítláb, legfeljebb papucs aratáskor a tarlóba, télen ropant nagy csizmák (e század első évtizedeiben még bocskor) – a fejen többször bárányszőr sapka, mely fölé még, ha esik esernyőt helyettesítő széles karimájú kalap helyeztetik. Állandó ünnepi öltözet a bunda vagy szűr, mely nyáron sem maradhat el a templomból. /.../ A nők viselete is távol áll a fényűzéstől. Nyáron csak kivételes esetben hordanak szoknyát, – a hajadonok leeresztett s egy tekercsbe font pántlikás hajat, a nők magas kontyot hordanak, karton szövetből vattás kabátot.*” (1878:219–220)

Bori község *névanyagára* már Györffy György is felfigyelt. A dűlőneveket véve alapul elmondhatjuk, hogy Bori huzamosan megtelepedett őslakói magyarok voltak. Ezt

tükrözi a régi okiratokon kívül az 1858-as és az 1882-es *tagosítási térképek, összeírások* névanyaga is. A művelési ágakat akkor négy, illetve öt csoportba sorolták, s az alábbi dűlőneveket írták össze:

Legelők: *Brezányi-oldal, Burgavölgy, Csanki-pást, Farkasverem, Gyöngy-hegy, Haraszt, Hercegi-legelő, Malomoldal, Nagyerdő, Nagyerdei-árok, Rókalyukak, Szarkás, Szénégető, Szilvagy, Turján-oldal.*

Rétek: *Alsórét, Borfői-völgy, Hercegi-rétek, Mogyorós-völgy.*

Szántóföldek: *Belső-Hercegpuszta, Dinnyeföld, Ereszkedő, Homokos, Irtványok, Kenderföldek föle, Kenderesek, Kisturián, Körtvélyes, Ladányi útnál, Makkos fák, Magyoros föle, Nagyerdő, Nagyúton túl, Nagyútra járó, Osztlályok, Ráró, Rókalyukak, Rózsás-parlag, Szarkás, Százholdparlag, Szebecske-oldal és föle, Szérús-keretek, Szilvagy, Vacarok, Vágásra dűlő.*

Szőlők: *Gyöngy-hegy, Szebecske, Turján.*

Az 1865-ben összeírt dűlők közt (Pesty-féle Helynévtár) a felsoroltakon kívül felbukkannak még az alábbiak: *Fehérkő, Alsó-keretek, Felső-keretek, Nyolc házhely, Szérús-keretek, Csont-árka, Kényesi-irtások, Galambos, Baghi-szérú, Berkenye fánál, Tökös-földek, Nyitványok, Ágyú-völgy, Körtvélyes-völgy, Dudások, Két szőlőköz, Kerekded-erdő, Vágás, Kis szilos, Gyólyafészeknél, Szilvagy-mező, Szilvagy-erdő, Baj-hegy, Ökrös-földek, Hadi útra járók, Meggyfáknál levé földek, Mogyorós-patak, Lencsés-kút, Szilvagy-kút, Kőkút-forrás, Homok-ásó, Kavicsbánya.*

Bori legrégebbi családjainak többsége is magyar eredetű volt. Az ide került cselédség s a zsellérek tarkították a falu névanyagát. Annak tarkaságára a betelepült s a betelepített szlovákság is nagy hatással volt. Ha összevetjük a régebbi neveket s a mai névanyagot, könnyen rájöhethetünk arra, hogy

az alig félszáz lakosú Boriban bizony nyomot hagytak maguk után a történelem viharai. De nézzük a község mai lakosainak névanyagát a lakónyilvántartó alapján (Csak a családneveket közöljük, zárójelben az azonos nevéek létszámával.):

Adamov (5), Balga (3), Banda (3), Beluš (2), Bobčík (12), Bohák (1), Bohor (1), Bonda (3), Csapszki (3), Dalmady (11), Dálnoky (5), Ďuriš (2), Erdélyi (1), Gembická (1), Gunits (1), Gyönyör (4), Hagon (3), Halász (8), Hancko (5), Hengerič (1), Homola (6), Hortobágy (1), Hriadel (Hriagyel) (5), Ježik (6), Karasi (9), Karbulka (1), Kopačinska (2), Koperdák (4), Korbel (3), Krekovic (2), Kőkény (4), Kovács (6), Kováč (4), Lachký (4), Ledvényi (3), Lehocký (4), Ličko (1), Lipták (6), Lukáč (4), Mácajová (1), Magyar (8), Maršal (4), Maruniak (3), Mészáros (4), Mikolai (2), Mikula (1), Mirják (1), Molnár (3), Nagy (14), Osvald (2), Ošust (4), Ördög (1), Piatrik (2), Pleva (1), Považan (8), Racsko (Račko) (21), Radovčič (6), Šindelár (2), Součik (1), Stanek (2), Stanko (Sztanko) (2), Szamotni (4), Szemerédy (4), Szkubala (3), Szúdy (15), Tamáš (1), Török (7), Vörös (2), Vojček (2), Zlatner (9), Žifček (2).

Ha összevetjük a teljes névanyagot, megállapíthatjuk, hogy Boriból sok-sok régi magyar család kiveszett. Ehhez nyilván „hozzájárult” a kitelepítés, a vegyes házasságok stb. Az is nyilvánvaló, hogy a néhány száz lakost alapul véve túl sokféle családnévvel találkozhatunk. Ez a túlzott betelepüléssel is magyarázható.

A kismemesi eredetű Bori községben érdemes odafigyelni néhány *lakóházra* is. Köztük cselédlakást, zsellérházat, kismemesi épületet, gazdaházat, gazdasági épületet, kúriát, kastélyt egyaránt találunk. *Árnyékboriban* áll az egyik *Horváth-ház* (76. sz.), amely háromtengelyes homlokzatával az utca frontjára néz. A szürkére vakolt emeletes épület sátoztetejét pléh fedi. A kétszárnyas, téglalap alakú ablako-

kat az emeleti részen enyhén kiugró keretekkel szegélyezték és keskeny falsávokkal tagolták. Az udvari részen az épületet az emeleten héttengelyes oszloptornác, a földszinten három boltívvel ellátott tornác díszíti. A lakás Horváth Pál gazdáé volt, aki cséplőgéppel rendelkezett, s a porta végében volt a szérűje meg a nagy pajtája. Lent egy időben cselédek laktak. A tulajdonost a világháború után Magyarországra telepítették. Eme épület közelében látható a két *Nagybányai-ház*. (78., 80. sz.) A háború előtt Nagybányai Lajos, illetve Bory Gézáné lakott bennük. Őket szintén száműzték a faluból. Az egyik ház ma L alakú, a sátoztetős, kétablakos homlokzat az utcára néz. A másik félemeletszerű építmény, a földszinten két kis ablak, az emeleten két nagyobb és egy ablakszerű bemélyedés látható.

Eme falurész közepén, a vendéglő mellett áll a Dálnoky-ház, ahol a harmincas-negyvenes évek fordulóján a község bírója lakott. Itt fogadták 1939-ben a bevonuló magyar katonákat. A tekintélyes gazdaház héttengelyes homlokzatával az utcára néz, kétszárnyas nagy ablakait párkányok díszítik. Nem messzire innen látható a másik *Horváth-család nagy istállója*. Az épület ma vakolatlan, s jól láthatók azok a helyben bányászott kékkövek, melyből az istállót emelték. Ugyanezen a részen áll még a sátoztetős, ugyancsak kőből emelt *juhászház*, s van errefelé egy szépen rendbe tett *cselédház* is. A Cigányoldal alatt van a község *pincésora*, ahol régebben több homokkőbe és tufába vájt pincét képeztek ki. Közülük ma néhányat felújítottak, a régi préházakat hétvégi házzá alakították.

A 73. számú ház nyeregtetős, cseréppel fedett. Homlokzatát az újabban beépített nagy háromszárnyas ablakkal jellegtelenítették. A háznak boltíves bejárata van, s feltételezhetően egy kisebb istálló hozzáépítésével hosszabbították. A 61. számú épület sátoztetős, udvarra néző négytengelyes

kő oszloptornáccal. Elöl két nagyobb abalaka van. Amolyan kisenemesi ház benyomását kelti. **Udvari kemencéje** már romos állapotban van.

Szintén e falurészen áll a nyugat felől kiemelt és alápin-cézett, támpillérekkel megerősített és magas kőkerítéssel körülvett **Osvald-kastély**. A klasszicista épületet feltételezhetően a 19. század elején emelték egy régebbi alapjain. Az épület öttengelyes főhomlokzatát timpanon díszíti, ablaka-it lent párkánydíszek, fent háromszögek szegélyezik. A déli részen ugyanilyen hármass ablaksor látható. A kastély keleti bejárata. Utolsó tulajdonosai az Osvaldok voltak, akik eredetileg szemben laktak az épülettel. Később ez a lakás cselédház lett, s mára a leszármazottak ezt szépen rendbe hozták.

A Mogyorósbori nevű falurész szép, a műemlék-nyilván-tartó által is számbavett portája, illetve épülete a 17. számú gazdaház. Ez eredetileg a Horváth Gézáé volt, ma pedig **Nagy Bélák** laknak benne. A nyeregtetős épület három szép ablakával a főútra néz. Deszkaoromzatán az 1890-es évszám olvasható. Öttengelyes, kőoszlopos tornáca az udvarra néz. Innen nyílik a konyha, ebből pedig az első és a hátsó szoba. Az épület mennyezete gerendás, a tornác végénél épült az istálló. Az épülettel szemben áll a nyári konyva, melyben beépített kemence is van. Nyáron itt laktak a gazda „tót” aratói. Ugyancsak az udvaron látható a gémeskút, illetve ma már annak csak a maradványai. Az épület mögött van a kőből épült nagymagtár s a fából készült **hidas**, felette a tyúkok óljával. E falurészen áll a Hengerics-ház is, amely az egykori **zsellérház-ból** épült át, illetve bővült ki.

A középületek közül e falurészen látható a huszadik század elején (1914) emelt új **református iskola**. Az L alakú épület iskolai része 5 ablakával néz kelet felé az utcára. Mögötte a tanítólakás öttengelyes kőtornáccal. Nem

messzire a lelkészlak látható. A kiemelt épület 6 ablakával ugyancsak kelet felé néz. Az ablakokat három falsáv tagolja.

Az egykori Horváth-domb közelében áll a klasszicista **Riesz-kúria**, amit itt **kastélynak** is neveznek. Ez mára jelentősen átépült. Hajdani tulajdonosa, amint az itteniek emlegetik, magyar királyi tanácsos volt, s Podolinban is volt birtokuk, illetve kastélyuk. Az itteni épületet aztán **Agg Sándor (mások szerint András)**, majd **Osvald Károly** vette meg.

Az említetteken kívül Boriban egykor több kúria is állt. Egy **Bory-**, illetve 19. századi **Lestár-kúriát** 1950 után bontottak le. A másik 19. század eleji **Lestár-kúria** a szövetkezet tulajdonába került, majd 1960 körül tűnt el. Ez a meglévő nagymagtár és Lestár-pince közelében állt, ahol ma bérházat építettek.

Ugyancsak Mogyorósboriban épült hajdan a Lestár-pince. Egyesek szerint ez már a török korban is megvolt, s a falu népe gyakran keresett itt menedéket. Mások úgy tudják, hogy a pince felett egy nagyobb épület is állt. Az építményt homokkőbe vájták boltíves formában, s boltívét kocka alakúra faragott, keményebb terméskővel rakták ki. Kőkeretes ajtaja felett volt felírva egykor az építés ideje is, de mára ez nem olvasható.

E részén áll a községnek Lestárék háromszintes **nagymagtára** is. Bori kőből épült, a déli részen a tetőzet alatt ez olvasható: **1924. jún. 15. Kovács István**. Tekinthető lenne ez az építés idejének is, ám a magtár egyesek szerint régebbi eredetű, s a két háború közt talán csak javították vagy bővítették. Arról is tudnak, hogy az építményt „**szipárnyá-nak**” is nevezték.

Irodalom

BOROVSZKY SAMU szerk.

é. n. (1906) Magyarország vármegyéi és városai. Hont megye és
Selmecbánya sz. kir. város. Budapest

2003 Visszaemlékezések a kitelepítésre. In: Szarka László,
szerk. 36.p. Komárom

BOTIK, JÁN red.

1988 Hont. Tradície ľudovej kultúry. Banská Bystrica

CSÁKY KÁROLY

Honti barangolások. Bratislava

A Dunától a Szitnyáig. Komárom

2008 Bori. Falu a történelmi Hont és Bars határán. Komárom

CSATÁR ISTVÁN – ÖLVEDI JÁNOS

A visszatért Felvidék adattára. Budapest

GYÖRFFY GYÖRGY

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest

KISS KÁROLY, Sz.

1879 Monográfiai vázlatok 4. Bars. Pápa

MANGA JÁNOS

Palócföld. Budapest

Bori 1939. júl. 30. – Kézirat gyűjtés, 2 lap. (EA:7697)

Bori, Hont megye. – Kézirat gyűjtés, 4 lap. (EA:000903)

1939 A visszatért Felvidék néprajza. In: Csatár–Ölvedi,
226–230. Budapest

RAVASZ JÁNOS

Kézirat néprajzi gyűjtések (EA:7088)

URBÁNYI JÁNOS

1941 A borfői kapuk. Kézirat. (EA:1436)

FELLINGER KÁROLY

Ének az esőben

A vers valamiféle
lelkiismeret-furdalás
amiért hiszel az Istenben

a vers valamiféle
lelkiismeret-furdalás
ahelyett hogy hiszel az Istenben

– Mester örökké a fejem fáj
boldogtalan voltam
visszahúzódó akár a magamutogató hold
mint mikor az Úr visszaadja
magát a teremtésnek
ebben a mesterséges valóságban
mondd mit kell hogy cselekedjem

– Most már késő fiam – szólt a mester
a sánta akinek a férgek már csak a
lábujjaiban élvezkednek akkor is
visszaélve a vendégszeretettel
Ha megmondanám holnaptól azért
fájna a fejed hogy miért nem
cselekedted a dolgokat másként

Elgurult gyöngyszem a hold
nem bírta cérnával
nem kibeszél bennünket az eső
szól Hesztia az esőből lett legfiatalabb
hanem meghallgat

A pattogó teret
akár a labdát a rozsdás szög
úgy böki át a semmit
az Isten által megálmodott
torony bábeli kupolája

A semmi az önmagát koptató
belepi porával a tornyot
kivéve annak kupoláját

képzeletbeli híd az én hitem
átível egy valóságos folyó fölött
melynek közepéről
egyszerűen és kézzelfoghatóan
szárnyra kelünk

A cél halál, az élet küzdelem,
az ember célja a küzdés maga.

a cél halál az élet küzdelem
az ember halála az élet maga

az ember megalkotása előtt az Isten
a vadvirágos erdő kellős közepén
nem messze a folyótól
elkezdett fúrni meg faragni
nemcsak úgy ujjcsettintve
hanem létrehozva a csodát
elkészült az asztal meg a szék a váza
a faváza mielőtt az asztal
közepére került volna
megtelt vízzel és vadvirágokkal

aztán megunta a várakozást az Úr
csettintett a már előbb említett ujjával
s előkerült egy másik szék

a mese képes a csillagokat is
lehozni az égről
csak azért hogy elfogadhatóbb
legyen a valóságélményünk

– kopott a lovam patkója
kovácsmester mindenható
– nem csoda Te kis mihaszna
aranyból van az a patkó

A tallósi fenyítőház

Az első magyarországi országos büntetőintézetet gróf Esterházy Ferenc főkancellár alapította Mária Terézia királynő hozzájárulásával 1772-ben a Pozsony melletti Szencen.

A szenci fenyítőhárról a magyar börtönügy története a következőket írja: „A szempczi fenyítőház (Domus correctoria) kastélyszerű épülete az egy évnél hosszabb börtönbüntetés végrehajtására szolgált. De nemcsak elítélteket, hanem „szüleiknek nem engedelmeskedő semmirevaló egyéneket” és elmebetegeket is kezeltek ebben az intézetben, melynek szervezeti szabályait egy helytartótanácsi rendelet állapította meg. A rabokat a törvényhatóság jogerős ítélete alapján és félévi rabtartási költség előzetes lefizetése után a helytartótanács utalta be a fenyítőházba, ahol szigorú fegyelem mellett rendszeres munkáltatás folyt. A munkanemek közt főleg szövés-fonás, szabó- és asztalosmesterség, valamint többféle közmunka is (favágás, utcaseprés) fordult elő. Fegyelmi büntetésül korbács, bilincs és böjt volt alkalmazásban. A lábbilincs még a közmunkák teljesítése alatt sem került le a rabok lábáról. Meleg étket hetenként csak háromszor kaptak, s egyébként kenyér és víz volt a táplálékuk.”

1780-ban a szenci fenyítőházat Tallósra telepítették át gróf Esterházy Ferenc 1760-ban épített kastélyába, innen pedig az 1763-ban a gróf által alapított első magyar állami árvaházat a kedvezőbb fekvésű Szencre helyezték át a fenyítőház épületébe.

Az 1781. március 9-én felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvben Tallósról ezt olvashatjuk: „Ez a helység lapályon fekszik, a házak két sorban állanak. Közepén emelkedik az épület, mely először fényes kastély, azután árvaház volt, most szomorú fenyítőház.”

A fenyítőház méreteiről Vajna Károlynál a következő adatokat találjuk: a kastély homlokzata 52 öl hosszú, oldalmérete 48 öl. Az épületek által befogott terület a két udvarral együtt 2928 négyszögöl. Az egész telek, az épület mögött levő kerttel együtt 4331 négyszögöl és kőfallyal van kerítve. A szobák magassága 13 láb, vagyis 4 méter.

Tallherr József udvari kamarai építész 1783. július 13-án keltezett leírása szerint a fenyítőház fekvését illetően szép helyen van, csakhogy erre a használatra nem a legalkalmasabb, biztonsági szempontból sem; az ablakon, éppen ahol a férfi raboknak a földszinten és a női raboknak az emeleten a dolgozó- és hálószobáik vannak, az udvar felől nincsen vasrács. Az épület középső részén levő kápolna igen kicsi, a férfi és a női rabok a rácsos ajtón át egymásra nézhetnek, így sok botránkoztató jelt adhatnak egymásnak arcjátékkal és testmozdulatokkal. Baj van az árnyékszékekkel is, melyekből a földszinten csak egy van. Az egész épület zsindegyel volt fedve.

A fenyítőház 1783. március 31-én felvett leltárában a következő helyiségek felsorolását találjuk: pokrócraktár az igazgatói lak mellett, kézműraktár ugyanott, készáruraktár, a kápolna mellett levő raktár, a nyersanyagkészlet raktára, készletraktár, az emellett való mellékkamra, a szövőműhely mellett való raktár, a posztó- és pokrócműhely, flanellszövő-műhely, a szövőműhely mellett levő férfi hálókamra, az új férfi hálókamra, a 6 külön börtönszoba, esztergályos-

műhely, az esztergályosműhely mellett levő börtönszolgai szoba, a fonómester mellett való szoba, a fonómester szobája, a férfi rabok dolgozószobája, férfikórház, 4 női hálókamra, női kórház, női dolgozószoba, külön szoba, az élelmező konyhája, szoba, iroda, pince mellett való kamra, sebészeti szoba, őrszoba, őrségi konyha, kulcsár szobája, a majorházban levő festőműhely, a festőműhely mosókonyhája, a lelkész szobája, a kápolna.

A hálókamrákban, a női kórházban és a külön börtönszobákban gyalogárnyékszékek voltak elhelyezve. A fenyítőháznak kézi gyógyszerháza is volt, amely egy szekrényben elhelyezett 38 cseréptégelyben levő orvosságból és 13 üvegből állott.

II. József császár 1783. július 17-én keltezett levelében azt írja, hogy „A tallósi fenyítőház, amint magam szemügyre vettem, sokkal jobb állapotban van, mint a bécsi.” Mindamellett a tallósi fenyítőháznak más helyre való átköltöztetéséről 1784 tavaszán már döntés született.

Személyzet

A fenyítőház felügyeletével „director” címmel Skerlecz Ferenc helytartósági tanácsos volt megbízva. Az intézet élén az igazgató állott, akit „inspektor”-nak neveztek. Az igazgatói állást még Szencen Santner Istvánnal töltötték be. A tallósi fenyítőházat 1783. március 25-ig igazgatta. Utódjának Wohlgemut Dánielt nevezték ki, aki ideiglenes igazgatói minőségben szolgált egészen haláláig. A férfi raboknak Szegedre történt átszállításakor 1785. november 23-án ő is átment oda igazgatónak. Utódja Tallóson Trungl József lett, akit 1789 őszén a szegedi fenyítőház igazgatásával bíztak meg. Ideiglenes jelleggel megbízott tallósi utódja Privitzer József lett. A seborvos az intézet Szencen történt

megnyitásától a férfi raboknak Tallósról Szegedre való átszállításáig Brunn Antal volt, az intézet adminisztrátora pedig kezdetől végig Simich Pál piarista atya.

A fenyítőházi őrséget a Ferdinánd főherceg nevét viselő ezredtől való kirendeltség alkotta, amely 1 káplárból, 1 őrzetéből és 12 közemberből állt.

Az intézet további alkalmazottai voltak még: az élelmező, a felügyelő, a takácmester, a pokrócszövőmester, 2 kulcsár, mosónő, 2 takácslegény.

A rabok

A rabok fenyítőházba való beszállítása úgy történt, hogy a rabot egyik törvényhatóság átadta a másiknak, a törvényhatóság pedig a területén levő legelső községnek, ez a szomszéd községnek, s így tovább. A községeknek azonban senki sem térítette meg a szállítással felmerült költségeit.

A fenyítőházba az 1780–1785 közötti években 91 magyarországi illetőségű férfi- és nőrabot utaltak be. Ezek közül

lopásért volt elítélve	.....	23 rab 1/2 - 10 évre
és rablásért	.....	3 ” 3 - 6 ”
csalásért	.....	1 ” 1 ”
sikkasztásért	.....	1 ” 3 ”
hamis pénz készítéséért	.....	1 ” 6 ”
gyűjtásért	.....	5 ” 1 - 10 ”
gyűjtással való fenyegetésért és javíthatatlan életmódért	.....	1 ” 1 ”
gyilkosságért	.....	8 ” 3 - 5 ”
gyermekgyilkosságért	.....	9 ” 2 - 8 ”
gyermekgyilkosság gyanújáért	.....	2 ” 2 - 3 ”
férje meggyilkolásában való bűnrészességért	.....	1 ” 8 ”
mérgezés és férjgyilkosság kísérletéért	.....	1 ” 1 ”

szüleinek bántalmazásáért	1”	3”
és több bűntényért	1”	3”
feleségével és nőtestvérével való embertelen bánásmódért	1”	1/2”
házasságtörésért	1”	1”
vérfertőzésért	2”	2-3”
mostohafiával elkövetett vérfertőzésért		1” 4”
barommal való fajtalanságért	2”	4-5”
bigámiáért	1”	2”
istenkáromlásért és kurválkodásért (férfi)	1”	4”
istenkáromlásért és egyebekért	1”	3”
és gyűjtásért	1”	1/2”
gyűjtásért és lopásokért	1”	6”
és erkölcstelen életmódért	1”	6”
különféle büntettekért	5”	3-10”
kihágásokért	3”	1”
gonoszságokért	1”	1/2”
iszákosságért és kóbor életmódért	1”	1”
botránys életmódért	1”	4”
. . . . .	2”	jobbulásig
ismeretlen okból	6”	2-5”
nem tudni, mennyi időre	1”	

Vajna Károly könyvéből – már csak nyelvezete miatt is – érdemes idézni a következő panaszos hangú levelet:

„Tettes Nemes Vármegye, Kegyes nagy jó Uraim!

Sok bu, és bánotimul el-nyomorítottván, Kénteleníttem az T. Urak Kegyes Színek eleibe folyamodni, meg valom, hogy a mit eddig tehetségem szerint földözni kívántam, most nem kevés orczám pirulásával s ki mondhatatlany szivem fájdalommal ki nyilattkosztatni a kéntelenségűtől ösztönösztetem:

Már tudniillik nyolcz esztendőktül fogvást házas társommal töltöm nyomoruságos életemet a kiis mind eöt esztendőktül fogvást a nagy bor ital által annyira magát meg vesztette, hogy semmi némü módot ki nem gondolhatok, mely által eötet jóra téréthetném, bár csak egy evő késem, kanalam, abroszom, keszkenyöm, Lepedöm, üngöm, vagy s. v. lábra valóm, eg, két főzet vajam, lisztem, tojásom a vagy más zsiradék, vag főzelékem előtte ment maradna, de még testin lévő ruhája se maradhat meg rajta.

Szoknyáját, s. v. kapczáit, gyöngyit, zsebben és nyakán lévő keszkenyeit, czipellője csattyát, imádságos könyvét, olvasóját, több ízben korcsmákon el zálogolta, számtalant a mit meg tudhattam hol vagyon, ki váltogattam, most is sok egygyem, másom oda vagyon, a mint az egész város Lakojival meg bizonyíthatom. Mostan vidékieknél is a lopást kezdi, nem külömben, ah szörnyű gyalázat! a förtelmes életre is magát bocsaitotta, akár Rác, Görög, Zsidó, Czigány, vagy Koldus legyen, tsak ötet itassa, előtte mind kevés, nem tsak hetek, egész holnapokig is oda kóborol.

Eleget én ötet mind szép szóval, Kéréssel, melyek nem használván, Kemény büntetéssel jó utra hozni és a bortul el távosztatni iparkodtam, sőt lánczon kötve is tartottam, de mind haszontalan, most is nem régenten a Kálhát is kitörte, és az lukján ki bujt, ugyan kilenczedik napja, hogy a sz:egyházba, mondása szerint elment, azulta mindig csavarog, és már egynéhányon hozzám jöttek, kiket azulta meg lopot, s minden ruháját, fejköteit, Rékliit, keszkenyőit, pantofliát, és szoknyáját róla lehuszták a borért, engemet nevetlen fiacskámmal, nem egyedül böcsületemtül, és keresetemtül meg foszt, hanem ippenségessen Koldussá teszen; a mi nagyobb, fölöttébb irtózom, hogy ollyasra vetekedik, mellyért mind élete, mind egy Lelke veszendőbe mehet, a vagy éppenséggel Hohér Keze alá

juthat. Ugyan azért: hogy eleit vehetném, és ötöt jó utra téréhtetném.

Borulok méltalozatossággal a T. N. Vgye kegyes színe eleibe, a nagy Úr-Isten Kedvéért Kérvén, szánakodjanak rajtam, és szegén nevetlen Gyermekeken, s hogy feleségem ezen rossz életitül el távosztattassék, s az Népnek botránkozásáro ne csavaroghassan, s az Ur-Isten meg bántásáro módgya ne légyen, valami intézést Kegyesen tenni méltóztassanak. Igaz, hogy szegénységben élődöm, mindazonáltal ha még nagyobb nyomorúságban kölletik is fiammal sénlődöm, hogy tsak jobbítását várhossam, kész lészek néki kenyerit meg szerezni, és a hol léssen bé szolgálatni.

Újonnan a T. Urak előtt ezen irgalmasságért térdepelve esedezem holtig illendő tisztelettel maradván. Az T. N. Vgye nagy jó Kegyes Uraimnak legalozatossab szegén szolgájo

Nemes Kozma Antal m. p.

Pápoi Németh Oskola Mester”

A tallósi fenyítőházba Bécsből is szállítottak odavaló és ausztriai rabokat, leginkább nőket. A szállítás évenként kétszer, május és november 14-én szokott történni. A szállítás költségeit a bécsi fenyítőházi alap térítette meg. A bécsi rabok állandó létszáma 50 volt.

A férfi rabokat Bécsbe 1785. december 18-án küldték haza, miután a magyarországi rabokat november 23-án Szegedre átköltöztették.

Szökések

A Vajna Károly által felsorolt szökések közül itt csupán kettőt említünk meg.

1785. május 19-én Moravekin Anna Mária reggel 4 órakor az élélmező lakásának padlásáról részint pokrócfonal-

ból készített, részint vászonból varrott kötélén leereszkedett az utcára, s elillant. 1792-ben fogták el és szállították Szegedre.

1785 júliusában a templombúcsú napján Mayerin Teréz a kapun kiszökött, s a templomból kijövő idegen nép közé elegyedett. A szökést megelőzően magyar rabtársnőitől magyar ruhát szedett össze. A személyleírás szerint szökésekor piros posztóváll, kék kötény, rövid magyar ing, zöld és piros csíkos szoknya, fehér flanelkabát és fehér, négy szögletén piros virágú nyakkendő és fekete, magas sarkú magyar csizma volt rajta.

Büntetések

Hogy mik lehettek a büntetési formák a tallósi fenyítőházban, arra a szenci fenyítőház már idézett leírásából következtethetünk. A Tolnai Világlexikonában olvashatjuk, hogy Germán Máriát, akit 1786-ban a tallósi fenyítőházba utaltak, kegyelem útján (!) arra ítélték, hogy tüzes vassal nyilvánosan megbélyegezzék, aztán pedig zárják el „minden világosságtól megfosztott börtönben életfogytig tartó büntetésre a legszigorúbb láncokkal nyakán, két kezén és két lábán nappal és éjszaka olyan szoroson kovácsoltassék oda, hogy csak a legnélkülözhetetlenebb testi mozgásra legyen helye, elkövetett gonosztettének napján évente nyilvánosan, teljes erővel sujtandó korbácsütésekkel megcsapassék és táplálékul életfogytig vizet és naponta egy font kenyeret kapjon, fekhelye csupasz deszkából álljon!...”

A rabok vallási élete

Minden vasárnap és ünnepnapon a rabok részt vettek a kápolnában 9 órakor kezdődő szentmisén; a nem katoliku-

sokat ez alól a kötelesség alól királyi rendelet mentesítette. Mise után délig keresztény oktatás következett, mégpedig a rabok nemzetiségétől függően magyar, német, szlovák vagy horvát nyelven. A délután 3 órakor kezdődő litánián – felekezetre való tekintet nélkül – minden rabnak részt kellett vennie.

Délután a lelkiatya meglátogatta a büntetésből magánzárkában elkülönített rabokat, hogy lelki vigaszban részesítse őket. Szentgyónáshoz és áldozáshoz a rabok minden három hónapban járultak.

A fenyítőházban az istenszolgálatot Péter Schmidt Pál Mátyás kegyesrendi szerzetes látta el, aki a foglyokkal együtt szegényes életet élt. Díjazása mindössze 150 forint volt, ebből kellett a megélhetését biztosítania.

Rabmunka

A fenyítőházzal kapcsolatban Anton Špiesz a következőket írja: „A tallósi fenyítőház manufaktúráját 1783-tól az elő-ausztriai Horb am Negar-ból származó Jan Sebastian Beyscher vezette, aki már 1770-ben Nové Mesto nad Morave-ban textilüzemet épített ki. Új munkahelyén felhívta a figyelmet arra, hogy 1782. november 10-én milyen nagy sikerrel szerepelt a finom gyapjúposztók gyártásának versenyén, mely a császári udvarban folyt le II. József szeme láttára, és amelyen a külföldi szakemberek alulmaradtak.” Megemlíti, hogy a porosz, pontosabban a berlini szövészek bevezetésére a tallósi manufaktúrában 1783-ban került sor. A tallósi manufaktúrában a kázmír és más pamutanyagokra olyan gépet is használtak, amely több fonalból egy vastagabb cérnát gyártott. Máshol arról olvashatunk, hogy kísérletek történtek itt szederfatermesztésre és selyemhernyó-tenyésztésre is.

A fenyítőház 1783. évi leltári adataiból kiderül, hogy használatban volt 2 posztószövőgép, 6 flannelszövőszék és 88 kisebb és nagyobb fonókerék. Készítettek: 9-fajta pokrócot és 10-féle szövetet, mégpedig gyapjúból, gyapotból és selyemből, posztót háromféle minőségűt, és pedig közönségeset, közepeset és finomat, és vásznat is szőttek.

A rabok szabósággal is foglalkoztak, készítettek lengyel sapkát, katonaköponyeget, szárnyas köponyeget, sőt selyem csíkos női szoknyát is. Ezenkívül újték még az esztergályos- és asztalosipart is.

Élelmezés

A Santner igazgató által az élelmező részére 1782. november 5-én kiadott utasításhoz csatolva az alábbi – árjegyzéket is tartalmazó – étlapot találjuk:

- „Vasárnap: 1 meszelyes kanálnyi tészta, vágott laska, kockás tészta vagy árpa 1/4tt marhahússal, levessel együtt 2 kr vagy pedig 1/4tt marhahús 1 meszelyes kanálnyi zöld főzelékkal együtt leves és tészta nélkül szintén 2 kr.
- Hétfőn: A rabok saját kenyerüket kell hogy a levesbe aprítsák, ellenben kapnak egy kanálnyi becsinált pacalt és 1/4tt marhahúst.
- Kedden: 1 meszely öreg szemű árpa levessel és 1/4tt marhahús vagy 1 kanálnyi savanyú káposzta és 1/4tt marhahús.
- Szerdán: Ismét saját kenyerüket kell, hogy a rabok beleaprítsák a levesbe, ellenben (kapnak) 1 kanálnyi borsót 1/4tt marhahússal.
- Csütörtökön: 1 kanálnyi tészta levessel 1/4tt marhahús és 1 porció vetemény főzelék.

- Pénteken: 1 kanálnyi leves lencsével vagy paszullyal és két nagy gombóccal.
- Szombaton: 1 kanálnyi hagymaleves, 1 kanálnyi megszírozott laskával vagy csipedettel.
1 porció marhasült 1/2tt nyers húsból mártással 2 kr.
1 porció disznósült 1/2tt nyers húsból 1 1/2kr.
1 porció ürü 1/2tt húsból 1 1/2kr.
1 libaszárny 5 kr.
1 porció malac 5 kr.”

Vagyoni helyzet

A fenyítőház vagyoni helyzete fennállásának egész ideje alatt nagyon szegényes, sőt nyomorúságos volt. 1789. augusztus 17-én a helytartótanácshoz írt jelentésében az igazgató elpanaszolja, hogy a fenyítőház a 20 000 forintnyi évi segélynek csak negyed részét kapja, és kimutatja, hogy 3000 forinttal több az évi kiadásuk, mint a bevételük.

Bár a szövőipar jelentékeny volt, az üzlet rosszul ment. A készárúk felhalmozódtak, az anyagbeszerzésre nem volt pénzük, a munka esetenként huzamosabb ideig szünetelt.

Az emberevők gyermekei

1782. augusztus 10-én a Hont megyei törvényszék 41 cigány ember felett mondta ki a halálos ítéletet. Emberevés-sel vádolták őket, s bár egyetlen bizonyíték sem került elő, ami bűnösségükről árulkodott volna, két hét leforgása alatt az ítéletet végre is hajtották. Csupán egy állapotos asszonynak „napolták el” a kivégzését.

1783. június elején a tallósi fenyítőházba rendhagyó szállítmány érkezett: 15 nyolc-tizenkét éves cigány gyermek – 4 fiú és 11 leány. 14 Hont megyéből, 1 Bars megyéből. A gyermekek az „emberevés” miatt kivégzett cigányok árvái voltak.

A gyermekek Tallósra való szállítását elrendelő okiratot szintén Vajna könyvéből idézzük:

„II. József Isten kegyelméből választott Római Császár, (a birodalomnak) mindkor

1. 1 messzely= 0,353 l (Vajna, 133.)

2. 1 font= 0,560 kg (Vajna, 133.)

Gyarapítója és Német, Magyar, Cseh, Dalmát, Horvát és Tóthország Apostoli Királya, Ausztria főhercege stb.

Tisztelendő, Tiszteletes, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes és Nemes Kedvelt Híveink! A Kakara másként Betov Ilona és Kállay Krisztina cigány gyermekekről f. é. mult január hó 9-én Általatok jelentés tétetvén Hozzánk, erre nézve indítatva éreztük Magunkat kegyesen válaszolni, hogy az a Mi kegyes határozatunk, hogy az átkos emberevés bűne minden emlékének eltörlése végett ne csak az abban a bűnben elmarasztalt gonosztevők számkivettessenek a hazából és számkivetésre Török földre úzessenek, hanem az ők gyermekei is azon megyék területéről a hol vagy a gonosztságot elkövették vagy azon bűn miatt elítéltettek, más-hova szállíttassanak és pedig az olyanok, a kik életük hetedik évét vagy még nem töltötték be, vagy alig érték el, Szala, Beregh, Szörém, Zágráb, Posega és Varasd megyébe küldessenek és ott nevelés végett római katolikus parasztnak vagy a körülményekhez képest kézműveseknek adassanak át, a cigány gyermekek neveléséért rendszeresen megállapított és azon megyék házi pénztárából a honnan oda szállíttatnak megtérítendő díjért; azok a gyerme-

kek pedig akik életük hetedik évét már túlhaladták, csak nevelés és nem büntetés végett a tallósi fenyítőházba vitesenek és ottan az igazgató fölügyelete alá, lelkész is lévén ott, és jámbor életénél s más minémiségénél fogva dicséretes asszony lévén fölveendő, helyeztessenek, hogy soha se lehessen alkalmuk az ottan fenyítő büntetésüket szenvedő gonosztevőkkel összejöni és társalogni, továbbá az ezeknek úgy nevelésére mint bekövetkezendő szükségleteire megkívántató költségek évről-évre egyaránt az illető megyék által azon fenyítőház igazgatója által kimutatandó fölszámítás mellett fizettetnek.

(...) És minthogy Hontmegyéből úgy a távolabbi megyékbe, valamint a tallósi fenyítőházba megyéről-megyére ingyenes fuvarral továbbítandó gyermekekre vonatkozólag Királyi Helytartó Tanácsunk által az illető megyéknél a szükséges rendelkezéseket megtenni megparancsolandjuk, ennél fogva szükséges, hogy az említett Hont megyével megegyezzenek arra nézve, hogy t.i. a fennemlített Kakara Ilonának a fia azon gyermekekhez a kik Varasd megyébe, Kállay Katalinnak János nevű fia pedig azokhoz, a kik a tallósi fenyítőházba ezen Hont megyéből átkisértetnek, csatlakozhassanak. A mi pedig Általatok tett azon kérdést illeti, hogy t. i. mely határnaptól számíttassék ezen nőknek fogságának ideje? indíttatva érezzük Magunkat kegyesen válaszolni, hogy ez az ellenük hozott ítélet napjától számítandó. (...)

Kelt a Mi főhercegi városunkban Bécsben, Ausztriában febr. hó első napján az ezerhétszáznyolczvanharmadik esztendőben.

József s. k.

Gr. Esterházy Ferencz s. k.

Trajcsik Ádám s. k.”

Wohlgemuth Dániel igazgató a cigány gyermekekre felügyelendő asszony számára 1783. június 1-jén az alábbi utasítást szerkesztette:

„Utasítás.

A mellett, hogy Ön maga is békés, épületes és jó erkölcsű személy legyen, a legszorosabb szemelött-tartás végett zsinórmértékül adatik ezennel Önnek, még pedig:

1-szor. A mint belép a házba, vizsgálja meg gondosan, hogy ennek a 14 gyermeknek úgy a ruhája mint a feje tiszta-e a féregtől és ha olyat venne észre, addig tisztítsa azok fejét és ruháját, a míg legkisebb tisztátalanság sem lesz rajtuk látható.

2-szor. Szoktassa ezeket a gyermekeket arra, hogy azonképen mint a többi rabok, korán keljenek és ha aztán fölkeltek, hajukat rendesen fésüljék meg, tisztára mosakodjanak és öltözzenek föl és ha fölöltöztek, előbb a lánykákat, azután a fiúkat szobájukban gyűjtse össze, térdeljen le és imádkozza el velük németül a reggeli imát, a mi a Hiszek-egyéből, egy Miatyánkból és az Angyali Üdvözléteből áll.

3-szor. A reggeli imádság elvégzése után szorítsa rá úgy a fiúkat mint a lánykákat, hogy ágyukat maguk vessék föl, a szobát takarítsák és tisztára söpörjék ki és azután fogja rá őket vagy fonásra vagy más nekik kiszabott munkára, a míg a templomba beharangoznak, mire fogja úgy a fiúkat mint a lánykákat, vezesse őket rendesen a templomba, az oltár mellett való korlátnál térdeltesse le és maga menjen a mögöttük levő székbe; isteni tisztelet után megint menjen velük rendben haza és ne engedje meg nekik sem, hogy futkározzanak, sem hogy más rabokkal csevegjenek.

4-szer. Ha a ház lelki pásztora délelőtt és délután a szobába jön, hogy őket a keresztény vallásra oktassa, akkor gyűjtse össze a gyermekeket egy szobába, hagyassa félbe velük a munkát, hogy a lelki pásztor őket oktassa, de azu-

tán mindenik csoport menjen a maga szobájába és dolgoztassa őket addig, míg az ételt elhozzák az élelmezőtől.

5-ször. Mindenik csoport a maga szobájában, azonban a lányok együtt s a fiúk is úgy, egy tából eszik meg azt, a mit az élelmezőtől hoznak; de a felügyelő úgy az evés előtt mint azután elimádkozik velük egy Miatyánkot és Üdvözlégyet, meg egy Dicsőséget az Atyának és a gyermekeket az evés alatt tisztességre szorítja és semmi esetre sem enged meg nekik helytelenséget.

6-szor. Evés után egy órával a gyermekeket megint munkára hajtja és folyvást dolgoztatja őket, míg ismét eljön az estebéd ideje, azután az asztali ima után megint mindjárt velük imádkozik, mint a reggel, elmondván az éjjeli imát, engedi őket hogy lefeküdjenek, a gyertyát maga oltja ki és a szobákat jól bezárja.

7-szer. Kötelessége ebéd után, főként szombaton, hogy a gyermekeket elővegye, fejüket megtisztítsa, valamint hogyan ruhájuk elszakadt volna, azt lassanként megfoltozza és kijavítsa, míg a gyermekek fölcseperednek és képesek lesznek azt maguk elvégezni.

8-szor. Miután a fölügyelőnek különös kötelessége lesz ezeknek a gyermekeknek ápolására fölügyelettel lenni, hogy rendes kenyerüket és ételüket megkapják, ennél fogva a felügyelőnek is komolyan kötelességévé tétetik mindent a mi előadja magát, neki azonnal jelenteni, hogy az minden eseményről tüzetes jelentést tehessen az igazgatónak. És végül: hogy Ön fölügyelőnk kötelességét mindenben pontosan teljesíthesse, ezért személyének jobb élelmezésére havonként 3 frtot, azaz egész évre 36 frtot kap fizetésül.”

A gyermekek a tallósi fenyítőházban azonban csak rövid ideig maradtak. Július 13-án II. József parancsára minden híresztelés nélkül Bécsbe kellett őket szállítani.

A fenyítőház áthelyezése

Tallherr József kamarai építész költségvetése szerint a tallósi rozoga állapotban levő fenyítőház helyreállítása és átalakítása 22000 forintba került volna, ezt azonban a kormány nem vállalta. Döntés született a fenyítőház Szegedre való áthelyezésére.

A férfi rabokat, szám szerint 31-et 1785. november 10-én indították útnak 32 nagyfogatú kocsin. Velük ment az ellenőr, a felügyelő, a kulcsár, 2 megyei biztos és 12 megyei hajdú. November 11-én reggel 10 órakor érkeztek Komáromba. November 13-án Komáromtól Bajáig hajóval utaztak. Az úton naponta egy porció kenyeret és 3 krajcárt kaptak fejenként élelmezésre. Bajától, illetve Szalankamentől Szegedig a hajókat a raboknak kellett volna vontatniuk, de a késői évszakra való tekintettel – a császár engedelmével – a 8 mérföldnyi utat szárazföldön tették meg. 14 napi utazás után november 23-án érkeztek meg Szegedre.

A női rabok átköltöztetésére 1790-ben került sor. Az utazás augusztus 31-től szeptember 8-ig tartott. Minthogy a vízen való szállításuk sokba került volna, ezért őket is kocsikra rakták, s úgy vitték Szegedre. A 20 rabnőt az új helyre Trunzl József fenyítőházi igazgató kísérte.

Szegeden még közel félszáz évig állott fenn az országos fenyítőház. 1831-ben szüntették meg a rabok csekély száma miatt.

Felhasznált irodalom

Dr. Szöllösy Oszkár: Magyar börtönügy. A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása. Budapest 1935. 38–39.o.

Zigány Árpád: Börtön. Botozás és kaloda. In.: Tolnai Világlexikona IV. Magyarország börtönei. 492–493.o.

Vajna Károly: Hazai régi büntetések I. A tallói fenyítőház. Budapest 1906.

Špiesz, Anton: Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825. Vydavateľstvo SAV,

Bratislava 1961. 79.o.

Ráth Mátyás Pozsonyban kiadott Magyar Hírmondó c. lapjának 1782. augusztus 24-i száma. 515–516.o.

H. NAGY PÉTER

Protonpöröly

Elérkezett az armageddon? Itt az apokalipszis? Vagy csak fölöslegesen kongatják a vészharangot? Mindenesetre a CERN genfi hadronütköztetője (Large Hadron Collider, röviden LHC), a Föld legnagyobb részecskegyorsítója, világméretű félelmet váltott ki a tudósok némely csoportja és a laikusok körében egyaránt. Történt ez annak ellenére így, hogy a berendezés üzembe helyezése rendkívül jól dokumentált, a gyorsító megépítését lehetővé tevő tudományos eredmények ugyanúgy hozzáférhetőek, mint a célkitűzések elméleti előfeltevései. (Többek között ezért is feltűnő, hogy minderről hihetetlen mennyiségű ostobaságot összeirkáltak az utóbbi időben. Nem véletlen tehát, hogy pl. a 3. évezred c. tudományos magazin így kezdi a „legnagyobb kísérletről” szóló ismertetőjét: lapunk „olvasóinak nyugodtabb alvása érdekében rögtön az elején leszögezzük, hogy hasonló fizikális folyamatok, mint amilyeneket az LHC-ben végzett kísérletek segítségével akarnak a tudósok utánozni, a környező világűrben folyamatosan végbe mennek, és ránk nézve semmilyen veszélyt nem jelentenek”.¹⁾ A keletkező vagy nem keletkező mini feketelyukak kérdését most tegyük egy kicsit félre (amúgy is azonnal elpárolognak), hiszen ezt a dilemmát is megelőzi egy olyan jelenség, melyre érdemes odafigyelnünk, hogy a tudatosításán keresztül csökkenthesük az általa okozott szellemi károk valószínűségét. Mielőtt konkrétan megnevezném ezt a jelenséget, egy apró kitérőre lesz szükség.

Induljunk ki egy rendkívül tanulságos esetből. Amikor az 1960-as években Penzias és Wilson felfedezték a mikro-

hullámú kozmikus háttérsugárzást, bizonyítékot szolgáltatott a Nagy Bumm-teória helytállóságára. Kérdés maradt azonban, hogy ha ez a sugárzás minden irányból azonos, vagyis a korai univerzumban nem voltak sűrűség-ingadozások, akkor hogyan alakulhattak ki a galaxisok. E dilemma eldöntésének legegyszerűbb módja az volt, hogy meg kell vizsgálni a sugárzás jellemzőit, hiszen valószínűleg ezek az ingadozások ott lehetnek a sugárzás mélyén, csak egyelőre – megfelelő technika hiányában – kimutathatatlanok.

A '70-es években a NASA és több kutatócsoport összefogásának köszönhetően beindult a COBE (kozmoszhátér-kutató) projekt, mely 1982-ben zöld utat kapott, megkezdődtek a fejlesztések. A COBE műhold 1989-es felbocsátása (pályára állítása) – a tudomány és a technika diadalaként – immár lehetővé tette a szóban forgó méréseket. Az adatok hosszadalmas elemzése sikerhez vezetett: az egyenetlenségek lassacskán megmutatkoztak az adattengerben. Az eredményeket 1992-ben tették közzé, s ez az a pillanat, amiért felidéztem ezt a történetet. George Smoot a kutatócsoport szóvivőjeként az Amerikai Fizikai Társulat washingtoni konferenciáján ismertette az eredményeket (12 percen), melyek szerint sikerült kimutatni a háttérsugárzás egyenetlenségeit, vagyis a Nagy Bumm-modell helyes, magyarázatot ad a galaxisok keletkezésére is.

A másnapi sajtókonferencián Smoot megpróbálta az újságírók elé tárni a fejleményeket, s itt hangzott el az a mondat, mely gondolatmenetünk szempontjából igen fontos lesz. Smoot ugyanis a szakmai részleteket nem fejtette ki (ez a nem szakmai közönség miatt érthető is), hanem így fogalmazott: „Nos, ha önök történetesen vallásosak, olyan ez, mintha Isten arcát sikerült volna megpillantanunk.” Természetesen a *metafora* mindenkit magával ragadott. Simon Singh később ekképpen kommentálta a történetet: „A saj-

tó azonnal fölkapta a hírt, és teljes címlapokat szenteltek a COBE eredményének. A *Newsweek* magazin például ezzel a szalagcímmel hozta le a drámai bejelentést: ISTEN KEZE ÍRÁSA. (...) Isten nevének említése, a megkapó illusztrációk és a COBE igazi áttöréssel felérő felfedezésének abszolút tudományos jelentősége együttesen garantálták azt, hogy kétségtelenül ez legyen az évtized legeslegnagyobb csillagászati sztorija. Stephen Hawking nyilatkozata – »Ez az évszázad felfedezése, ha nem minden idők legnagyobb eredménye« – csak olaj volt a tűzre.”²

Remek példa ez arra, hogy egy tudományos eredmény miért képes megmozgatni a hétköznapi fantáziát. Az „Isten arca”, illetve az „Isten keze írása” metaforák többet jelentettek a „mezei olvasóknak”, mintha Smoot kifejtette volna, hogy az évtizedekig tartó projekt hogyan is működött valójában. Jól tudjuk azonban, hogy állítása nem kevesebb, mint 70 millió (!) mérésen alapult.

Miért tanulságos ez az eset? Természetesen azért, mert Smootnak egy jól irányzott metaforával sikerült csökkentenie – s most már néven nevezhetjük a jelenséget – a *technológiai szorongást*. A hétköznapi elme ugyanis nem képes mindent befogadni. Már csak azért sem, mert a frissebb tudományos eredmények tökéletesen ellentmondanak neki. A metaforikus forma viszont elősegíti a reprodukáló folyamatok beindulását, amik ily módon tovább tartanak, mintha szó szerinti magyarázatban részesültek volna a laikus érdeklődők. (A pszichológiában a metaforák „Comenius-funkciójának” nevezik ezt az agyi, gondolkodásbeli mechanizmust.³)

Mi köze mindennek a nagy hadronütköztetőhöz? Véleményem szerint a részecskegyorsító körül kialakult pánikhangulatot az magyarázza, hogy a közvélemény – a kutatók minden jó szándéka ellenére – még nem jutott túl a techno-

lógiai szorongás fázisán. Nem egyedi esetről van persze szó, a tudomány történetében rendre megfigyelhető ez az állapot. Ez lehet a magyarázata annak, hogy ha a hétköznapi elme nem képes befogadni a tudományos részleteket, akkor egyetlen metaforikus kijelentés is nagyobb hatást (olykor tömeghisztériát) kelthet, mint a korrekt technológiai részletek leírása. A hadronütköztető esetében a szituáció nyilvánvaló: a világvégére tett utalások sokkal inkább meglódtítják a hétköznapi gondolkodást, mint a részecskegyorsító kísérleti céljai és tényleges paraméterei. (Pedig az utóbbiak sem „kismiskák”, sőt egyenesen „félelmetesek”: 27 kilométeres alagút, benne a világuőrnél is hidegebb gigantikus mágnese, 96 tonna hélium, 40 ezer szivárgásmentes csatlakozás, 11 700 amper erősségű áram. A fénysebesség 0,999999991-szeresével egymással szemben száguldó, 100 milliárd protonból álló részecskecsomagok, 600 millió ütközés másodpercenként stb. De nem árt tudatosítani, hogy „Ezeknek a roppant energiájú ütköztetéseknek nem a kozmológiai kutatás az elsődleges célja, hanem az anyag mélyebb szerkezetének felderítése”.⁴ Pl. a Higgs-bozon igazolása.) Vagyis ebben a kontextusban hiába állítják a hozzáértők, hogy nincs veszély; ha a technológiai szorongás és az ismeretlentől való félelem fennáll, akkor a negatív konnotációjú metaforák eluralják a dolgokról való gondolkodást.

Szinte biztos vagyok azonban benne, hogy – mivel a történelem mindenkor ezt mutatja – a technológiai szorongás előbb-utóbb csökkenni fog. A hadronütköztető majdani eredményei le fogják győzni a spekulációkat. A tét itt persze legalább akkora, mint anno Smoot és csapata esetében, hiszen – nagyon leegyszerűsítve – a berendezéssel vizsgálható a Nagy Bumm után „azonnal” kialakult feltételeket, az őszanyagot (a Nap belsejében lévő hőmérsékletet százszoros meghaladó hőmérsékleten létrejövő kvark-gluon

plazmát), az antianyag rejtélyét stb.; metaforikus szóhasználatával élve, Isten arcának megpillantása után módunk lehet Isten teremtés alatti gondolataihoz is közelebb férkőznünk. Az analógia itt sem elvetendő; mindazok, akik a hadronütköztetőben egyfajta világvégemasinát látnak, gondoljanak arra, hogy az eredmények – úgy mellékesen – nem ehhez, hanem fordítva, a világmindenség keletkezésének és konstrukciójának jobb megértéséhez fognak adatokat szolgáltatni.

Másrészt – de ez már egy következő történet – minden technológia megszokottá válik egyszer, a tudományos eredmények pedig beépülnek a mindennapokba is. (Gondoljunk arra, hogy mi minden következik pl. a kvantummechanika igazából; még a televízió is ezek közé tartozik.) De persze ezt a hétköznapi pesszimista logikát nagyon nehéz levetkőzni. Amikor Woody Allen például azt mondja, hogy ha „tágu az univerzum, ebből az következik, hogy minden nap nehezebben érem el az ágyamból a pizsamámat”, akkor – bár valójában ez a szándéka – nem is a tudományt parodizálja, hanem a hétköznapi elme hibás működését (a tágulás a galaxisok közötti tér tulajdonsága). Meg fogjuk látni, a hadronütköztető eredményei számos tévhitet oszlatnak majd el az univerzummal kapcsolatban, s egyben arra ösztönöznek, hogy belegondoljunk abba is, amibe most még vagy nincs módunk, vagy a megközelítéséhez csak metaforák állnak rendelkezésünkre. Ez nem a világ vége lesz, hanem – persze nem üdvtörténeti értelemben – egy új világ kezdete. Többek között ezért fogjuk belátni – talán már szorongás nélkül –, hogy a Föld *jelenlegi* legnagyobb részecskegyorsítója egyrészt nem protonpöröly, amitől tartani kell; másrészt nemcsak a *múlt* megismerésének eszköze, hanem ugyanakkor a *jövő* csúcstechnológiája is. Azé a jövőé, amit még látni fogunk; tehát az apokalipszis – megint csak – elmarad.

- 1 Dr. Wagner Viktor: *A CERN laboratóriumaiban megkezdődött a legnagyobb kísérlet!*, 3. évezred, 2009. január, 62.
- 2 Simon Singh: *A Nagy Bumm. Minden idők legfontosabb tudományos felfedezésének története*, fordította Dr. Szécsényi-Nagy Gábor, Park Könyvkiadó, Budapest, 2007, 535.
- 3 Douwe Draaisma: *Metaforamasina. Az emlékezet egyik lehetséges története*, fordította Balogh Tamás, Typotex Kiadó, Budapest, 2002, 22.
- 4 Paul Davies: *A megbundázott Világegyetem. Miért pont jó az Univerzum az életnek?*, fordította Dr. Both Előd, Akkord Kiadó, Budapest, 2008, 113.

„Kőpénzek” és egyéb kővé váltak a Felvidéken és Észak-Magyarországon

„Pénz, amely nagy tömegekben, egész vastag rétegeket képezve, a Pyreneusoktól Japánig húzódik. Ezt mondhatom azokról a kőületekről, melyek az állatvilág mikroszkopikus kicsiségű, parányi szervezetei között az óriások szerepét töltik be. Alacsony szervezetű, az egysejtű Foraminiférákhoz tartozó állatkák ezek, testük szabályos kamrácskákra oszlott, meszes héjjal körülvett protoplazma test. Nummulina a nevük, mely a latin nummus = pénz szóból ered és teljesen fedi a pénzhez való hasonlatosságukat. Vékony, kerek, belül spirálisan húzódó, sok kamrára osztott fosszilis héjak ezek. Átlagos nagyságuk a lencse és az ötpengős között mozog, de vannak ennél nagyobbak is” – olvashatjuk a virágkorukat az eocén földtörténeti korban élt nummuliteszokről Majzon László – cikkében (Majzon 1938).

E jellegzetes alakú ősmaradványokat a múltban leginkább lencsékhez vagy pénzekhez hasonlították, illetve azok kőült változatának tartották. A magyar nép *Szent László pénzeinek* (Nyugat-Erdély), *bakonyi lencséknek, kölencséknek, kunaranyaknak* (Bakony), valamint *István király pénzeinek* (Vértes) nevezte ezeket, és keletkezésüket főként Szent László királyunk személyéhez kapcsolt mondákkal magyarázta.

Az 1192-ben szentté avatott László tetteiről, harcairól és a vele megtörtént csodákról szóló történetek máig fennmaradtak a néphagyományban (Bálint 1977). A *Szent László*

pénzei mondájának első, latin nyelvű változatát Temesvári Pelbárt ferences rendi szerzetes közölte 1499-ben (Temesvári 1499; 1982; idézte pl. Berze Nagy 1925; a vonatkozó részt magyar nyelven közölte még pl. Solymossy é. n.; Tasnádi Kubacska 1939; Majzon 1966). E szerint hős királyunk seregével a tatárokat üldözte, akik, remélvén, hogy a magyar vitézek összeszedik azokat, s így ők egérvat nyerhetnek, pénzt dobáltak el, amelyek azonban László imájára kővé váltak, így az ellenséget utolérték és legyőzték. Az erdélyi vonatkozású monda első magyar nyelvű leírása egy ismeretlen nevű lövöldi (városlódi) karthauzi szerzetes révén maradt ránk a legterjedelmesebb 16. századi kéziratos legendagyűjteményben (Molnár–Simon 1977), az 1524 és 1527 között keletkezett Érdy-kódexben (betűhíven közölte: Volf 1876, átírásban tette közzé pl. Toldy 1859; a vonatkozó részt idézte pl. Podhradzky 1836; Berze Nagy 1925). A Karthauzi Névtelen forrása Temesvári Pelbárt fent említett műve volt (Pintér 1892). A monda harmadik legrégebbi változata Carolus Clusius (Charles de l'Écluse) latin nyelvű könyvének Beythe István által írt függelékében olvasható (Beythe 1583; idézte pl. Ipolyi 1854; Berze Nagy 1925; a vonatkozó rész magyar nyelven: Hanusz 1893a–c).

Ez a történet különbözik a Temesvári Pelbárt-félettől és az Érdy-kódexbelitől: a tatárok elől Szent László Kolozsvárra menekült, ahol barátságot kötött egy mézáróssal, az ő segítségével aratott győzelmet az ellenség felett, és a pénzek kővé változása Arad közelében történt.

A pénzek kővé válásának történetét, illetve motívumát különféle műfajú, prózában és versben, magyar és idegen nyelven írt művekben később, a 17–21. században sokan publikálták, illetve említették. Ezekre jellemző, hogy többkevesebb változtatással, de a lényegét meghagyva a régebbi (fent említett) változatokat idézték, illetve egymás közl-

seit vették át. Némelyik történetben a tatárok helyett kunok, besenyők vagy törökök szerepelnek. Egyes variánsokban (pl. Orbán 1889) Szent László szórta el a pénzt, hogy ő és vitézei megmenekülhessenek. Az említett nagyszámú közlés és feldolgozás hatásával is magyarázható, hogy a *Szent László pénzeinek* története egyike a legismertebb magyar mondáknak. Nagyon valószínű, hogy a néphagyományban napjainkig fennmaradt, a néprajzkutatók által a 20–21. században a magyar nyelvterület különböző részein, főleg Erdélyben (Kalotaszegen, a Tordai-hasadék környékén, Gyimesben stb.) gyűjtött változatok egy része ezekből a forrásokból folklorizálódott (részletesebben lásd: Hála–Kecskeméti–Voigt 2004).

A közelmúltban végzett néprajzi gyűjtésekből kiderül, hogy a Felvidéken (a történelmi Magyarország északi részén) és a mai Észak-Magyarországon, például Baracán (volt Gömör és Kishont vármegye) (B. Kovács 1994), Debrődön (volt Abaúj-Torna vármegye), Dejtáron (Nógrád megye), Regécen (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Sárospatakon (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) (Magyar 1998; 2001) és Nyitraegerszegen (volt Nyitra vármegye) (Magyar 2002) is ismerik Szent László király és a kővé vált pénzek mondáját, azonban e tájon a nummuliteszekkel, azaz a „kőpénzekkel” és más kővé váltakkal kapcsolatban egyéb történetek is keletkeztek. Az alábbiakban ezekből mutatunk be néhányat.

Murány (volt Gömör és Kishont vármegye) várának dús-gazdag ura, Széchy György 1625-ben meghalt, és az óriási birtok kezelésének és megvédésének terhe feleségére, Homonnai Drugeth Erzsébet Máriára maradt, aki a nagy vagyont tovább gyarapította. Amikor férjhez menő leányának, Széchy Máriának a hozományt, illetve a nászajándékot át akarta adni, csoda történt: a kincsek (ezüstök, drága éksze-

rek, edények stb.) kővé váltak. Az özvegy az esetet titokban akarta tartani, de miután az kiderült, a kővé vált kincseket a várból a mélybe dobatta. A krónikás szerint „Csörömpölve hullott alá a sok kővé vált arany és ezüst, s oly halmazt képezett lent a völgyben, hogy, amint Bécsből jelentik, hatvan köcsit könnyen meg lehetett volna vele tölteni. A kővé vált pénzekből Hoyos grófhhoz, meg az udvari kamarához is eljutott egynéhány példány. Az utóbbi egy tallért és egy dénárt kapott. Ezek ma is azokhoz az iratokhoz vannak csatolva, melyek az ügy tárgyalására vonatkoznak [volt közös pénzügyi levéltár. Hung. Exped. Nov. 8. et 9. 1628.]. Az udvari kamara, azt híven, hogy a pénznek csak a külseje változott meg, szét-törte a beküldött tallért. Bizony, csak jóféle kavics volt az. Ennek ellenére 1628. nov. 8-án elrendelte a vizsgálatot annak kiderítésére, hogyan és a Mindenható milyen különös végzéséből történt ez a különös csoda?” (Takáts é. n.)

A turapataki (volt Liptó vármegye) nummuliteszekhez kapcsolódó történetet a 18. században Bél Mátyás őrizte meg számunkra. E szerint a falutól nyugatra lévő szántóföldön úgynevezett „takarmánykövek” (kővé vált növények, pl. búza, rozs, árpa, borsó, lencse stb.) voltak találhatóak, amelyek a nép szerint csoda révén keletkeztek. A közelben lévő vár dúsgazdag, de nagyon fukar ura éhínség esetén is megtagadta az alamizsnaadást, hiába könyörögtek neki. Egyszer a nép imájára minden takarmánya és kincse, pénze kővé változott. S mivel ezután sem javult meg, újabb csoda történt: feleségével együtt ő maga is kővé vált (Bel 1736; idézte pl. Ipolyi 1854; Hanusz 1893a–b; vesd össze Klein 1778; Sartori 1810; Tanárky 1814a; utóbbit idézte pl. Hanusz 1893a–b; Természettudományi Közlöny 1900; Csiffáry–Szárász 1993).

A bajmóci (volt Nyitra vármegye) nummuliteszek keletkezésének háromféle „csodás” magyarázata is van.

Báró Mednyánszky Alajos a történetet a 15. századba, Mátyás király korába helyezte. A Bajmóc vára alatt lévő gyógyvizű forrást régi idők óta keresték fel a betegek. Amikor a pénzsóvár Poky Péter lett a vár ura, hogy vagyonát gyarapítsa, kegyetlenül sanyargatta a környéken élő embereket. Még a gyógyforráshoz vezető utat is lezáratta, és csak fizetség ellenében engedte oda a betegeket, a vár ura, Korvin János ellen pedig merényletet kísérelt meg. Egyszer egy mankós aggastyán könyörgött neki, hogy engedje őt a gyógyvizűhez, de Poky megtagadta azt, sőt, a betegre vérebekeket uszított. Ekkor az öreg megátkozta a várkapitányt. Az átok beteljesült: a gyógyforrás eltűnt, és féltve őrzött kincsei kővé váltak. Feldühödött és a „kőpénzekkel” feltöltötte a forrás helyén tátongó szakadékot. Később az ura elleni árulás miatt Budán kivégezték. A forrás egy idő után újra feltört, és a környékén megmaradtak Poky Péter kővé vált pénzei (Mednyánszky 1822; 1829; magyar nyelven: Mednyánszky 1834; újabb kiadása magyar nyelven: Mednyánszky 1983).

Ignaz Franz Castelli osztrák költő terjedelmes balladában dolgozta fel a történetet (Castelli 1823; 1835). Zlinszky Aladár szerint „Költeménye teljesen híven követi Mednyánszky elbeszélését s attól alig mutat itt-ott eltérést”, például „A kincs kővé válását Castelli ügyesebben szövi a történetbe, mint forrása”. (Zlinszky 1912)

A történetet később, feltételezhetően, illetve bizonyíthatóan Mednyánszky művére támaszkodva, írói és költői fantáziájukat szabadon engedve, mások is feldolgozták prózában (pl. Kőrösi Sándor, Benedek Elek, Szeghalmy Gyula), és versben (pl. Modrányi Iván) egyaránt (Kőrösi 1860; Benedek 1896, Szeghalmy 1929, illetve Modrányi 1884).

Vályi András 1796-ban – egyebek mellett – az alábbiakat írta a bajmóci fürdőről „[...] Valami kővé vált pénzeket is

mutogatnak itten, mellyek felől a' köz nép olly hiszemben van, hogy azok egy igen fősvény fürdőse lettek volna, ki is minekutánna jó tsmó kintset öszve gyűjtött, hamissan keresett pénzéből, büntetésül kővé váltak.” (Vályi 1796) Jegyzetéből kiderül, hogy egyik „regéjének” megírásához e közlést – e másik bajmóci történetet – használta fel (és egészítette ki nagy költői fantáziával) Tompa Mihály. Művében leírta: ahelyett, hogy a forrást felkereső emberek örültek volna a gyógyulásnak, elfeledkezően magukról, duhaj mulatozásokat rendeztek. A fukar fürdős ennek örült, hiszen gyűltek az aranyai. A mulatozást egyszer egy rongyos kol-dus megjelenése zavarta meg. A fürdős nem engedte meg neki a gyógyvíz használatát, sőt, korbáccsal kergette el a nyomorék beteget, amit a vendégek kacagva nyugtáztak. Egy idő után a forrás elapadt, a vendégek otthagyták a helyet. A fürdős – mert bevételét tovább már nem tudta növelni – sírt, átkozódott, de nyugtatta is magát, mert pénze volt elég. Hazaszaladt az aranyait, ezüstjeit megszámlolni, de döbbenet tapasztalta, hogy azok kővé váltak (Tompa 1852).

Zlinszky Aladár írta, hogy „Tompa *Bajmóci fürdőse* lényegesen eltér a német feldolgozásoktól [Mednyánszky 1822; Castelli 1823]”, majd hozzátette: „Ismerte-e Tompa elődjeinek feldolgozását? E kérdésre a tüzetes összevetés után tagadólag kell válaszolnunk. Az eltérések oly lényegesek a milyenek aligha lennének, ha Tompa e szövegeket olvasta volna. Hangjában is eltér: a Castelli szónokias pathos-a idegen volt a Tompa népies moralitásától. Így el kell hinnünk, hogy forrása valóban csak a szűkszavú történet volt, amelyet maga megnevez [Vályi 1796], sőt, szóbeli hagyomány is aligha.” (Zlinszky 1912)

A bajmóci nummuliteszek keletkezésének harmadik „csodás” magyarázatát Ipolyi Arnold nagy művéből ismer-

jük: „Hasonló monda (gy. 72) Bajmócvár fürdői bővizű forrásai közt, egy nummulitokat felmosó forrás által képzett tóruul; a szláv népnél a neve jazero=pokol, s a hit, hogy a közepén felbugyogó meleg forrás egyenest a pokolból jó fel, mely az átkos elsüllyedt helyet egykor elnyelte dúsgazdag lakosai keményszívűsége miatt, s most a helyen a kénköves bűzű tó áll, partjaira felmosva az egykori lakosok kővé vált arany pénzét.” (Ipolyi 1854)

Zólyomlipcséről (volt Zólyom vármegye) írta Keveházi – ő a települést Tótlipcsének nevezte – 1867-ben: „Érdekessége miatt megemlítenédnek tartom itt a közeli »Permarki«-nak nevezett hegyet, krajcárnyi nagyságu s alaku kavicsai miatt, melyek a természetbarátok figyelmét nagy mértékben [!] megragadják.” (Keveházi 1867)

Kunszt János 1894-ben kirándult a településre, a környéken nummuliteszeket gyűjtött, amelyeket egy levél kíséretében elküldte a *Természettudományi Közöny* szerkesztőségébe: „[...] szétnéztem a vidéken is s egy meglehetősen kopár hegytetőn, az ide csatolt néhány példány eddig sohasem látott kavicsos termést szedtem: az apróbb szemcsését az ottan lakók *zsizsiktelen lencsének*, »*sosowicza*, která sa nikdi ne zmuskavé«, nevezik; a nagyobb szerintük *penjáske*=pénzecske, vajjon *szt. László* vagy *Ulászló dénárjai*-e, ezt határozottan nem tudhattam ki. Igen érdekelne tudnom: miféle és mióta képződő kövület ez: a geológiával foglaltatos tagtársaink talán adhatnának ez iránt felvilágosítást.” (Kunszt 1895)

A levélre Franzenau Ágoston, a kiváló paleontológus a következőképpen válaszolt: „A beküldött lencseszerű kövületek a Nummulinidae családjába tartozó protozoák házai és pedig a »Szt. László dénárjai« a *Nummulites perforata d' Arch.* a »zsizsikmentes lencsék« vastagabbjai a *Nummulites Lucasana Defr.* vékonyabbjai az *Orbitoides papyracea*

Bonbče sp. Fajnak bizonyultak. A két első, rendszeren társaságban található faj vezérkövülete a geológiai harmadkori szisztema tengeri cocznén képződményének. Rokonai is mind az e nemű lerakódás különböző szintjeiben fordulnak elő tömegeesen. Ez állatcsaládnak mai nap egyetlen fajképviseelője van, a *Nummulites Cumingii Carp.*, mely a Szezei öbölben, a Kínai tengerben, az ausztráliai korallzátonyok, az Admiral-, Fidsi- és Philippi-szigetek mentén él.” (Franzenau 1895)

Klein Mihály pozsonyi evangélikus lelkész 1778-ban könyvet adott ki Magyarország természeti ritkaságairól, amely magyar nyelven 1814-ben jelent meg Tanárky Mihály fordításában. Ezekben olvashatunk a csallóközi kővé vált lencséről. Bárban (volt Pozsony vármegye) 1754-ben egy gazda lencsével vetett be egy darab földet. A növény kikelt, termést hozott, de a csépléskor kiderült, hogy a hüvelyekben lencse helyett apró kövek voltak. Még negyed évszázaddal később is voltak olyanok a faluban, akik az esetet tanúsítani tudták. Szászka Tomka János hagyatékából Kleinnek is volt belőlük egy skatulyával, amelyre a következő volt írva: „Lentes nativae lapidescentes, in Comitatu Poseniensi in agro Bar in Insula Csalloköz anno 1754 collectae”. Klein a leleteket (nummuliteseket) elküldte a Jénai Ásványtani Társulatnak. Válaszlevelében Martini („a’ híres Természet buvár”) megálapította, hogy azok nem mások, mint „Helicythusok”. „Ezek az 1754-be kővé vált lentsék olyan tsudálkozást gerjesztettek az akkor élő emberek között, hogy abból a’ Posonyi Királyi Kamarának is egy egész mérőt bé küldöttek.” (Klein 1778; Tanárky 1814c).

Rudabányán (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) dobsinai (volt Gömör és Kishont vármegye) származású adatközlőtől Viktor Gyula jegyezte le a „maronbergi üvegasszonyról” szóló történetet. Amikor a törökök elfoglalták Dobsinát, egy gazdag vénlány – látva az ellenség rablásait – pénzét, kincseit

egy lepedőbe kötötte, és egy hegyen, a Maronbergen elásta. Egy török megleste őt, de mivel a vénlány nem árulta el az elásás helyét, a katona megölte. „A vénlány szelleme azóta is ott őrzi a kincset. Az mondták a régi öregek, csak egy makulátlan szűzlány válthatja meg a lelke nyugalmát szegénynek. Tudja ezt a szellem is, a teste olyan átlátszóan lebeg a kincsek felett, mintha csak üvegből volna. Az arra járó lányokat pénzzel szokta megdobálni, de az a sok pénz mind kővé változik, mikor méltatlan lány veszi fel. Az üvegasszony azóta is kísért a Maronbergen, mert sok száz év alatt nem találkozott egyetlen makulátlan szűzlánnyal sem. A lányok ijedten menekültek tőle, ha meglátták, mert nem akarták, hogy kiderüljön a tisztatlanságuk, hogy nem szüzek már. Van annak már vagy hetven éve, hogy én otthon jártam, már ugye Dobsinán. Azóta biztos akadt egy tiszta, önzetlen szűzlány, aki megváltotta az üvegasszony nyugalmát, és megpihent a lelke.” (Viktor 1981; Hála– Landgraf 2001)

Irodalom

- Bálint Sándor 1977: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. I. Budapest.
- Bel, Matthias 1736: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. II. Viennae.
- Benedek Elek, 1896: Póky Péter. In *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése*. V. Budapest. 374–377.
- Berze Nagy János: 1925: A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai. *Ethnographia* XXXVI. 97–105.
- Beythe István 1583: *Stirpium nomenclator Pannonicus*. In Clusius, Carolus: *Rariorum aliquot Stirpium per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam Priuincias obseruatorum Historia*. Antverpiae.
- Castelli, Ignaz Franz 1823: Das steinerne Geld. Ballade von I. F. Castelli. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* IV. Wien. 517–528.

Castelli, Ignaz Franz 1835: Das steinerne Geld. Ballade. In *Gedichte*. V. Berlin. 3–20.

Csiffáry Tamás–Szárász M. György 1993: Elsüllyedt világok. Tüzes sárkányok, repülő barátok és egyéb csudaságok. *Új Magyarország* III. 112. sz. 15.

Franzenau Á. [goston] 1895: A beküldött lencseszerű... Levélszekerény című rovat. Feleletek. *Természettudományi Közlöny* XXVII. 316. sz. 648.

Hanusz István 1893a: Népköltésünk a geológiában. *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai* XXVI. 471–481.

Hanusz István 1893b: Népköltésünk a geológiában. *Földrajzi Közlemények* XXI. 337–350.

Hanusz István 1893c: A természet játéka Erdélyben. *Erdély* II. 7–8. sz. 209–212.

Hála József–Landgraf Ildikó 2001: *Magyarországi bányászmondák*. Érc- és Ásványbányászati Füzetek 24–25. Rudabánya.

Hála József–Kecskeméti Tibor–Voigt Vilmos 2004: *Kőpénzek. Mondák, költemények és énekek gyűjteménye*. Marosvásárhely.

Ipolyi Arnold 1854: *Magyar mythologia*. Pest.

Kevházai 1867: Felvidéki képek. I. Tót–Lipcse Zólyom megyében. *Hazánk s a Külföld* III. 27. sz. 426.

Klein, Michael 1778: *Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königreichs Ungarn*. Pressburg und Leipzig.

B. Kovács István 1994: *Baracai népköltészet. Tóth Balázné Csák Margit előadásában*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 25. Pozsony–Budapest.

Kőrösi Sándor 1860: A bajmóczi gyógyforrás. *Emich Gusztáv Magyar- és Erdélyországi Nagy Képes Naptára 1860. szökő évre*. Pest. 137–139.

Kunszt János 1895: A múlt évi augusztus 20-ikán... Levélszekerény című rovat. Kérdések. *Természettudományi Közlöny* XXVII. 312. sz. 445.

Magyar Zoltán 1998: *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest.

Magyar Zoltán 2001: *Torna megyei népmondák*. Magyar Népköltészet Tára. Budapest.

Magyar Zoltán 2002: *A mindentudó fű. Zoborvidéki mondák és hiedelmek*. Dunaszerdahely.

Majzon László 1938: Néphiedelmek a kövületekről. *Búvár* IV. 5. sz. 342–345.

Majzon László 1966: *Foraminiferavizsgálatok*. Budapest.

[Mednyánszky, Alois Freiherrn von] 1822: Das steinerne Geld. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* III. Wien. 276–281.

Mednyánszky, Alois Freiherrn von 1829: Das steinerne Geld. In *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Pesth. 171–178.

Báró Mednyánszky Alajos 1834: A' Kőpénz. In *Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból*. II. Fordította Nyitske Alajos és Szebeny Pál. Pesten. 176–183.

Mednyánszky Alajos 1983: A kővé vált pénz. In *Regék és mondák*. Fordította Soltész Gáspár. Budapest. 61–64.

Modrányi Iván 1884: Poky Péter kincse. *Rege. Nyitra-megyei Közöly* IV. 22. sz. 1–2.

Molnár József–Simon Gyöngyi 1977: *Magyar nyelvemlékek*. Budapest.

Orbán Balázs 1889: *Torda város és környéke*. Budapest.

Pintér Kálmán 1892: *Szent-László király a magyar költészetben*. Különnyomat a budapesti kegy.-t. r. főgymnasium 1891–92ik évi Értésítőjéből. Budapest.

Podhradszky József 1836: *Szent László királyunk és viselt dolgainak históriája*. Budán.

Sartori, Franz 1810: Versteinerte Linsen auf der Insel Schütt in Ungern. In *Naturwunder des Oesterreichischen Kaiserthumes*. II. Wien. 38.

Solymossy Sándor é. n.: Monda. Szent László mondák és legendák. In *A magyarság néprajza*. III. Budapest. 203–207.

Szeghalmy Gyula 1929: A bajmóci várnagy. In *Felvidéki regék*. Debrecen. 172–179.

- Takáts Sándor é. n.: Kővé vált kincsek. In *Hangok a multból*. Budapest. 89–91.
- Tanárky Mihály 1814a: *Magyar ország természeti ritkaságai*. Németből fordította Tanárky Mihály. Posonyban és Pestenn.
- Tanárky Mihály 1814b: Kővé vált pénzek (Pfenningek) Lipto és Nyitra Vármegyébe. In Tanárky 1814a. 51.
- Tanárky Mihály 1814c: Kővé vált Lentsék a' Tsalóközbe. In Tanárky 1814a. 101–102.
- Tasnádi Kubacska András 1939: *A mondák állatvilága*. Budapest.
- Temesvári Pelbárt 1982: *Temesvári Pelbárt írásai*. Válogatta, a kíséző tanulmányt írta V. Kovács Sándor. A vonatkozó részt fordította Waigand József. Budapest.
- Themeswar, Pelbartus de 1499: *Pomerium sermonum de sanctis. Pars aestivalis. Serm. XVII. Littera F. Hagenau*.
- Természettudományi Közlöny 1900: Régi magyar megfigyelések. 441. Kővé vált pénzek (Pfenningek) Liptó és Nyitra vármegyében. *Természettudományi Közlöny* XXXII. 373 sz. 531.
- Toldy Ferenc 1859: *Magyar szentek legendái a Carthausi Névtelentől*. Pest.
- Tompa Mihály 1852: A bajmóci fördős. In *Regék, beszélyek*. Miskolc. 60–66.
- Vályi András 1796: Bajmótzai Fördő. In *Magyar országnak leírása*. I. Budán. 93.
- Viktor Gyula 1981: *Buléner bányászok Rudabányán*. Kézirat. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya.
- Volf György 1876: *Régi magyar codexek: Érdy codex. II. fele*. Közzéteszi Volf György. Nyelvelméltár 5. Budapest.
- Zlinszky Aladár 1912: A bajmóczi fördős mondája. In Gragger Róbert (szerk.): *Philologiai dolgozatok. A magyar–német érintkezésről*. Budapest. 276–283.

HAZAI GYÖRGY

Vámbéry Ármin helye a kortárs tudományban

Vámbéry Ármin életútja olyan emberét példázza ma, akinek tudósi karrierje mélyről emelkedett a legmagasabb szintekre. Már gyermekkorában megtapasztalta az árvaságot, a nyomorékok, a nélkülözők, a kirekesztettek sorsát. Párját ritkító energiával és ambícióval azonban képes volt túltenni magát ezeken a bajokon, mert biztos volt benne, hogy csupán átmeneti jellegű mind. Szándékosan választotta Goethe Faustjának egyik alap gondolatát vezérlő iránytűnek: „Der staendig strebend sinch bemuent, den koennen wir erloesen.”

Anyagi okok miatt nem fejezhette be középiskolai tanulmányait. Viszont folyamatosan művelte magát, elszántan tanult. Később egyetemi tanár lett, anélkül hogy bármilyen felsőfokú végzettséggel rendelkezett volna.

Ha a megbecsülés ama mércéjével akarjuk mérni Vámbéry Ármint, melyet a közéletben élvezett, akkor túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a magyar tudományos körökben csak keveseknek adatott meg olyan csodálatos életpálya, mint amilyen az övé. Európa-szerte híres volt bátor utazóként, kiváló tudósként, a keleti politika szakértőjeként, aki bepillantott a politikai élet kulisszái mögé. Ugyanakkor ez a csillogó világhír elfedett jó néhány belső problémát, melyek felszínre kerülve azonnal robbantak. Nem járunk messze az igazságtól, amikor azt mondjuk, Vámbéry Ármin a magyar tudományos élet legellentmondásosabb személyiségei közé tartozott.

Elég hamar elkötelezte magát a tudományoknak, különösen a Kelet tanulmányozásának. A tudományos körök

korán felfigyeltek a tehetségével és vasakaratóval kitűnő fitalemberre. Bátorításuk nagy szerepet játszott abban, hogy Vámbéry érdeklődése egyre erősebben fordult a régi magyar történelem ázsiai és török vonatkozásai felé. Első törökországi útján véglegessé vált, hogy a török nép és nyelv tanulmányozása lesz tudományos tevékenységének területe. Eme kirándulása során felismerte, hogy turkológusként nem korlátozza munkáját azokra a nagy és izgalmas kérdésekre, melyek a törökök lakta Anatóliára és a Balkánra, politikai berendezkedésükre, az Oszmán Birodalom dicső múltjára és hanyatló történelmi jelenére vonatkoznak, hanem továbbhalad, megismerni a Kaukázus, Közép-Ázsia és Szibéria keleti törökjeit, az általuk használt nyelveket. Innen ered az a merész döntése, hogy beutazza Közép-Ázsia törökül beszélő kánságait.

Vessünk egy pillantást az akkori Közép-Ázsia politikai térképére, hogy megértsük, miért volt nehéz, európai ember számára csaknem megoldhatatlan feladat egy ilyen utazás.

Közép-Ázsia, azaz a Kaszpi-tótól a Tien-san hegységig terjedő terület abban az időben a két szomszédos nagyhatalom, Oroszország és Irán érdekeinek ütközési pontjává vált. Ebben a harcban Irán sokáig védekező alapállásból figyelte Közép-Ázsia formálódását, sorsát, miközben erőteljes figyelemmel követték a britek is, akik területeket tudtak szerezni Afganisztánban.

Közép-Ázsia politikai egysége, amely a 14. században, Timur idejében még világhódító elképzelésekhez adott alapot, régen elveszett. Ezt a területet a 19. században három legyengült kánság, Kokand, Bokhara és Khíva tartotta felügyelete alatt. Törkménia pusztáit de facto nomád törzsek uralták.

Vallási fanatizmussal leplezett kegyetlen zsarnokság jellemezte ezeknek a területeknek a kánságait, másutt erősz-

kos végrehajtási törvény határozta meg, ki az uralkodó, és ki az alárendelt.

A kánságok meg akarták őrizni dominanciájukat, úgy, hogy hermetikusan elzárkóznak a külvilágtól. Jaj minden betolakodónak, főként az európaiaknak, akiket orosz vagy brit kémeknek tartottak. Kegyetlen halál várt rájuk. Ez volt a sorsa Vámbéry két bátor brit elődjének, Conollynak és Stoddartnak, akiket kivégeztetett Bokhara kánja.

A veszély, mely a türkmén sivatagban leselkedett az utazókra, nem volt kisebb, legfeljebb a bőséges váltságdíjban reménykedhettek. A rablóbandák szó szerint láncra verve szállították foglyaikat Közép-Ázsia rabaszolgapiacaira.

Ez a világ, melyet a vallási fanatizmus által fűtött erószak falai vettek körül, teljesen ismeretlen volt Európában, ahonnan az idő tájt felfedezők indultak minden irányba.

Vámbéry Ármin teheráni útja alkalmával véletlen sugallat nyomán elhatározta, hogy kolduló dervisnek öltözve zarándokok karavanájához csatlakozik, és így jut be a kánságok világába. Vállalkozását siker koronázta. Igaz, számos veszéllyel és nehézséggel kellett szembenéznie, de a kilenc hónapon át tartó megpróbáltatás, az önmegettartóztatás meghozta eredményét: tapasztalatainak publikálása egy csapásra világhírűvé tette, útleírása a világjárók klasszikusai közé emelte.

Bár ez a megbecsülés nem volt egyértelmű. A pesti tudományos közvélemény kételkedve és idegenkedve fogadta Vámbéry közép-ázsiai utazásának eredményeit. Ezek a körök elvártak volna néhány konkrétumot a magyar-török kapcsolatok vonatkozásában, ugyanakkor értékelték a vakmerő utazás kalandos részleteit és kisebb mértékben burkolt politikai célzásait. Egészen más volt a helyzet külföldön, mindenekelőtt Britanniában, ahol Vámbéry utazása vezető társadalmi körök érdeklődését keltette fel. Persze

nagyobb térről volt szó, mint csupán versengésről Közép-Ázsiában és közvetve Indiában, amely a birodalom koronájának ékköve volt.

Ilyenképpen tehát az utazás eredményei meglehetősen vegyes fogadtatásban részesültek: az egyik oldalon a meglepő siker külföldön, az egy csapásra elnyert világhír, ugyanakkor a másikon, otthon a hazai körök korlátoltsága, irigysége és rosszindulata. Ebben rejlenek gyökerei sok későbbi durva tudományos vitának és nézeteltérésnek. Így Vámbéry végleges tudományos elismerése, mely hamarosan bekövetkezett, nem volt minden túske nélküli. De a tudás iránti szomja, vasakarata és ambíciója átsegítette őt ezen a nehéz időszakon. Munkássága olyan irányba fejlődött, hogy az átfogta a turkológia valamennyi területét. Kortársai joggal tisztelték a turkológia polihisztoraként.

Szerencsés vagyok, hogy nem szükséges bemutatnom minden területét ennek a széles körű tevékenységnek. Megteszik ezt helyettem előadótársaim. Jómagam megelégszem Vámbéry tudományos örökségének elemzésével, nem részletekbe menően, hanem általános összefüggésekben.

Vámbéry Ármin úttörő munkát végzett sok olyan területen, melyet tanulmányozott. Publikációi, különösen azok az irodalmi emlékiratok, melyek mára elavultak, felbecsülhetetlen kezdeményezésnek számítottak a maguk idejében, tág utat nyitottak a a jövő turkológus-nemzedékeinek munkájához. Dolgozatai alapot adtak az irodalmi emlékiratok pontosabb magyarázatához, valamint a török nyelv történeti tényeinek jobb megértéséhez. Mindazonáltal tudatában vagyunk annak, hogy ez a gyümölcsöző munka nem volt tévedésektől mentes.

Természetesen nagy hiba volna, ha Vámbéry munkásságát mint úttörő vállalkozást a tévedések alapján ítélnék meg. Ez csak elhomályosítaná a valós értékeket, melyekkel

ő de facto nemzeti és nemzetközi szinten hozzájárult a turkológia tudományához.

Ugyanakkor a turkológia 20. század utolsó évtizedeiben elért színvonala felől nézve sem ítélnénk. A turkológia kutatása során a 19. században és a századforduló táján létező helyzetből kell kiindulnunk, amikor is e tudományág kutatása még gyermekcipőben járt, és az egyik legfiatalabb diszciplínának számított Európában.

Röviden szólnunk kell Vámbéry személyiségének egy másik vonásáról, ezzel kapcsolatban pedig egy másik tevékenységéről, amely sokkal nagyobb megbecsülést hozott számára. Arra gondolok, hogy Vámbéryt mint külpolitikai tanulmányíró és tanácsadót a legmagasabb szinten tartották számon a nemzetközi diplomáciában.

Néhány évvel ezelőtt, amikor a Magyar Tudományos Akadémia felkért, hogy értékeljem Vámbéry életművét, pontosabban, írjak róla életrajzi esszét, akkor én az ő könyv alakban publikált írásaira, valamint önéletrajzának néhány részletére támaszkodtam. Hogy minél árnyaltabb portrét rajzolhassak a politikai tanulmányíróról, szükségem volt Vámbéry publicisztikájának egészére. Viszont még bevezető életrajzi tanulmányok sem készültek e tekintetben. Úgyszintén világos volt, hogy kizárólag úgy nyerhetünk megfelelő bepillantást Vámbéry magasabb politikai szférákban kifejtett tevékenységébe (amelyről nekünk csak feltevéseink voltak), ha kutatásokat folytatunk nyugati, főként brit archívumokban.

Nagy örömet jelentett, amikor néhány évvel ezelőtt Vámbéry-életrajz látott napvilágot Britanniában két szerző tollából, akik előzetesen kiterjedt kutatásokat végeztek olyan archívumokban, melyekben fontos új tényekre bukkantak Vámbéry életének szóban forgó időszakáról. Ezzel mintegy eltüntették a fehér foltokat, melyeket a korábbi életrajzírók hagytak maguk után.

Lorry Adler és Richard Dalby könyve világosan jelzi, milyen fontos szerepet játszott Vámbéry a Brit Korona és a szultán udvara között éveken keresztül. Vámbéry bizalmas kapcsolatban állt II. Abdulhamid szultánnal. Ez lehetővé tette számára, hogy diplomáciai küldetést vállaljon a siker reményében. Nem volt könnyű feladat. Sokkal több forgott kockán, mint az orosz–török átmeneti közelség, valamint az egyiptomi konfliktus paralizálása, hogy csak a legfontosabbat említsük a két ország közötti konfliktusok közül.

Vámbéry Ármin hosszú éveken át teljesítette ezt a küldetést. Alapjában véve megbízható nemzetközi politikai közvetítő szerepét töltötte be, már ha be akarjuk őt sorolni valahova. Brit életrajzírói, az archivált dokumentumok alapján, egyértelműen hangsúlyozzák, hogy amíg a két nagyhatalom érdekeinek összehangolásán fáradozott, soha nem ártott hazájának, külpolitikai tevékenységében nem játszott szerepet ilyen szempont.

De volt más ösztönző motívum is az ő külpolitikai aktivitásában. Különösen erős ambíciója mellett érzelmi mozzanatok ugyancsak vonzották erre a területre. Tisztában volt azzal, hogy tudásából előnyök, sikerek származnak. Mindez egyfajta elégtételt jelentett számára a tudományos vitákban elszenvedett vereségekért. Azonban itt is akadt egy pont, ahol ambíciói sohasem teljesedtek ki. Örök tüsként hordozta magában, hogy a Monarchia illetékes körei soha nem kérték szolgálatait külföldön.

Vámbéry büszkén elmondhatta magáról, és meg is tette, hogy személye megkülönböztetett figyelemben részesült a külföldi uralkodók és politikusok körében, a perzsa sahtól a brit udvarig. Mély meggyőződése volt ugyanakkor, hogy a Monarchia kompetens körei semmibe vették őt mint politikai szakértőt. Panaszkodva és szemrehányóan írt arról, hogy még a boszniai konfliktus idején sem fordultak hozzá,

pedig II. Abdulhamid szultánhoz fűződő szívélyes viszonya valóban predestinálta őt az affér elrendezésére.

Ez a vallomás képet ad nekünk naivitásáról, mely az ő történelmi-politikai elképzeléseiben manifesztálódik.

De térjünk vissza Vámbéry Ármin tudományos munkájához, hiszen ezen az ünnepi ülésen mint tudóst szeretnénk őt kiemelni, akinek a legnagyobb érdeme, hogy a magyar tudományosság hírneves diszciplínájának, a turkológiának egyik megalapítója.

Amikor mi ma értékeljük Vámbéry tudományos életművét, vagyis közel hetven évvel a halála után, joggal merül fel a kérdés, mennyire időszerűek munkái napjainkban.

Nyilvánvaló, hogy Vámbéry munkáin túlhaladt az idő. Tévedéseit és hibáit még az ő idejében helyreigazították kritikussai. Eredményei a következő nemzedékek munkáinak szerves részévé váltak. Az ő munkáit aligha kell olvasnunk manapság.

Mindenesetre van egy pont, ahol Vámbéry Ármin jelen lehet a kortárs tudományban mint a progresszív hagyomány képviselője. Példát állított nekünk tudományos munkásságával a mainál sokkal kedvezőtlenebb korban, és rámutatott nemzeti tudományosságunk, valamint a turkológia számos területe közötti kapcsolatra. Tudományos munkák egész sorozatával dokumentálta a turkológiai kutatók széles spektrumát a török–magyar nyelvi és történelmi összefüggések viszonylatában, ezeréves időszakon túlról is hozott felbecsülhetetlen kincsekkel gyarapítva tudományosságunkat.

Vámbéry elvitathatatlan érdeme ezeknek a kilátásoknak a körvonalazása teljes terjedelmükben, de az életművét ért gyakori sérelmek is ott vannak előttünk, még manapság is.

Angolból fordította: Bodnár Gyula

A misztérium missziója

Ropog a lábad alatt a száraz gally,
szertefut belőle az élet, a maradék.
Erdő mélyén mit tudod Te,
hol kezdődik az élet, s hol a halál?
Apró fehér szősz száll Reád,
magot rejt a pihesége.
Rábízva magát a Teremtőre
türelmesen vár az esélyt adó fuvallatra.
Az időtlenség nyugalmat permetez,
az avarban valami apró állat hempereg,
s Te, ki itt jársz, keresve az élet értelmét,
magyarázat híján azon veszed észre magad,
hogy a boldogság előnti a szíved.
A dombtetőről messzi távolba látsz,
mint otthon a városi forgatagban, csukott szemmel,
látod magad.
A reccsenő gally figyelmezteti az erdőt,
meg Téged is,
ha nem a füleddel hallsz.

E-mailek, ímélek, Emilek

Ímélezik a magyar. Személyes kapcsolatba kerülhetünk a nagyvilággal. Tényleg fantasztikus! Eme életérzésen elmélkedik most a villámpostai üzeneteken edzett agyam. Munkámból kifolyólag (is) összeköttetésben vagyok már a fél világgal, kis szobácskámat akár a világegyetem hivatalos centrumának könyvelhetném el, legalábbis intézményesülők.

Minő izgalom! Bekapcsolom a masinát, és szinte özönlenek felém csóstitül (bocsánat, műholdas közvetítéssel, a korlátlan nethasználatomnak köszönhetően éjjel-nappal) a mélek, fennköltebben szólva „az embertársaim hozzám intézett üzenetei”, igazán megirigyelhetné mindezt az ilyesféle álmokat egykor meddón kergető ifjabb Mézga, vagyis a „lüke Aladár” is! Csak győzze az ember a válaszokkal...

Netes postaládám képzeletbeli asztalának terítékén minden van, mi „szem-szájnak ingere”: munka- és baráti ügyek, plátói szerelemtől fűtött ismeretlen „rajongók” (értsd: hízelgők) tolakodó dicshimnuszai, kritizálók pozitív vagy negatív előjelű erőteljes sorai, meghívók, ajánlók, prezentációk, időpont-egyeztetések és folytathatnám vég nélkül a tematikus besorolást. Megveregethetem saját vállam, hogy – meglehetősen gyakorlott ímélezőként – „haladok a korrallal”, hiszen az egykori, gyönyörűen gyöngy-, gömbölyded betűimmal már nem írok klasszikus levelet (sőt, lassan semmit se, ebben a vehemens egér-használatban a sok klikkelés során végül még tán a tollfogást is elfelejtem), amelyik levélbe hobbimnak hódolva azelőtt még rajzolgatni is szoktam, s tényleg boldogságban úszhatott, aki ily postai

küldeményt kapott tőlem! Ez már a múlt. Amióta – a méleknek is hála! – az otthoni íróasztalom lett a munkahelyem, ahol bekeretezett fotókról mosolyognak rám a kemény munkám közepette is a családtagok, alig kell kimozdulni, szinte újkori remeteként ápolgathatom – távúton – a kapcsolataimat, s akár hónapokig sem kell találkoznom azal, akivel éppen nem akaródzik. (E „virtuális emberi kapcsolat” sajnos kényelmesen szegényes, de tisztelettel jelentem, hogy ellensúlyozására szándékosan nem szakadtam ám el a külvilágtól: az ablakomra hús-vér madár száll, és a házunk előtt kacskaringózó főutcára kitekintve errefelé még lovas kocsit is látni, melynek gyeplője mellől barátságos falubeli bácsi integet.)

A sok-sok mélt között valódi – és sajnos nem ritka – „csemege” a zsaroló fajta. Ebben kioktató hangnemben felvilágosítanak, hogy ha az adott mélt nem továbbítom, akkor (és itt jön a lényeg!) garantáltan szívtelen lény vagyok. Amennyiben viszont legalább tíz embernek elküldöm (hisz ehhez csak pár kattintás kell, nem kell bélyegeket sem nyalni) tanító-nevelő szándékkal a magvas eszmefuttatásokat, amelyek nemegyszer giccses tájképekbe vannak beleszerkesztve, akkor (ezt már én gondolom:) képzeletben kitűzhetem a mellemre az emberiségemért és a köz műveléséért kapott csillogó-villogó kitüntetését. Ez esetben logikusnak tűnik, hogy kellő számú ilyesfajta jótékonykodás után esetleg elvárhatom, hogy előbb-utóbb rangos díjra is jelölnek majd engem a lágy szívűségem és a magas fokú szeretetmegélés jutalmaként, tehát mondjuk valamelyik erre szakosodott netes megfigyelő szervezet észreveszi a szorgalmas, ily jellegű levelezésemet. (A margóra megjegyzem, hogy szívesen teszek néhány egér-mozdulatot, ha egyértelmű számomra, hogy az üzenet-továbbküldéssel egy beteg kisgyermeken segíthetek.)

A „csemegek csemegeje” a kegyelemmel zsaroló és Istennel riogató üzenet. „*Ha továbbküldöd ezt vagy azt, biztosan rád tekint az Isten, és teljesül az imaszándékod, ellenben ha nem...*” (nos akkor nyilván nincs az emberben hitremény-szeretet, a mélt küldője csak tudja) – ilyesmi a tartalmuk. (Mit mondjak, no, én inkább az Istennel való személyes, bensőségebb kapcsolat híve vagyok, ami sem egy mélt, sem e jegyzet tárgyát nem képezheti. Legalábbis nem szándékozom ily módon, a „világhálón masírozva” kegyelemre szert tenni... ezért nem ér hideg zuhanyként és kóros félelmeket sem kelt bennem eme ijesztődsi. Ez a Teremtő felé ívelő „virtuális híd”, vagy minek nevezzem, engem hidegen hagy. Az evangelizálás alatt én merőben mást értek, mint hogy imákat küldözgessek szerteszét digitálisan...)

Legjobb sztorim (hajaj, mennyit tudnék mesélni!) a vilámposta kapcsán, mikor az egyik, a sokszorosan sokadik X-en már túllévő ismerősöm a telefonban kedvesen Mártikázva megkért, hogy szíveskedjek neki egy Emilt küldeni, hadd tanulja meg végre ő is, hogyan kell kinyitni. Lázasan járattam az agykerekeimet, ám hirtelenjében nem leltem az emlékezetemben ilyen szokatlan nevű férfira, pláne akit ki lehet nyitni (kivesézni?). Aztán – szókenő-létem ellenére is! – rögvest leesett a tantusz, hogy a tanulni vágyó ismerősöm tán az e-mailre gondol. Lám, ő is „igazi (nyelvújító) magyar”, még Kazinczy meg nem honosodott szóalkotásaiban is túltesz, pont olyan, mint baráti körünk oszlopos tagja, aki direkt és rendre következetesen mondja az algidát algidának (nekünk meg erről a kisgida ugrik be), az orangét orangénak, amitől aztán csak úgy gurulunk a nevetéstől, ám ő váltig büszke rá, hogy – elveihez hűen! – juszt se hajlandó másra, mint a fonetikus kiejtésre, merthogy a magyar olvasson magyarul, ha már nem képes az idegen szó helyett ép-kézláb magyar megfelelőt találni, s eme nézetét sokadszor

is élénk tárva, saját okfejtésébe belehevülve, erőteljesen gesztikulálva rendszeres szigorral és magyaros méreggel állítja le mindannyiszor a mi önfeledt kacagásunkat.

No, ebből elég! Vár egy-két Emil. Gáláns lovagként udvarolva igazán megvigasztalhatna valamelyik, hogy mégsem tűnök számára olyannyira szívtelennek, holott ezeddig X-szer X alkalommal nem továbbítottam(!) – a „szelíd felszólítás” ellenére sem – embertársaimnak egy csomó mindent. (Mentségemre legyen mondva, hogy a bölcsességek végén gyakorta egy „d”-vel állt, hogy „*Küldd tovább!*”, s ettől aztán olyan csömöröm támadt, hogy szívesen faképnél hagytam volna az összes Emilt.)

JUHÁSZ R. JÓZSEF

Niagara Fal(1)s

a világ egyszerű
osztható kettővel meg eggyel
a Niagara vízesés nyilvánvalóan Afrikában van elvégre
a neve is néger
a Viktória vízesés Angliában lévén győzelem
a Titikaka-tó pedig biztosan a Berekben lesz hisz ide érezni

Tesla-vár huzalos vízhatlan nem ráz meg
öreg már disneyland hajóval hidegebb
elvesztem zuhanyszirt vonzódó kékelem
mindenhol kiesés ingatlan-félelem
faking bjutifull félkörben nem áll meg
kellj fel jancsi kellj fel
mennyire csöpög pisilni ingerel

burmai konkrétan dejóneki fázhat
festeget vizeket Ababut hintáztat
leülnék víz alá permetes tájakat
fújja a szél zuzogó habfalat
keskenycsík merszihangulat
si ja vasze danáznak

az úr kék tányérját itt mossa víz
sietve körbevez vízoszlopot szív
a pontok alá rakja az i-t
alatta turista turistát vakít
vesszen a sereg hulljon törpetapír

vigye az indián a hírt:
szállodámban ingyen adnak papírt

látom a vízesést, anya látom a vízesést

fordulok nem jönnek egyedül kullogok
a robaj legyen veletek és a vízfoltok
inkább likórsztór lobby és a szivarom
ezerszer száznegyszer és még hatszor
fogadok nem vasút taxi visz ácsorgok

víz

ez van itt

nem tökmag
nem burcsák
nem Slota

víz

Itt ez van sok

DR. KISS LÁSZLÓ

„Egy több tekintetben nevezetes
férfit” – Kazinczy sógora: dr.
Dercsényi (Weiss) János
(1755–1837)

*(A Kazinczy Anyanyelvi Napok keretében a Magyar
Nyelv Múzeumában, Széphalmon 2009. április 18-án
elhangzott előadás szerkesztett szövege)*

Egy híres ember rokonának lenni, önmagában is elég az il-
lető hírének fenmaradásához. Az utókor sokáig – Váczy Já-
nos Kazinczy-monográfiájára építve – Dercsényit csak Ka-
zinczy Ferenc sógoraként tartotta nyilván. Ma már tudjuk
s talán szerény kutatásunk és e kutatás eredményeit közrea-
dó könyvünk¹ is hozzájárul annak bizonyításához, hogy
Dercsényi nem szorul ilyen „rokon támogatásra”. Szemé-
lye, életműve, sokoldalúsága – a Kazinczy-sógorság nélkül is
– a 18/19. századforduló egyik érdekes szereplőjévé avatja őt.

A Magyar Tudós Társaság titkára, Schedel (Toldy) Fe-
renc egyik levelében azért kért életrajzot Kazinczytól, mert
nem akart „a folyamból meríteni, midőn a forráshoz járul-
hat!”² Nos, mi is szívesebben járulnánk a forráshoz, ám –
eddig ismereteink szerint – Dercsényi nem írt életrajzot,
nem került elő naplója, így kénytelenek vagyunk a „folyam-
ból”, esetünkben Kazinczy levelezéséből meríteni. Szívesen
merítenénk Kazinczy naplójából is, különösen e sorok is-
meretében: „Julisnak férjhez menéskori históriáját a maga
helyén (1785) fogom beszélni, ha majd ezen decenniumi
(tíz évet felölelő) naplóm elvégezvén, biográfiámat szüle-
tésemen kezdve írom meg.”³ Sajnos, ezt az ígéretét Kazin-

czy nem tartotta be, és az ominózus 1785-ös évet is tartalmazó „biográfiát” nem írta meg – hacsak nem lappang valahol piszkozat formájában.⁴ Ami elképzelhető, ti. a nem publikálás, azért is, mert nem éppen hízelgő dolgokat tartalmazhatott „Julis históriájiról”. Az ígéretet tartalmazó naplórészben ugyanis Kazinczy így ír hűgáról: „Julisnak... a viszketege, hogy másból magának bolondot csinálni, leveleket lefogni, titkokat kitanulni s az efféleknél fogva másokat aszerént táncoltatni, amint ő vonja a hegedűt, nagyon szeretett...”. E praktikákba – Kazinczy szerint – bevonta a férjét is, „Dercsény János Zemplén vármegyei doktort...ez sok híreket horda...”⁵ A levelezéshez folyamodunk tehát még akkor is, ha tudjuk, hogy egyetlen, Dercsényi által írt levél sem maradt fenn – vagy eddig nem került elő – Dercsényi és Kazinczy levélváltásából. Pedig, hogy váltottak levelet, arra a másokhoz írott Kazinczy-levelekben akad bizonyíték. Pl. 1813 elején így ír hűgához, Klárihoz: „Imhol tehát Sógor Dercsényi Urhoz tett feleletem. Le fordítom magyarrá, hogy így talán inkább megérthessd...”⁶ Következik a Dercsényinek németül írt levél magyar fordítása, melyből csak a sógorságot egyértelműen bizonyító zárószókat idézem:

„Ölelem a hűgomat s gyermekeit szíves szeretettel s maradok tisztelettel

Az Urnak Sógor Uramnak alázatos szolgája s Sógora Széphalom, Januar 7d. 1813. Kazinczy Ferenc mpr.”

A levélváltásnak meglehetősen prózai oka volt: 1812. november 14-én, 73 éves korában elhunyt özv. Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna. Kilenc gyermeke közül a még élő hét, köztük a most említett Ferenc, Klári és Julianna, azaz Dercsényi Jánosné „osztályt tettek”. „Az osztozás még a jó emberek és szíves atyafi barátok közzé is vethet konkolyt” – írja egy másik levelében Kazinczy⁷. Nos, a kon-

kolyvetők egyike megint csak „Julis”, azaz Dercsényiné, aki „nem eggyezik, hanem bírák elibe viszi a dolgot”. A vagyonszerzési tárgyalásra viszont Julis nem ment el, nevében „törvényes Plenipotentiariussa” (teljhatalmú meghatalmazottja), derczeni Dercsényi János, vagyis a férje tárgyalta – ha kellett: veszekedett⁸ – s írta alá az „osztály levelet”⁹. A kapcsolat Kazinczy és Dercsényiek közt azonban már korábban sem lehetett felhőtlen, hiszen pl. amikor Kazinczy 1804-ben feleségül veszi Sophie-t, Júlia és a férje nincs az esküvői vendégek közt¹⁰.

Kazinczy és sógora viszonyát tehát beárnyékolta Dercsényiné rossz természete. Még évekkel a vagyonszerzés után is csalással vádolta bátyját, aki a Klárához írott levelében elismeri ugyan, hogy nem volt az osztozásnál nagyvonalú, de arra „az olly gazdag Asszonynak szüksége nincs”. „Én a Julis gaz szavát nem érdemlem” – panaszkodik kedvelt hűgának Kazinczy és ennek megerősítésére hivatkozik az István öccsétől származó véleményre: „...halálom, hogy a szegény ura életét mint keseríti-el az a bölcs Asszony.”¹¹ Beárnyékolta Kazinczy és Dercsényi viszonyát a két fél anyagi helyzete közti nagy különbség is. A kis birtokából származó szerény jövedelme miatt szűkösen éldegélő író és a timsógyártásból és egyéb vállalkozásaiból megdagadott földbirtokos, királyi tanácsos – oldalán egy házsártos feleséggel – bizony távol álltak egymástól. Kazinczy nem egy levelében szóvá is teszi sógorának gazdagságát, s annak fitogtatását. A szellem emberére jellemző módon, a Dercsényi fiú költekezése alapján becsüli meg sógora vagyonát: „Dercsényi János egy nap tanul francziául, olaszul, angulusul, Muzsikát, duellálást¹², s minden órát ezekben egy tallérral fizet. Öt tallér tehát mindennap. Nyolczezerre felmegyen esztendei költsége... Ha mind a 4 fiú¹³ 8000 költ s maga az atyja is annyit, úgy negyvenezer jövedelmének

kell lennie”¹⁴. Ilyen jövedelem mellett a családi ünnepek is fényűzőek: Dercsényi Ferenc 1814. május 11-én tartott lakodalmán 142 vendég ült az asztalnál, és „sok fej és nyak, sok fül és kéz volt itt is gyémántos... A közönséges szükségben nagyon adstechend (*kirívó-KL*) volt ez a sok drágaság és dőzsölés, a jó gondolkodásúak szomorkodásában nagyon az volt ez az ugrándozás” – panaszkodik Kazinczy Kölcsey Ferencnek.¹⁵

Nem tudjuk, igénybe vette-e valaha Kazinczy sógorának orvosi tudását. Nagy betegsége – valószínűleg hastífusza – idején bizonyára nem, hiszen akkor kassai barátja és szabadkőműves „testvére”, Kis-Viczay József (1746–1810) kezelte őt.¹⁶ Később sem gyakran kerülhetett sor erre, hiszen egyrészt Dercsényi 1802-ben befejezte hivatalos orvosi munkáját, s különben is, az orvosok nem szívesen kezelik rokonaikat; másrészt Kazinczy nemigen szorult sógora orvosi tudására, volt ugyanis egy nagyon jó orvos barátja: a debreceni Szentgyörgyi József.¹⁷ Ennek megfelelően a levelezésben csak egyetlen adat utal Dercsényi orvosi ténykedésére Kazinczy családjában. 1830. június 29-én ezt írta Kazinczy Desseffy Józsefnek: „Feleségem... tüdőgyulladásba esett, s május 10d. kassai orvos, Horn¹⁸ úr nekem kimondá, hogy özvegyen maradok... Eljőve sógorom is, Dercsényi; ő nem ijeszte el, de Lónyai Gábornál Olasziban megmondá, hogy tizennégy napot nem ér.” Szerencsére, a két túl pesszimista prognózis ellenére „...huszonhat pióca s a két orvos segéde (segítség) megtartotta” Kazinczy feleségének életét.¹⁹ Lehet, hogy e rokonai segítség új lendületet adott a Kazinczy–Dercsényi kapcsolatnak, levelezésnek. Utolsó levélváltásuk az első nagy kolerajárvány idején történt. 1831. július 10-én Kazinczy ezt írja Bártfay Lászlónak: „Dercsényi ezen nyavalya felől ezt írja: – A Máramarosi sót szállító oláhok a cholérát általvitték Ugocsába... a nya-

valyát behozott oláhok elszöktek, és így a nyavalyát is elterjesztették...”²⁰

Valószínű, hogy ez lehetett utolsó levélváltásuk, hiszen Kazinczy 1831. aug. 22-én a kolera áldozata lett.

A rokonai kapcsolat áttekintése után essék szó arról, mivel érdemelte ki Dercsényi János az utókor tiszteletét. Dercsényi – születésekor még Weiss – 1755. május 16-án látta meg a napvilágot a Magas-Tátra tövében, Szepesszombatban²¹, a városka evangélikus lelkészének fiaként. A Weiss család 1760 körül Lőcsére költözött – valószínűleg ezért szerepel doktorunk korai közleményei címlapjain „lőcsei magyarként”. Az orvosi oklevelet Bécsben szerezte meg 1780-ban – orvossá avató értekezését „a lázak tanáról” írta meg. A láz – melyet ma valamilyen betegség tüneteként tartunk számon – a korabeli felfogásban önálló kórnak számított, és több fajtát különböztettek meg. Weiss tehát közérdeklődésre számot tartó témát dolgozott fel, s hű maradt e témához pályafutása kezdetén is. 1783-ban ugyanis – disszertációja folytatásaként – egy újabb könyvet adott ki, amely a lázak fontos csoportját, a „gyulladásos lázakat” tárgyalta. E folytatás (*Contuniatio*) előszavából idézünk:

„Mindedig jelentős, és nem sikertelen praxist folytattam a magyarországi Szepességben lévő hazámban. Itt, ahol a jéghideg kárpáti szél járja be a mindenfelől hegyektől övezett vidéket, ahol a módosabbak nemes tokaji bort, a földművesek pedig pálinkát nyakalnak bőven, ahol a lakosok zömének teste szinte duzzad a szkíta erőtől, és ahol a gyulladásos kórok épp ezért oly bőségben fordulnak elő, végre megleltem a megfigyeléseim számára áhított környezetet. Magánügyeim ez évben Bécsbe szólítottak. Ha olykor akadt itt egy kis szabadidőm, előástam és feljegyeztem némely dolgot jegyzeteimből és gyakorlati naplóimból, majd feljegyzéseimet átadtam a nagy Stollnak. S lám, e

jegyzetek elnyerték e tudós és kiváló ember tetszését. Ez hát e kötet eredettörténete, *Kegyess Olvasóm*” (Magyar László András fordítása).

E rövid idézetből néhány dologra érdemes külön is felhívni a figyelmet. Fiatal, pályakezdő doktorunknak már ekkor kiderül írói adottsága, többek közt a címben szereplő ígéret – első folytatás – révén. Orvostörténészként őszintén sajnálom, hogy nem lett folytatás. A kis kötet másik érdekessége, hogy már ekkor, tehát 1783-ban említi a „nemes tokaji bort”. S harmadikként ejtsünk pár szót a „nagy Stollnak” nevezett bécsi orvosprofesszorról is: Maximilian Stoll (1742–1787) 1772 és 1774 között Hont megye főorvosa, vagy ahogy akkoriban nevezték, „fizikusa” volt, és így nem meglepő, hogy értékelné tudta egykori tanítványának a mindennapi orvosi gyakorlatban szerzett megfigyeléseit.

Még ugyanabban az évben, tehát 1783-ban Weiss is „fizikus”, Zemplén vármegye főorvosa lett. Főorvosi munkásságának nyomai megtalálhatók a megyei „protokollumok” (jegyzőkönyvek) hasábjain – ezek közül kiemelkedik a lép-fene (pokolvar, anthrax) járványról írt részletes főorvosi jelentése.²² 1788-ban az egyoldalú táplálkozás és éhínség következtében fellépett skorbutjárvány megfékezésében játszott fontos szerepet.²³ Nem kis gondot jelentett a „fizikusi” (főorvosi) hatáskörbe tartozó bábák oktatása és „szakmai felügyelete”. 1790-ben írott jelentésében szorgalmazta, hogy a megye tokaji és gálszécsi járásaiban a bábáknak szlovákul, a göregini és sztropkói járásokban pedig oroszul is kell tudniuk.²⁴

Doktorunk zempléni „fizikusi” működésének közel húszéves idejéhez életpályájának több fontos eseménye kapcsolódik. 1785-ben vette feleségül Kazinczy Júliát. 1793-ban „királyi adománykép nyerte Bereg vármegyében bekebelezett Dercsént²⁵, s ennek következtében változtatta családi

nevét Dercsényire”²⁶. Doktorunkból tehát földesúr lett és „derczeni” előnévvel magyar nemes.

E két utóbbi mondatban szereplő információk magyarázata átvezet minket doktorunk működésének azon oldalaihoz, melyek nevét ismertté tették Zemplén megyén kívül is. Figyelmét már főorvoskodása kezdetén magára vonta a hivatali hatáskörébe tartozó Tokaj-hegyaljai borvidék. Később már tokaji szőlő- és pincetulajdonosként is szerzett borászati tapasztalatokat. Az 1783–1795 között az időjárás és a termés mennyisége, minősége közti összefüggésekről gyűjtött észrevételeit, tapasztalatait kiegészítve a borkezelésre, -tárolásra vonatkozó tanácsaival 1796-ban egy 111 oldalas könyvben tette közzé Bécsben. A könyvet Őri Filep Gábor (sáros)Pataki Professzor ültette át magyar nyelvre. „A Tokaji Bornak természetéről, szűréséről és forrásáról” c. könyvet a szakírók az első szakirodalmi munkák közé sorolják: „természettudományos alapossággal” megírva a gyakorlati oktatást szolgálta.²⁷ A magyar kiadás külön értéke, hogy „a kémia alapelveit magyar nyelven először” e könyvben találjuk meg leírva, ill. „a még nem tudatos nyelvújító” Őri Filep e könyvben próbálkozik meg „a Választás Tudományában (a vegytanban) szereplő német kifejezések magyarra fordításával”²⁸ Dercsényi könyvének értékét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1989-ben a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár ezer példányban újra kiadta a mű magyar változatát. Most megjelent könyvünk függelékeként újra közreadjuk a tokaji borászat történetének e fontos dokumentumát.

Dercsényi érdeklődése a (tokaji) bor iránt később is megmaradt. 1825-re kéziratban már készen volt egy újabb könyve, melynek címe ez lett volna: „Magyar Ország Természeti és Mesterségi Termesztményiről, a melly egyszerű-

smind elő adja a más Nemzetek Termesztményeinek Mesterségének és Kereskedésének öszve hasonlítását a magyar és Austriai kereskedés némelly Levél Táraiból vett hasonló Tabellájának hozzá mellékelésével.” E kéziratból közölt részletet 1825-ben, a Tudományos Gyűjtemény 1. kötetében „Kivonása a 11-ik Szakasznak. Különösen az Európai, Afrikai és Szigetekbeli Borokról és borbéli készítményekről, és az azokkal gyakorlott kereskedésről”²⁹ címmel. E „Kivonás” jellemző „vonása” a külföldi „termesztményekkel” való összehasonlítás, melynek hitelét növeli az mód, ahogy doktorunk a külföldi borokról szóló információit szerezte. Pl. a portugál borokról „Brasiliából való Chevalier de Camara³⁰ tulajdon előadásából... aki... egész Európát keresztül utazta, velem a Szepes Vármegyei Carpathus ormaít megjárta”. A spanyol borokról a Malaga melletti ólombányák direktorától Vranitzki bárótól kapott adatokat, pl. azt, hogy a spanyol szőlővesszők februárban „hegyaljai módon a tőkéről lemettzenek, kifakadván tsak 3 vesszők hagyatának rajta”. A francia borokról szóló részből Dercsényi lábjegyzetét idézzük: „... még 1817-ben készítvén Champagniai pesgő (mussírozo) bort, abból egynehány boutellia, még most a maga eredeti tulajdonságában, erejében és pesgésében van, holott a Frantzia pesgő Champagniai, a második s harmadik esztendőben megszokott nyúlósodni”. A bortermékekről szólva is fontos információt közöl doktorunk: „Az én Krispán³¹ Fabrikám Tokajban... a Frantiza háborúkor³² a rézszúke miatt (abból veres pénz veretvén) megszűnt.”

Már a borászati könyvében tetten érhető Dercsényi egy másik érdeklődési köre, a geológia, avagy korabeli nevén a „geognosztika”, azaz az ásványok és kőzetek akkoriban még alig ismert világa. A borászati könyv függeléke volt ugyanis a „Geognostika vagy Föld természeti tulajdonsága-

it kimagyarázó Tóldalék”. Dercsényi kora a földtan hőskora volt, amikor a geognoszták figyelmét leginkább a kőzetek keletkezésének mechanizmusa vonta magára. Két elmélet állt szemben egymással. Az egyik szerint minden kőzet „üledékes”, azaz a vízből, Neptún isten birodalmából keletkezett, a másik szerint a hő, Plutó alvilági isten „keze” van a dologban. A „neptunisták” és a „plutónisták” összecsapásának egyik fő színtere a Kárpát-medence volt. A vitának volt gyakorlati vonatkozása is, hiszen pl. a plutónisták szerint a vulkáni eredetű „láva-föld” termi a jó bort. Dercsényi „Tóldaléká”-t is ilyen szempont vezette, és véleményét a tokaji hegy „támadása” (keletkezése) és a rajta termő bor minősége közti összefüggésről így sommázta: ha Tokaj nem is „Vulkáni Hegy”, talaja, a hegy déli fekvése, a „rendes szőlő munka” együtt tesz annyit, mint a vulkáni eredetű „láva-föld” alapú talaj.

Dercsényi a későbbiek során sem lett hűtlen a földtanhoz – 1811-ben pl. egy bécsi lap hasábjain „Ásványtani jegyzetek a Magyarországon található Kárpáti Szepes Alpokról” címmel jelent meg³³ értekezése. A Magyarországra látogató természetbúvárok gyakran felkeresték őt – pl. az ország geológiai feltárásának francia úttörője, F. S. Beudant könyvében többször is hivatkozik Dercsényire. 1826-ban a pozsonyi országgyűlés az akkor már 71 éves Dercsényit a magyar bányajogi kódexet kidolgozó bizottság tagjává nevezte ki. Erről sógora, Kazinczy is megemlékezik Bajza Józsefhez 1826. febr. 2-án írt levelében: „Dercsényi a Montanistica Deputationak tagjává neveztetett. Úgy beszél a levelében maga. Nekem írt...”³⁴.

Dercsényinek „geognosztikai” érdeklődése nemcsak hírnevet, de vagyont is szerzett. Ennek történetét a családi hagyomány így őrizte meg: „...a szelesztói vasgyár olvasztó kemencéjéhez a Muzsalyi-hegyről hoztak faragott követ...

ezen köveket használat után kilökték a szabad ég alá, s ott az idő viszontagságainak, különösen esőnek is kilévén téve, képződött rajta a timsó, ún. virág formában. Veis Jánosnak egy szemle alkalmával feltűnően ezen fehér virágok, vizsgálat alá vette, nyelvéhez érintette, s orvos lévén, azonnal megismerte a kész timsót... felfedezését használni akarván, timsó készítésére szabadalmat nyert s ezáltal jólétének alapját megvetette. De a kormány is tudta méltányolni felfedezésének hasznát, mert 1793-ban új nemesi donatiót nyert I. Ferenc magyar királytól és ausztriai császártól.”³⁵

Az eddig elmondottak többé-kevésbé ismert tények Dercsényi életrajzában. Kevésbé közismert az 1825 és 1837 közti időszak, amelynek fontos mozzanata az akkoriban már csak magyarul író Dercsényi és a formálódó Magyar Tudós Társaság közti kapcsolat. Ez idő tájt Dercsényi sokat tartózkodott Pesten, ahol Pál nevű fia tagja volt a Széchenyi által szervezett „Pesti Casino”-nak. A német anyanyelvű, műveltségű Weiss, Dercsényiként élénken érdeklődött a leendő Akadémia, a magyar nyelvű írásbeliség ügye iránt. Ezt bizonyítja a nemrégiben előkerült két, 1828-ban írott kézírata „Gondolatok az Academia felől”, ill. „Közönséges Jegyzések – a Magyar Literatúránk mostani állapotjáról...” címmel. Írásainak az ad különös hangsúlyt, hogy az Akadémia alapítása (1825) és az érdemi munka megkezdése (1830) közti időszakban születtek, tehát akkor, amikor minden tudományszervezési és akadémiaalapítási kísérlet centrumában a nyelvmívelés állt.³⁶ Ezzel szemben Dercsényi minden tudományt, tudományos tevékenységet integráló intézményként szeretné látni a Tudós Társaságot: „Minekutánna felállításunknak az a czéllya, hogy általa a Nemzeti nyelv, a Tudományok, szép mesterség, és az Industria (*ipar* –*KL*) – a félbe szabhatatlan vizsgálatoknak uj találmányok meg esmerésének, Tudósok levelezéseinek

és Munkájok közléseinek segedelmével tökéletesítettvén, egyszersmind a Nemzeti pallérozódás, dicsőség és gazdagság meg erősítsen, és hathatósan eszközöltessen, szükségesnek tartom, hogy a mennyiben jelenvalólag, és a jövőre nézve még inkább lehető, minden hazai és külföldi emberi tudás, tett, és cselekedet, mint az Académiai munkák tárgyai, részszerint egy egészszé eggyesítsenek...”.

Dercsényi kapcsolata az Akadémiával 1834-ben – pedig ekkor már 79 éves –, a Tudós Társaság folyóiratának, a Tudománytárnak megindulásával új lendületet kapott. 1835-ben levelet írt „kollégájának”, az orvosdoktorból szerkesztővé vált Schedel (Toldy) Ferencnek. A levélpiszkozat 2005-ben bukkant fel egy árverésen. E levél különös fontosságát az adja, hogy jelenleg ez a legteljesebb jegyzéke Dercsényi (Weiss) nyomtatásban megjelent, ill. még kéziratban leledző munkáinak. Szinte a kor valamennyi fontos fertőző betegségéről volt kézírata: pokolvar, „álorczás hideglelések” (*valószínűleg váltóláz, malária-KL*), dögmirigy (pestis), vérhas, skorbut, kolera a témája egy-egy értekezésnek, de papírra vetette ismereteit a Jenner-féle vakcináció, azaz himlő elleni oltás „honunkba tett béhozataláról is”. A Gödön, 1835 augusztusában keltezett levelét reménykedve fejezte be: „... ha egészségem és erőm engednének és a Tudós Társaság azokat a közjóra hasznosaknak ítélné, s a Tudomány Tárban be ijtatandóknak, feltevéem magamban azokban rövid kivonásokban közre bocsátatásukat.”

Dercsényi levelét Schedel ismertette a Tudós Társaság 1835. szeptember 13-án tartott közgyűlésén, amelyen felolvasták Dercsényi „tudósítását Magyarországon újabban felfedezett némelly érczekekről”. Majd október 21-én megírta doktorunknak, hogy a Tudós Társaság Dercsényire bízta a választást, mely írásait kívánja publikálni: „egyébiránt a Tudománytár e dolgozatoknak mindenkor nyitva áll”. Ez

már önmagában is nagy elismerést jelentett, hiszen Schedelről köztudott volt, hogy „röviden és energikusan végzett a szélhámósok és hóbortosok beadványaival.”³⁷

Dercsényi élt a felkínált lehetőséggel, és így még ugyanabban az évben két dolgozata jelent meg a Tudománytár „Természettudományi dolgok” c. rovatában. Az elsőnek adott cím: „Sóaknák”³⁸, nem a legszerencsésebb, hiszen az írás nemcsak a sóbányákkal, hanem az ércbányákkal is foglalkozik. Az ezekről szóló írások felsorolása során megemlékezik a pesti Nemzeti Múzeum Természeti Tára „őrének”, Jónás Józsefnek (1787–1821) egy geológiai társaság megalapítását célzó, de kudarcba fulladt kísérletéről. „Igen kívánatos vala, hogy ezen társaság összeállt volna...kiváltképpen ha... honunk geológiáját kidolgozná. Mellynek előleges rajzolatait én már némiképp kidolgoztam, de hogy hajlott időm s azzal együtt járó erőtlenségem miatt bevégezhetém-e? bizonyos benne nem vagyok.”

Kevésbé értékes a másik, 1835-i, egyébként közvetlenül a „Sóaknák” után következő írása³⁹ „az időjárás tudományáról”, amely lényegében egy külföldi lapban megjelent dolgozat ismertetése – saját megfigyelés, észlelés közlése nélkül.

Nem nélkülözi viszont ez utóbbiakat az 1836-ban megjelent írása a Tudománytár „Műtudomány” c. rovatában.⁴⁰ Mint írja, többen kérték, hogy „esméreteit” az artézi kutakról tegye közkinccsé. Dercsényi 1832-ben Bécsben járva egy „kőbe furatott” artézi kút készítését saját szemével látta, sőt megpróbálta a kútfúró mestert is Magyarországra csalogatni. Ez nem sikerült neki, de legalább a fúrás eszközeit megszerezte: „ezeket nálam is meg lehet látni”. Sőt, ő lehetett volna az első magyar artézi kút tulajdonosa is. Derczeni birtokán „nem a víz szűke miatt, hanem ezen föld belseje ismerete végett” ásott egy mély kutat, ám „még minekelőt-

te ezen agyagba ártézi kutat furathattam volna”, a kút idegen kezek által „elrontatott”. E kudarc ellenére nem szűnt meg érdeklődni az „ugró-kutak” iránt, és írásában közreadta „az artézi kutak legegyszerűbb s kevésbe kerülő furásukról” szerzett ismereteit, beleértve a fúráshoz szükséges eszközök „rajzolatjait” is.

Mint már jeleztük, Dercsényi fia, Pál a pesti kaszinó tagja volt, így nem kizárt, hogy megfordult ott doktorunk is. Itt találkozhatott a kaszinó szellemi atyjával, gróf Széchenyi Istvánnal. Találkozhattak azonban Gödön, Dercsényi Pál házában is, ahol Széchenyi is megfordult párszor, pl. 1831. okt. 26-án vagy 1832. ápr. 19-én.⁴¹ Sőt levelet is váltottak – Dercsényi 1836. aug. 29-én antracitot ajánlott fel a Dunagőzhajózási Társaság számára. A német nyelvű levélre a gróf ugyancsak németül válaszolt szept. 13-án. Dercsényi és Széchenyi szimpatizálására utal az a tény is, hogy doktorunk nem kimondottan tudományos értekezéseit a „Társalkodó” hasábjain jelentette meg. A Társalkodó viszont a gróf vállalkozásait támogató Jelenkor c. folyóiratnak volt a melléklapja.

Első írása a „tudományos, művészeti s mesterségi tekintetben” szerkesztett melléklapban 1835 tavaszán jelent meg.⁴² Mint a „természet tudományoknak egy barátja” így számol be az 1834. október 15-én Tokajban átélt földrengésről: „Tompá morajú zúgás közben a föld lábai alatt annyira zúgott, hogy kénytelen volt a kert kerítésébe fogódzani; s az agyvelőt egy perczig úgy elbódította, hogy kevésbé a hallás eszköze, a fül is, siketséget kapott, miről mások is panaszkodtak; s ezt az író a földből kijövő electricai levegőnek gondolja tulajdoníthatni.”

Második s jelenlegi ismereteink szerint utolsó publikált írása a Társalkodóban 1836 januárjában⁴³ jelent meg „Szinholtak hazánkban” címmel. A „színholt” mai magyar neve

„tetszhalott”. A tetszhalál s a vele szorosán összefüggő élve eltemetetés a reformkori média egyik gyakori témája. A témához való viszonyulás alaphangját már 1809-ben megadta Pest, Pilis és Solt megye „fizikusa”, Retteg Xavér Ferenc. Budán kinyomtatott könyvének címe magáért beszélt: „Az színes halál vagyis Az szörnyű Elevenen való Temetetés elkerülésére Példák által Oktató Könyvetske.” A 46 oldalas műből 40 (!) foglalkozik a színes, azaz színlelt, vagyis tetszhalál állapotában eltemetettek hátborzongató történeteivel. Jó negyedszázad múltán Dercsényi e „bevált” receptet követi: írását négy magyarországi tetszhaláleset ismertetésével indítja – a második esetenél „az író maga szemtanú volt”. Természetesen felsorolja a „holtnak látszók” föllevenítésére szolgáló eszközöket is, ezek közül a 8. érdemel figyelmet: „Ezen közönséges fölbresztő szereken kívül lehetne, a hol mód van, közönséges levegővel összekevert oxygent a tüdőbe eresztteni.” Ugyancsak figyelemre méltó a 10. tanácsa is: „Valljon a város- vagy faluházban, hol a bírák összegyűlnek, s egy felvigyázó szegény ember mindig egy oldalszobában lakik, nem lehetne egy szobát arra fordítani, vagy ha nincs, hozzá építeni, mellyben a holtak két 3 napig kiterítve s vigyázat alatt tartassanak?” Hogy Dercsényi írása mennyire aktuális volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a pár év múlva az országot felkavaró „Bayeset”. Amikor az 1839-ben elhunyt Bay József táblabíró sírboltját 1841-ben felnyitották, tetemét a koporsón kívül, a kriptabejárat közelében találták meg. „Tetszholtan temették el! Magához jött a koporsóban; a kétségbeesés óriási erőlködésével zúzta szét azt s felvászorgott az ajtóig, hogy ott a legirtózatosabbik halállal újra meghaljon” – kommentálta a Széchenyihez közel álló Jelenkor a nem mindennapi eseményt. Az esetre az akkor már „ellenfél”, Kossuth Lajos is reagált, és a Pesti Hírlap március 3-i vezércikkében – töb-

bek közt a tetszhalottokról való elégtelen gondoskodás – az alábbi véleményt mondhatja ki vele: „...az egészségi politia általában véve honunkban a legnyomorultabb lábon áll: a bölcsőtől egész síriglan!”⁴⁴

Dercsényi azonban már nem lehetett tanúja annak, hogy az öt évvel korábbi „halottasházi” ötletének realitását a valós élet visszaigazolta. 1837. június 30-án hunyt el, 83 éves korában, vagyis közel hat évvel élte túl sógorát, Kazinczy Ferencet. A felesége, három fia s lánya nevében kiadott gyászjelentés szerint halálának oka „aggsági elgyengülés” volt. A Pozsonyban megjelenő Hírnök c. lap terjedelmes nekrológot közölt az elhunytól⁴⁵, „több tekintetben nevezetes férfiúnak” nevezve Dercsényit. Tetemét július másodikán helyezték örök nyugalomra Derczénben.

Dercsényi (Weisz) János nevével először 1989-ben találkozottam, amikor Kazinczy éppen kétszáz évvel korábban elszünetett – s majdnem halálát okozó – betegségének körülményeit kutattam. Váczy János könyvéből megtudtam, hogy „betegségének...híre mindenfelé elhat az országban, sógora, Dercsényi János útján”, ám e közléshez fűződő 54. sz. lábjegyzet: „Dercsényi (Weisz) János Kazinczy Juliannát bírta feleségül” nem sokat mondott el a „sógorról”. E lábjegyzet indította el nyomozásomat, melynek részeredményeit doktorunk születésének 250. évfordulója alkalmával, 2005-ben tettem közzé.⁴⁶ E megemlékezésnek köszönhetően kerültem kapcsolatba 2008-ban a hódmezővásárhelyi Demeter János lelkész úrral, doktorunk ősunokájával, aki évek óta kutatja jeles felmenői családi történetét. Egymást támogatva, adatainkat kicserélve, kiegészítve jött létre az a kézirat, amely alapul szolgált a neves orvoselődömről írt könyvhöz.

Sütő András írta a „Nagyenyedi fügevirág” c. esszéjében: „Havasi emberek megfigyelése, miszerint a viharban

eltévelyedettek akkor kerülnek végveszélybe, ha már hátrafelé sem tájékozódhatnak, mert lábuk nyomát a hó befújta.” Dercsényi János egykori működési helyein sokáig nem volt szabad, nem volt lehetőség „hátrafelé” tájékozódni. Ezúton is köszönöm a lehetőséget a szervezőknek, hogy a Kazinczy hamvai tószomszédságában emelt Magyar Nyelv Múzeumában egy jeles elődünk, Kazinczy sógorának lába nyomát tehettem láthatóbbá.

Jegyzetek

- 1 Dr. Kiss László: Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János. Függelék: A Tokaji Bornak termesztéséről, szűréséről és forrásáról. Budapest–Dercen, 2009.
- 2 Kaz.Lev. XX. 178.
- 3 Kazinczy Ferenc: Az én életem. Magvető Könyvkiadó Bp., 1987, 221.o.
- 4 Szilágyi Ferenc: Az emlékiró Kazinczy In: Kazinczy: Az én életem, i.m. 22.o.
- 5 Kazinczy: Az én életem, i.m. 227–228.o.
- 6 Kaz.Lev.X. 216.
- 7 Kaz.Lev.X. 233.
- 8 „Dercsényi ki sem engedé mondani a szót, s nekem rivalkodék....“ panasolja egyik levelében Kazinczy (Kaz.Lev. X. 301.).
- 9 A részletekről lásd: Hógye István: A Kazinczy-testvérek vagyongegosztása 1813-ban. SZÉPHALOM 15, 2005, 39–47.
- 10 Mezei Márta: Kazinczy Ferenc leánykérésnek története, több változatban. SZÉPHALOM 16, 2006, 31.o.
- 11 Kaz.Lev. XIX. 281.
- 12 Duellálás: párbajozás (valószínűleg vívásról lehet szó).
- 13 Károly (1787-1837 után), Ferenc (1789?–1825), Pál (1792–1843) és János (1802–1863).

- 14 Kaz.Lev. XIX. 282.
- 15 Kaz.Lev.XI. 375.
- 16 Kiss László: „...a Kazinczy haláláról vett hír nem igaz volt...” Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben. In.: Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 16. kötet, 2006, 23–27.
- 17 Szentgyörgyi József (1765–1832) a Csallóközarányoson (ma: Zlatná na Ostrove, Szlovákia) született, bécsi végzettségű doktor 32 éven át volt Debrecen városi orvosa, Kazinczy egyik hűséges levelezőtársa és orvosi tanácsadója (Halmy Márta: Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez. In: A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991. Debrecen, 1993, 333–357).
- 18 Horn Ferenc (1801–1895) bécsi végzettségű orvosdoktor, 1830-ban már Abauj megye rendes főorvosa, idegbetegsége miatt azonban 1849-től már nem folytathatta orvosi gyakorlatát – dr. Dörnyei Sándor levélbeli közlése 2008. jan. 12-én.
- 19 Kaz.Lev. XXI. 326–327.
- 20 Kaz.Lev. XXI. 590.
- 21 Ma Spišská Sobota néven a szlovákiai Poprád egyik városrésze.
- 22 A jelentés xeroxmásolatát Dercsényi ősunokája, Demeter János juttatta el hozzám – baráti és nemes gesztusát ez úton is köszönöm.
- 23 Daday András: Skorbutendemia a Ruténföldön 1788-ban. In uő.: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002, 134–138.
- 24 Krász Lilla: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Osiris Kiadó, Bp., 2003, 218–219.
- 25 Derczen (ma Driszina, Ukrajna) Munkács és Beregszász között található helység.
- 26 Cs.: Dercsényi János. Hírnök (Pozsony), 1837. Júl. 18., 3. old. (nekrológ)
- 27 P. Erményi Magdolna: Dercsényi (Weiss) János. In: Für Lajos-Pintér János (szerk.): Magyar agrártörténeti életrajzok. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 1987, I. köt., 405–408.

- 28 Szabadváry Ferenc–Szőkefalvi Nagy Zoltán: A kémia története Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972, 172.
- 29 A kötet tartalomjegyzékében e címen szerepel a mű: „2) Derczeni Idősb Dercsényi János, A Magyar Ország Boroknak a Külföldiekkel való egybe hasonlítása l. 48”.
- 30 Az akkor még portugál gyarmat, Brazília szülötte, Camara Iovag, a portugál király megbízásából tett tanulmányutat Európában.
- 31 Magas-Tátra
- 32 Krispán, azaz Grúspan: rézacetát, a gyapjú festésére használt minerális festék.
- 33 Feltehetően 1809-ben, az utolsó inszurrekciót (nemesi felkelést) kiváltó francia betörés idején.
- 34 Mineralogische Bemerkungen über die Karpatischen Zipser Alpen in Ungarn. Vaterlandische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. 1811. jan., 16.
- 35 KazLev XIX. k., 522.
- 36 Családkönyv a Dercsényi család eredetét és történetét érdeklő adatok összegyűjtése. Öszveírta és végezte 1865-ik év február havában Dercsényi László (kézirat).
- 37 Vekerdi László: A Tudománynak háza vagyon. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Piliscsaba-Bp., 1996, 30.
- 38 Vekerdi, i.m., 66.
- 39 Id. Dercsényi János: Sóaknák. Tudománytár, 1835, 7. kötet, 238–246.
- 40 Id. Dercsényi János: Európa levegői mérsékletéről és az időjárás tudományáról. Tudománytár, 1835, 7. Kötet, 246–253.
- 41 Id. Derczeni Dercsényi János: Az artézi kutakról, honunkra alkalmaztatva. Tudománytár, 1836, 11. kötet, 132–151.
- 42 Széchenyi István: Napló (válogatta és szerkesztette Oltványi Ambrus). Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1978, 697, 705.
- 43 Idősb Derczeni Dercsényi János: A földrengésről. Társalkodó, 1835, 73–76, 77–80.

- 44 Id. Derczényi Dercsényi János: Szinholtak hazánkban. Társalkodó, 1836, 3. sz.
- 45 Kiss László: Széchenyi és Kossuth a színes halálról – 150 éve jelent meg „A Kelet népe”. Orvosi Hetilap, 1991, 132. évf., 1767–1768.
- 46 Cs.: Dercsényi János. Hirnök, 1837, 5. sz. A Cs. betű mögött talán Csató Pál (1804–1841) az első magyar novellista rejtőzik, aki 1836-ban Tudománytár, 1837-ben a Hirnök szerkesztője volt.
- 47 Kiss László: Zemplén tudós orvosa – 250 éve született Dercsényi (Weiss) János. Szabad Újság, 2005. május 25.

Ihlet I.

A soha meg nem írt
verseim mélyén vagyok.
Mindenem sötét. És ragyog.

Ihlet II.

Eljön, biztos eljön:
fürdöm majd a fényben,
gyémánt lesz a létem.

Úszom a sugárban,
mint madarak, bátran:
az ég lesz a sátram.

Holtbiztosan eljön!
Miként a nap, feljön
szerelmetes özönnel.

Arab utazók és Ibn Battúta (1304–1369/77)

Az iszlám térhódításával a külvilágtól korábban viszonylag elzárt területek is bekapcsolódtak azokba a szellemi, kulturális és főleg gazdasági-kereskedelmi folyamatokba, amelyek a „globalizálódás” irányába hatottak. Természetesen a középkor, tehát a XI–XIV. század időhorizontjának viszonylatában egészen másként kell értelmeznünk ezt a ma olyan divatos fogalmat. Elsősorban a hatalmi központok fokozatosan táguló erőtere és a kapcsolatok infrastruktúrájának kiépülése az, ami a mai folyamatokra emlékeztet. Az iszlám terjedése egyúttal a földrajzi és csillagászati ismeretek elmélyülését is magával hozta, és aligha meglepő, hogy a korabeli olvasók nagy érdeklődéssel tanulmányozták a különböző úti beszámolókat és a távoli vidékek viszonyairól és népeiről tudósító híradásokat. A muszlim tudósok és tollforgatók sokrétű munkásságuk részeként földrajzi és néprajzi megfigyelésekkel is gyarapították az ismereteket. Ezek megbízhatósága különösen azoknak az uralkodóknak volt fontos, akik gazdaságilag és katonailag is hatalmuk alá szerettek volna vonni addig meghódítatlan területeket és országokat. Az adóbehajtásokról, a távoli provinciák területének meghatározásáról szóló jelentések nyomán fokozatosan kibontakozott egy olyan irodalom, amely nemcsak a kalifa legközelebbi munkatársai számára volt hasznos, hanem – élvezetes stílusa jóvoltából – a szélesebb olvasói rétegek érdeklődését is felkeltette. A postai szolgáltatások zavartalan működését segítő kézikönyvek nyomán bontakozott ki pl. a földrajzi beszámolók egyik sajátos ága, ame-

lyet így jellemezhetnénk: „az utazások és a királyságok könyvei” (*kutub al-maszálik wal-mamálik*). Az első jelentősebb arab nyelvű földrajzi munkák egyikének a szerzője, IBN KHURDÁDBIH (IX. sz.) is a postai és a felderítői szolgálat felügyelője volt Irán nyugati részében. Az arab kalifák nemcsak saját birodalmuk földrajzi viszonyairól gyűjtöttek adatokat, hanem jól ismerték szomszédaik, legfontosabb riválisaik, mindenekelőtt Bizánc geomorfológiai és éghajlati adottságait, településhálózatát etc. Nagy hatással volt a muszlim földrajztudomány fejlődésére KLAUDIOSZ PTOLEMAIOSZ *Geographiké hüphégészisz* c. munkája, amelynek arab fordítása eredetileg *Dzsugráfija* címen vált ismertté, de AL-HVÁRIZMI (780 k.–850 k.) *A Föld képe* (Szúrat *al-ard*) címmel adta ki. PTOLEMAIOSZ nyomán az arab földrajztudománynak először a csillagászati és matematikai földrajzi vonulata erősödött fel. Ezen a téren különösen AL-BATTÁNI (858–929) hatása volt jelentős. Az arabok – a görög szerzők nyomán – szívesen alkalmazták a szélességi köröket a földrajzi helymeghatározásoknál, AL-HVÁRIZMI pl. az Egyenlítőnél észak felé haladva 7 földrajzi sávra (arabul: *iklim*, a görög *klima* nyomán) osztotta a féltekét, amelyhez később – hogy az észak-európai népeket is el tudják helyezni – egy nyolcadik is csatlakozott, amelyet egyszerűen „a hetedik földsávon túli”-nak neveztek. El kell ismerni, hogy a földrajzi szélességi körök használatában az arabok a görögöknél következetesebbek voltak. Emellett azonban fokozatosan kibontakozott a földrajzi művek egy másik formája is, amelyben a felkeresett vidékek, tájak, országok leírása, az ott élő népek történelmének, szokásainak az ismertetése állt a középpontban. Az orvosként, filozófusként és földrajztudósként egyaránt kiváló AL-BIRÚNI (973–1048) indiai úti élményeit örökítette meg, de előtte is számosan hosszú

utazásokat tettek, és erről könyve(ke)t írtak. Pl. ALI IBN HUSZAJN AL-MASZÚDI (890/900–956), aki Perzsián és Indián át egészen a Kínai-tengerig jutott, majd visszafelé Madagaszkárt és Zanzibárt érintve Ománon és Baszrán át tért haza szülővárosába, Bagdadba, később pedig bejárta Kis-Ázsiát és a Kaszpi-tenger partvidékét, és Kairóban is időzött. Tapasztalatait és élményeit egy nagyszabású, 30 kötetből álló enciklopédikus műben rögzítette, ebből azonban sajnálatos módon csak két kötet maradt fenn, a címük: *Aranymosóhelyek és ékszerbányák* és a *Megjegyzések és a próba könyve*. Életéről egyébként keveset tudunk, jóllehet az arabok szívesen készítek életrajzi és bibliográfiai összefoglalókat, amelyekben sokszor még a lényegtelen részleteket is feljegyezték, de AL-MASZÚDI esetében ez mintha nem működött volna. Valószínűnek tűnik, hogy ez a szűkszavúság összefügghet azzal, hogy a szerző önmagáról viszonylag keveset árult el műveiben, ráadásul nem foglalkozott az akkoriban divatosnak mondható szellemi tevékenységgel, jelesül a Korán magyarázatával, nem tűnt ki költészetével, nem gyűjtötte az arab hagyományokat, és talán jelentősebb hivatalt sem viselt, ami egyébként nagyon valószínű, hiszen élete nagy részében állandóan úton volt. Egyik, már említett művének (*Aranymosóhelyek...*) cseh fordítója, Ivan Hrbek a könyvhöz írt előszavának címéül ezt választotta: *Az arab középkor polihisztorja*. De már korábban, a XIX. században gyakran nevezték őt az „Arabok Hérodotoszá”-nak is. Ez nyilván AL-MASZÚDI sokirányú érdeklődésére utal, amelybe a földrajztudósi és a történelmi tevékenység ugyanúgy belefért, mint a filozófusé vagy a művelődéstörténészé. Természetesen ezeket a kifejezéseket nem a mai értelemben használom, hiszen ez az arab szerző elsősorban olvasmányos stílusú és szívesen mesélő tollforgató volt, aki az egyik fejezetben még arról értekezik, hogy milyen sokan

szerették volna valamilyen csatornával összekötni a Földközi-tengert a Vörös-tengerrel, de a következő oldalakon már a világ kezdetétől a próféta (azaz: Mohamed) megjelenéséig eltelt időszak eseményeinek kronológiai összefoglalását ígéri, majd részletesen bemutatja Mohamed próféta családfáját. De számot ad úti élményeiről is, hiszen – mint már jeleztem – a Földközi-tengertől a Koreai-félszigetig szinte bejárta az akkor ismert világ minden fontosabb helyét. Már ebből is nyilvánvaló, azt hiszem, hogy a szóban forgó munka nem az aranymosással vagy az ékszerbányászattal foglalkozik, a cím csupán jelképes és arra a gazdagságra utal, amelyet a szerző művében összehordott. Érdekes egyébként, hogy az *Aranymosóhelyek...* c. könyvének elkészítette a második, szinte kétszeresére bővített kiadását is, de ebből nem maradt fenn semmi (feltehetően csak néhány másolat készült róla és ezek elkallódtak, megsemmisültek). MASZÚDI-t szinte minden érdekelte; mai szóhasználatnál élve „képben volt” a Római Birodalom és Bizánc történetét illetően, Indiáról saját tapasztalatai alapján írt, de tudott a nyugat-európai királyok viselt dolgairól is, és mindezt olyan csevegő stílusban, anekdotikus formában tálalta, hogy az olvasói siker eleve garantált volt. Persze a sok élmény és információ zavaró is lehet, olykor szinte ömlesztve áradt a szöveg a tolla alól, gyakran ismételte is önmagát vagy pongyolán fogalmazott, arról nem is szólva, hogy eleve képtelen volt az önfegyelemre, és csapongott az egyes témák között. Az ember azonban elnézi neki ezt, mivel olvasás közben egyáltalán nem unatkozik.

Említésre méltó ABDULLAH IBN AL-IDRISZI (1099–1166 k.) *A vágyakozó szórakozása a láthatár áthatóságában* c. könyve is, amelyet II. Roger szicíliai király szolgálatában írt saját utazásai és főleg az udvarba látogató ven-

dégek elmondásai alapján. Térképeket rajzolt, és ismert volt egy ezüst körlapra metszett „világtérképe” is, amelyen – inkább informatíve – feltüntette az akkor ismert folyókat, öblöket, tengereket, lakott helyeket, utakat és a hozzájuk rendelhető távolságokat. Ott szerepelt már Timbuktu és a Niger felső folyása, valamint a Nílus egyik forrásvidéke is. Sajnos ez a mű csak évszázadokkal később, az 1500-as évek végén vált közismertté Európában, ekkor viszont már jóval többet tudtak a világról, bár éppen Afrika belsejéről még így is sok újat mondott.

A görög szülők gyermekeként napvilágot látott, felnőttként arabná lett JÁKÚT (? –1229) mozgalmas élete során sokfelé megfordult és sok mindent elolvasott, így aligha meglepő, hogy több könyvet is összeállított, amelyek értékes kútfőként szolgáltak. Az *országok lexikona* c. munkája az iszlám országokat mutatja be Andalúziától egészen Indiáig és Közép-Ázsiáig. Ennek a könyvnek a kritikus szemléletmódját később is nagyra értékelték, de mi azért is hálásak vagyunk neki, mert név szerint felsorolja azokat a szerzőket, akik utazásaikról írásos beszámolót készítettek. Azt talán nem kell külön hangsúlyozni, hogy az arabok a földrajzi helymeghatározás módszereit is tökéletesítették: a kínaiak találmányát, az iránytűt ők honosították meg Európában, a csillagos ég számos objektumát, amelyek alapján éjszaka is jól tájékozódhattak, az arabok alkotta neveken ismerjük ma is (pl. Altair = repülő, Deneb = fark etc.). A tárgyilagosság kedvéért azonban azt is el kell mondani, hogy az arabok sokáig azt hitték, hogy Afrika és Ázsia között az Egyenlítőtől délre egy összefüggő szárazföld húzódik, és talán ezzel is magyarázható megdöbbenésük, amikor először találkoztak olyan portugál hajókkal Szomália, valamint India partjainál, amelyek Afrika megkerülésével jutottak el oda.

Az arab földrajzi utazók „toplistáját” kétségtelenül az észak-afrikai Tangerben született IBN-BATTÚTA (teljes név: Muhammad ibn Abdallah ibn Muhammad Ibrahim ibn Muhammad ibn Ibrahim ibn Júszuf Abú-Abdullah) vezeti, akit „muszlim Marco Polóként” is emlegetnek. Életéről jóformán csak annyit tudunk, amennyit terjedelmes útleírásában (*Tuhfat an-nuzzár fí gharáib l-amszár va adsáib al-aszfár = A városok érdekességeiből és az utak csodáiból adott ajándék a szemlélődők számára*) elmond magáról. Felmenőjéhez hasonlóan ő is vallásjogot tanult, és jogtudósként (kádiként) tevékenykedett. 21 éves korában elindult első mekkai zarándokújtjára. Akkor még aligha gondolta volna, hogy 30 éves bolyongás vár rá, amely során nemcsak Mekkába és Medinába jutott el, hanem bejárta az egész észak-afrikai partvidéket és a Közel-Keletet, majd felkereste Afrika keleti partjait és egészen Mozambikig jutott, innen visszafordult északnak és bejárta a Fekete-tenger menti országokat, sőt megközelítette a tundravidéket is, amelyet ő a Sötétség Országának nevezett (nyilván a hosszú téli éjszakákra utalva). Mivel a hideget nehezen viselte, később már csak enyhébb éghajlatú vidékeken utazgatott. Mielőtt felkereste volna Közép-Ázsiát, még beiktatott egy konstantinápolyi kitérőt, ezt követően keresztülutazott Indián, majd körbehajózta a Hinduszáni-félszigetet és Indonézia nagyobb szigeteit, hogy aztán egészen Pekingig jusson el. Mint nagy tekintélyű kádit többnyire megkülönböztetett figyelemmel és tisztelettel fogadták, mondhatnánk, hogy turistaként járt-kelt a világban, amit persze az akkori viszonyok tükrében kell értelmeznünk, de számos elődjével vagy kortársával ellentétben őt sem útonálló, sem rosszindulatú sejkék vagy kiskirályok nem zaklatták. Mindezt ő mesélte el, nem mi állítjuk. Pekingből (akkoriban Kambaluknak hívták) a már ismert útvonalon haladt vissza, Arábia, Szíria, Egyiptom érintésével. Később még „átruccant” az Ibériai-fél-

szigetre, Andalúziába, majd Fez szultánjának, Abú Inánnak a kíséretében felkereste a Niger középső folyásánál fekvő Timbuktu, és átszelte a Szahara nyugati részét. Valaki összszámolta, hogy élete során mintegy 120 ezer kilométert tett meg szárazon és vízen. Azt hihetnénk, hogy ennyi élménnyel a tarsolyában szinte alig várta, hogy maga vesse papírra a látottakat. Ő azonban szívesebben mesélt minderről, ezért a szultán saját írnokát, ABÚ IBN DSUZAJ AL-KALBI-t bízta meg a szöveg lejegyzésével. A jeles tollforgató a maga gondolataival és ismereteivel is kiegészítette az elmondottakat, sőt másoktól vett idézetekkel és a prófétát dicsőítő szokásos fordulatokkal is megtűzdelt a terjedelmes beszámolót, amely így tulajdonképpen IBN BATTÚTA és IBN DSUZAJ közös szellemi alkotása. Az utazó sokszor az emlékezetére volt kénytelen hagyatkozni a mesélés során, miután feljegyzéseinek nagy része elveszett. Mindezek ismeretében is azt kell mondanunk, hogy a beszámoló nagyon életszerű és forrásértékű, elsősorban néprajzi szempontból, hiszen IBN BATTÚTÁ-t kevésbé izgatták a tájak domborzati viszonyai, sőt a helységneveket sem jegyezte meg mindig pontosan, emiatt sok a feloldhatatlan elnevezés a szövegben. Amit a felkeresett városok és országok népének szokásairól, az ott látottakról elmesélt, nagy hatással volt olvasóira, de azért olyanok is szép számmal akadtak, akik kételkedtek a leírtak hitelességében. Így volt ez MARCO POLO esetében is, ám mind neki, mind arab kollégájának az utókor igazságot szolgáltatott. IBN BATTÚTA útleírása számos fordításban látott napvilágot, magyarul az eredeti szövegnek kb. a fele jelent meg 1964-ben *Ibn Battúta zarándokútja és vándorlásai* címmel. A könyvhöz a jeles orientalista, GERMANUS GYULA írt bevezetőt, a szöveget két tanítványa: Boga István és Prileszky Csilla ültette át magyar nyelvre.

Budapesti napló

2008

„Az ilyen naplójegyzetek írása veszélyes dolog. A szerző azt hiszi, hogy valami eredeti dologra figyelt fel, hogy gondolata eredeti, miközben az is lehet, hogy naiv és lelkesedése csak tudatlanságának köszönhető.”

(Kibédi Varga Áron)

2008. 1. 4. (Budapest)

Különben itt kéne élni, s naponta legalább néhány órát eltölteni az OSZK-ban. Óriási deficitjeim vannak! Évek, mit évek? évtizedek! óta nem olvastam *Kortársat* (pedig nagyon jó!), *Kritikát*, *Korunkat*, *Hídat*, *Európai Utast*, *BUKSZ*-ot, *Mozgó Világot*, *Ligetet* s még ki tudja, mi mindent nem (jó, hogy a *Die Zeit* már nem jár nekik; legalább nem nyomaszt...). Most akadt viszont a kezembe, eddig nem is tudtam róla, pedig már a 18. évfolyamában jár (!), a *Sic Itur ad Astra* című, fiatal történészek folyóirata... A szabadpolcokon hozzáférhető példányainak az áttekintésére is kevés lenne ez a másfél hónapos Domus-ösztöndíjam, amit persze nem erre kaptam, tehát legfeljebb pihenés-képpen lapozhatok bele sóváran ezekbe a folyóiratokba. Közben egyesek (főleg nálunk, de nemcsak ott!), szemmel láthatóan jól megvannak ezen ismeretek nélkül. Ne-

kem ez hiányzik. Persze Münchenben még jobb lenne, ahol alapvetően ezek a magyar lapok is megvannak, meg egy csomó szlovák, cseh és hát persze német periodikum, amelyeket mind ismerni kellene, naprakésznek lenni az európai értelmiséget éppen foglalkoztató diskurzusokban. S közben természetesen szakmailag is lépést tartani... Nem működne ez akkor sem, ha történetesen itt vagy Münchenben élnék. Itt is, ott is huszonnégy órából áll a nap, és sem itt, sem ott nem lennének gép, tehát estére ugyanúgy elfáradnék, mint Komáromban... Marad a sóvárgás, kápkodás és – nyavalygás.

Mindaközben azon tűnődöm, hogy létezik-e még egyáltalán olyan műveltség, akár itt Közép-Európában, ami standardnak tekinthető. Olyan tudásanyag, ami bárkitől elvárható, aki műveltnek akarja tudni magát? Az ugyanis képtelenség, hogy egy ember mindenben, akár felületesen is, otthon legyen. A másik kérdés: mi a fontosabb, európai (horribile dictu: globális!) kérdésekben otthon lenni, vagy inkább a helyiekben? Álkérdés ez persze, hiszen kinek-kinek magának kell eldöntenie, hogy mi a fontosabb számára. Visszagondolva, engem mindig olyan dolgok érdekeltek, amikről környezetemmel nem vagy csak alig tudtam beszélgetni. Amikor középiskolás koromban archeológus szerettem volna lenni, faltam a régészeti szakirodalmat, amit nem volt kivel megbeszélnem. Később, néprajzusként is így voltam sokáig. Az utóbbi, lassan két évtized olyan, hogy Icuval bármit meg tudok vitatni. Reich-Ranickiról például csak vele tudok diskurálni (mivel környezetemben más nem is ismeri), hogy a szűken vett szakmai kérdésekről már ne is beszéljek. Közben hosszú ideig nem tudtam, ki az a S. Zs. Na és...?

2008. 1. 5. (Budapest)

Szemem sarkából N. N.-t fedezem fel a hírlapolvasóban. Talán másfél évtizede nem láttam, tulajdonképpen nem is hallottam felőle. Nincs kedvem vele cseverészni: mind szakmailag, mind világnézetileg annyira eltávolodtunk egymástól, hogy valószínűleg neki sincs a számomra, de nekem semmiképpen nincs az ő számára mondanivalóm (lehet, hogy ő is észrevett, s most kölcsönösen kerülgetjük egymást?). Azon tűnődöm, hogy lehetséges ennyire megváltozni, hogy az ember értékrendje ilyen mértékben módosuljon? Az (át)alakulás nyilván kölcsönös: mindketten változtunk valamit, de ellenkező irányban. Ha belegondolok, Rilke, Thomas Mann ugyanúgy a kedvenc íróim közé tartozik ma is, akár húszéves koromban. Az LGT zenéjéért ugyanúgy rajongok, akár tizenévesen... S folytathatnám, miközben egy csomó dolgot ma már valóban másként látok, másként értékelek. S azt hiszem, így van ez rendjén. Nem hiszek annak a mindenekfölötti értékében, hogy „*meghízhatnak a rockerek, én akkor is ilyen leszek*”. Az ember változik: ez a normális. Emellett persze hű maradhat bizonyos elveihez, bizonyos vesszőparipáihoz, ám ezekből nem kell (nem szabad) megfellebbezhetetlen értékrendet kreálni.

2008. 1. 9. (Budapest)

Az *Ókort* lapozgatom. Istenem, mennyi (el)olvasni való lenne ebben is! S nem azért kellene ezeket a tanulmányokat, problémákat, eredményeket, kérdésselvetéseket ismerem, hogy ókorász legyen belőlem, s még csak nem is az általános műveltség okán. Egyszerűen azért lenne ezek ismeretére szükségem, hogy másként tudjam szemlélni saját tudományszakomat, a néprajz problémafölvetéseit, magát a néprajzi anyagot. Idő, idő, idő...

2008. 1. 10. (Budapest)

A 78-as busz Dózsa György téri megállójánál egy ronda, szocialista kockaház legfelső emeletén, hatalmas, az OSZK épületére néző terasszal rendelkező lakás eladó. Pénzem lenne, megvenném, és itt lakték. Kora tavasztól késő őszig a teraszon dolgozgatnék, ha nyugdíjas lennék, s nem lenne más dolgom, s ha... Azt hiszem, az állandó autózúgás ellenére inspiratívabb hely lenne, mint keszefalusi birtokunk, amit szintén nagyon szeretek...

***

Most hallok, hogy december 31-én meghalt Hoffmann Tamás. Lassan nem marad élő tanárom... Diákkorunkban féltünk tőle, voltaképpen nem is értettük (értettem), milyen „*ojrópai összefüggésekről*” beszélt. Tán egy évtizede kezdem érteni, vélem érteni, visszamenőleg is. Valószínűleg most kellett volna látogatnom az óráit...

2008. 1. 16. (Budapest)

Buszon utazva, járva-elve rengeteg ötletem van, amit – akkor úgy gondolom – föl kéne jegyezni. Aztán elfelejtem őket. Lehet, hogy jobb is? Batta Gyuri után szabadon: *minden föl nem jegyzett gondolattal a világirodalmat gazdagítjuk?*

2008. 1. 17. (Budapest)

Azt hiszem, hogy még tavaly foglalkoztam azzal a hírrel, egy bejegyzés erejéig, miszerint az újabb kutatások szerint Homérosz asszír bértollnok lett volna, aki az Iliászt az

Ótestamentum és a Gilgames-eposz ismeretében írta. Raoul Schrott, az innsbrucki egyetem munkatársa felismerése ez, aki – s ezt most tudom meg a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ból – újrarendezte az Iliászt. Maga a mintául szolgáló város sem ott volt, ahol eddig tudni vélték, szóval minden másként van. Ahogy Schrott mai cikkében fogalmaz: *Homéroszról egyet tudunk: semmit*. Viszont megismétlem: az, hogy az eurázsiai az egy kultúrkör, az miért fölfedezés? Hogy lehet az, hogy mind ez ideig senki nem fedezte föl az áthallásokat, kapcsolatokat az Iliász és az Ótestamentum vagy a Gilgames-eposz között? Végső soron az antikvitásban Görögország (pontosabban: Hellász) és (Kis)-Ázsia között több mint szoros kapcsolat volt. Miért és min is kell most csodálkozni? Talán azon, hogy vakon olvastunk? Most meg már egyenesen azt írják, hogy Schrott felismerései maguk után vonhatják az egész görög kultúra újraértelmezésének a lehetőségét is. Tartok tőle, hogy annak a bizonyos lónak már megint a túlsó oldalára esünk. Ezek pedig németek, miközben köztudomású, hogy csak a magyar lónak nincs háta... Hanem mindig csak a másik oldala.

Végigolvasva Schrott cikkét, kiderül (csak én voltam alulinformált), hogy az ótestamentumi és gilgamesi kapcsolatok már az ötvenes évek óta ismertek. Ezek szerint ő ezekre „csak” ráerősített; bizonyítja, hogy *Homérosz, a vak énekes* toposz csak legenda, s a mintául szolgáló hely, ahol Schrott azóta régészeti feltárásokat is végzett, Kilikia. A részletek most nem is érdekesek. Számomra inkább az az óriási tanulság az egészből (már megint!), hogy mennyire ingatagok a történeti ismereteink. Még olyan kérdésekben is, amelyekkel kutatók, minden túlzás nélkül, évszázadok óta foglalkoznak. Tegyük fel, hogy Schrott (és társai) még dolgoznak évtizedekig a témán és lezárják az ügyet. Mi a garancia arra, hogy később nem jön egy újabb Schrott, aki

ismét lefordítja (és másként látja!) az Iliászt, előkerülnek újabb leletek, s kezdődik minden előlről... No, de ez a szép a munkánkban. A végső kérdés az, hogy fejtegetéseink végére oda kell-e biggyeszteni azt a bizonyos legendás mondatot („*De más megoldás is elképzelhető*”), vagy a teljes bizonyosság tudatával kell zárunk azt? Talán mindig nem kell szajkózni ezt a bizonytalanságot, de a tudatunkban (történészek, néprajzosok tudatában) folyamatosan ott kell, hogy legyen, amit végzünk, az nem rekonstrukció, hanem konstrukció. Bármennyire is törekszünk az objektivitásra, művünk ebben, ezekben a szakmákban mindig szubjektív marad. S megismétlem: éppen ez a szép benne, bennük.

***

Az ÉS-ben Medgyesi Gusztáv vezércikke arról, hogy Magyarországon a „sztárpolitológusok” általában valamelyik nagy ember belső tanácsadói is, beszédeik írói. Nos, amikor ezeknek a politikusoknak beszédeit elemzik, tulajdonképpen saját szövegeikről mondanak nagy okosságokat... Hát erről beszéltem én valamelyik nap, amikor a politika, a napilapok hazugságait emlegettem!

***

A buszmegállóhoz sétálva ismét megcsodáltam az Erzsébetváros gyönyörű, 19. század végi, mára jórészt lerobbant épületeit. Nem értem azokat a nemzeti színbe öltözködött neokommunistákat, akik folyamatosan a gondoskodó államért kiabálnak. Ezeket az épületeket annak idején dúsgazdag zsidó és nem-zsidó magánemberek építették, majd miután eljött a kommunizmus és államosították őket, negyven

év alatt szépen le is pusztultak. Most már lassan látni némi éledezés: gyanítom, azt sem állami, legfeljebb önkormányzati kezdeményezésből. Ha viszont magánkézben maradnak ezek a házak, ma biztosan nem így néznek ki... A Garay tér rekonstrukciója viszont valóban szép, európai.

***

Azért jó korban élünk! A nürnbergi állatkert kis jegesmedvekölyke megmozgatta (no, némi túlzással) az egész világot. Most hallom a Bajor Rádió éjszakai műsorában, harmincezer javaslat érkezett a nürnbergi városházára, hogy mi legyen a kis jövevény neve – s ebből ötszáz külföldről. Szó se róla, aranyos kis dög, de hogy az embereknek ne legyen más gondjuk? Legalábbis ennek a harmincezernek! Jól van ez így? Jól van ez így?

2008. 1. 18. (Budapest)

Az OSZK épületére néző lakást már el is adták. Hát, erről is lemaradtam...

2008. 1. 23. (Budapest)

A buszon egy ápolts, huszonéves hölgy telefonál: „...fogyasztói hozzájárulást kap... Az szerinted plusz vagy mínusz? Én úgy gondolom, hogy kurva jól állunk, ezért plusznak vettem, viszont Helgának rózsaszín fingja sincs róla, aztán ezért baszódik el minden...” És mondja, mondja... Leszáll, s látom, hogy a járdán haladva, sűrűn gesztikulálva tovább folytatja. Nem vagyok prűd, legalábbis nem tartom magamat annak, de az ilyen beszéd zavar. Vannak helyzetek, amikor egy-egy trágár vagy hagyományosan annak tar-

tott kifejezés akár színesítheti is a társalgást, ebben az esetben azonban inkább szókinccsihiányt vélek fölfedezni benne. Aztán az is kérdés, hogy hol, milyen társaságban, körben hangzik el efféle beszéd. Érdekes módon, ha a *Heti hetekben* szövegelnek így (márpedig ezt teszik!), jóval nagyobb nyilvánosság előtt, nem zavar. Itt, a buszon, mindössze egy tucatnyi ember társaságában viszont rendkívüli módon irritált. Lehetséges, hogy csak bennem lenne a hiba?

***

És amikor már torkig vagyok a megírandó lexikon-szócikkkel, a *Magyar Nyelvőrrel* (pedig kiapadhatatlan kincsbánya!), meg mindenféle folklóradalékokkal, körülnézek a szabadpolcos művészeti könyvek között. Egy Grünwald-albumot lapozok át (a legtöbb műve nem is annyira „modern”, mint az isenheimi oltárkép híres feltámadás-jelente). Aztán Gauguin tahiti naplójába (*Noa Noa*) olvasok bele, majd Delacroix naplójánál ragadok le hosszadalmasabban. Voltaképpen inkább a hangulat, a kikapcsolódás miatt nézegetem, olvasgatom ezeket, mindenféle „hátsó szándék” nélkül. Tehát nem adalékokat keresek bennük egy leendő folklorisztikai tanulmányomhoz. Többek között ezért szeretem az OSZK-t. Ki lehet kapcsolódni, szemben mondjuk a Néprajzi Múzeum könyvtárával, s ráadásul, több száz olvasó között is annyira egyedül lehet itt az ember! Senkiarcú olvasók tömegében lehet a legelmélyültebben, magányosan olvasgatni.

„Megvalósítom azt a már annyiszor felmerült tervemet, hogy naplót írok. Sohasem szabad szem elől tévesztenem a legfontosabbat, azt, hogy egyedül magamnak írom. Így, remélem, őszinte leszek és a javulásnak is ez az útja. Ezek a lapok a szememre fogják vetni következetlenségeimet...” – ír-

ja Delacroix 1822-ben. Valóban, lehet-e más célja egy naplónak? Ha van, akkor az már nem is napló, hanem naplónak mondott irodalmi műfaj. Akár a szonett, a novella vagy a regény. Én váltig úgy gondolom, hogy valódi naplót írok (tehát elsősorban magamnak), amiből aztán, ha úgy adódik, majd válogatok valamit, egyszer a nyilvánosság számára is. No, de amióta megjelent a két kötet, tudok-e úgy írni (bármenyire is akarjam azt), ami csak nekem szól, s még egy pillanatra sem pislantok a leendő olvasó felé? Szeretném hinni, hogy igen...

2008. 1. 24. (Budapest)

Reggeli séta az Erzsébetvárosban. Nem tudom, milyen genetikus vonzódás ez nálam a városi, a polgári életforma iránt, de most, ahogy bementem két bérház belső udvarába (valamikori szépségük még mostani, lerobbant állapotukban is átüt), olyant dobant a szívem, mint amikor az ember azt érzi: hazaértem. Pedig soha életemben nem laktam ilyen pesti bérházban, még járni is csak ritkán jártam, s mégis... Valami vonz benne, s nem tudom megmondani, hogy mi. Mint amit annak idején Regensburgban, a katedrális lépcsőjén ülve, hátamat a templom kőfalának támasztva éreztem: valamiféle hazatalálás-érzés vagy hasonló. Ha Kőbölkúton kimegyek a szőlőhegyre, s leülök az Apám által saját kezűleg készített kis faházikó padjára, nem érzem ezt (pedig Apámat egyre jobban szeretem, ahogy öregszem, egyre inkább értem és megértem minden tettét, egyre közelebb vagyok hozzá), ott amolyan városi vendégnek érzem magam, aki gyönyörködik a kilátásban, s a kőbölkúti szőlőhegyet is csak azért szereti, mivel bizonyos pontjáról, jó időben látni az esztergomi bazilikát. Figyelem, vizsgálom, elemzem magamat, pontosabban próbálgatom, de semmire

nem jutok. És akkor kezdem, kínomban az egészséget valamilyen ősi, genetikus kötődéssel magyarázni, amit bizonyítani soha nem tudok, legfeljebb érezhetem, halványan. Másoknak sem igen beszélhetek erről; nagyzolónak, szobnak néznének, gondolnának, még ha nem is mondanák. Pedig nem sznobizmus ez.

***

A Keleti pályaudvar környékén meglehetősen sok cigány asszonyt látni, akiket öltözékükről már messziről föl lehet ismerni. Nem sajátos viseleti darabokat hordanak, hiszen az egyes ruhadarabok, külön-külön bárkin lóghatnának (és lógnak is), de így együtt, ebben a kombinációban csak rajtuk. S erről ismerszenek meg. Talán ez van a népi kultúrával is. Mondogatom sokszor, hogy tulajdonképpen nincs is magyar népi kultúra, hiszen egyes elemeiről szinte kivétel nélkül kimutatható, hogy vagy megvan más népeknél is, vagy éppen séggel valamelyik szomszédunktól vettük át. De ezeknek az elemeknek a *kombinációja* már akár sajátos, akár magyaros is lehet. Ezt kellene alaposabban megvizsgálni.

***

Kalandorok. A nagy (és jó!) reklám hatására ma megnéztem (egy nappal a bemutató után tán tízen ültünk a teremben). Hát, felejthető volt: néhány jó jelenet, helyzetkomikum, jó színészek (Haumann Péter, Rudolf Péter), a cselekmény nem különösebben izmos, erőltetett, életszerűtlen. Jó volt látni viszont a bánffyhungyadi cigány paloták egyikét belülről is (Icu éppen ezt fényképezte le tavaly egy előtte turkáló disznóval). Akik nem jöttek el megnézni, honnan tudták vajon, hogy jól tették?

2008. 1. 29. (Budapest)

Mestereim annak idején azt tanították velem, hogy ha az ember saját könyvtárát kíván kiépíteni, akkor az alapművek (lexikonok, enciklopédiák, szótárak, összegző monográfiák) beszerzésére törekedjen. Szépirodalmi műveket kár otthon tárolni, azokat elolvashatjuk egy kölcsönkönyvtárból is. Nos, én a tanítás első felét megfogadtam, a másodikat viszont nem. Nem szeretem ugyanis más könyveit olvasni, azt viszont szeretem, ha egy regény, verseskötet (hiába olvastam el tizenhatszor) ott van a polcomon, bármikor leemelhetem, egy-egy passzusát, akár csak egy sorát is, bármikor újraolvashatom. Ezért nem szeretek könyvet kölcsönadni sem. Azért tartom a polcon, hogy bármikor leemelhessem. Ha viszont másnál van, akár csak egy hétre is, ez a lehetőség alapjaiban sérül. Nos, mestereim tanítása mára módosítandó. A lexikonok, enciklopédiák, szótárak sokkal egyszerűbben és hatékonyabban használhatóak, kezelhetőek az interneten. Voltaképpen fölösleges a polcainkon tárolni őket, ezeket a helyeket inkább a szépirodalmi műveknek kell(ene) fenntartani, hiszen azok azért rendkívül körülményesen olvashatóak a számítógép képernyőjén. Ennek ellenére éppen ma vettem meg az egyháztörténeti lexikon első kötetét. Miközben tudom, hogy nem ez a jövő, de én már csak ilyen múlt század előtti ember vagyok, maradok.

2008. 1. 30. (Budapest)

A Domus-ház reggelije már évek óta 2-3 szelet parizer, egy kis darab vaj, egy kockasajt, teának csúfolt lötty és zsömlé. Nem is igen tudok reggel enni, pláne nem heteken keresztül ugyanazt, így csak kávéra járok le általában, amiért külön fizetni kell. A két takarítónő, aki egyúttal a reggelit is felszol-

gálja (főleg úgy, hogy nekik is bőven maradjon), már megtanulta, hogy nem szoktam reggelizni. Ma viszont úgy gondoltam, hogy mégis eszem valamit, de amikor láttam, hogy milyen sokan ülik körül az asztalt, elment tőle a kedvem: nem fűlött a fogam a reggeli csevelyre. Az egyik takarítónő úgy látszik megfeledezett szokásomról, mert megkérdezte, hogy fokok-e enni. Mielőtt kinyithattam volna viszont a számat, a másik már mondta is, hogy „ő nem szokott, csak kávéit iszik”. Ráhagytam, hiszen jól is jött, miközben azért bosszantott is, hogy helyettem dönt... Félrevonulva, kávézgatva és a napi sajtót olvasgatva hallom, hogy egy, nyilván erdélyi öregúr hangos szóval tartja a reggeliző társaságot. Istenem, de jó, hogy döntött helyettem a takarítónő!

2008. 1. 31. (Budapest)

Ma korábban ébredtem, megéheztem, mielőtt kávéra mentem volna. Nem volt nálam csak fél liter tej meg száraz kenyér. Azt iszogattam és rágcáltam, ahelyett, hogy lementem volna reggelizni. Nyúl vagyok? Vagy csak egyszerűen nem szeretek az imidzsemen változtatni? Büszkeség? Fene tudja.

Mindenesetre valamivel később ugyanaz az asztaltársaság, mint tegnap: akkor inkább a száraz kenyér!

***

A *Népszabadságban* Bársony János kisebbségkutató cikke, amelyben Debreczeni József egy korábbi, általam nem ismert írására reagál. A cigánykérdést feszegeti, ahogy – vélhetően – Debreczeni is. Alapvetően igaza van, okosan érvel, van viszont egy mondata, ami mellett nem lehet elmenni: „A tulajdonhoz való viszony sem nemzetiségi sajátosság.

Van, aki lop, és van, aki nem, a cigányok és a gádzsók között egyaránt.” No, ez azért nem ilyen egyszerű. Persze, hogy nem lehet ezt faji alapon elintézni, de a nemzetiségi kérdés még nem faji kérdés! A nemzetiségi sajátosságokat, ha vannak ilyenek, közös, évszázados együttélés, kulturális beidegződések, társadalmi előírások (a saját belső társadalom előírásai, normái) stb. határozzák meg. A hagyományos cigány közösségekben a magántulajdon nem játszott oly jelentős szerepet, mint az európai paraszti, polgári kultúrákban. Egy-egy eszközt addig használtak, amíg szükségük volt rá, utána eldobták, vagy egyszerűen ott hagyták, ahol utoljára a kezük ügyében volt. Ha valaki rátalált, és éppen kellett is neki valamire, akkor tovább vitte... Nem lopta tehát, hanem egyszerűen tovább használta. Varjú Kati szokta mesélni, ha egy cigány elvisz egy, az utcán falhoz támasztott biciklit, akkor azt nem ellopja, csupán használatba veszi. A valóság ettől már nyilván jóval bonyolultabb, s nem igaz, hogy még mindig nem tudatosították, mi minősül lopásnak, s mi nem, de ezek a régi beidegződések nyilván *inkább bennük vannak*, mint az évszázadok alatt másként, a magántulajdon szentségén szocializálódott parasztságnál. Ebbe a folyamatba persze még belesegített a szocializmus csaknem fél évszázada is, amely a magántulajdonhoz való viszonyt, ha felül teljesen nem is írta, de mindenképpen megkeverte.

***

Claudio Magris: *Vaktában*. Lebilincselő, magával ragadó szöveg, bár még, a 20. oldalnál tartva, nem tudom, miről szól...

2008. 2. 1. (Budapest)

Erzsébetvárosi bolyongásaim közepette megcsodálom az afféle, gulyásszocializmusból ittragadt kövületeket, mint „*Szabó Jánosné méterárúkiskereskedése*”. Alagsori, zseb-kendőnyi területen árusít (árusít? talán inkább csak kínál; vagy nem is kínál, hanem csak egyszerűen van, mert életéhez hozzátartozik...) holmi textíliákat. De honnan jön össze a vevőköre? Mert a környékbeli idős emberek, akiknek egyrészt nem akaródnak, másrészt nem is tudnának messzire menni, már nemigen vásárolnak méterárut (az ő igényeikre építve legfeljebb élelmiszerbolt lehet még ideig-óráig, ha nem is prosperáló, de legalább nem nagyon ráfizetéses). S különben is, aki ruhaanyagot vesz, annak szabóra, varrónőre is szüksége van... Talán az is akad a környéken. Ha van, ha nincs, egy kihalófélben lévő embertípus utolsó példányait volt szerencsém látni. Mint ahogy én is valami efféle lennék...

2008. 2. 2. (Budapest)

Tegnap estefelé beültem a Szlovák étterembe a Nyugati téri Alexandra közelében. Mint rendesen, tatárbeafsteeket rendeltem, a pincér kérdésére, hogy magam óhajtom-e bekeverni, mint rendesen, szintén igennel feelve. Hallom, hogy a pincér beszél a konyhába: „*Egy rendes tatár rendel!*” Miért hiszem azt, hogy ebben a szép, új világban folyamatosan, mindenütt át akarnak verni? Mi az, hogy „rendes”? Virágnyelven azt jelenti, hogy ha ők keverik be, Isten tudja mit raknak bele, de mivel most a kedves vendég ezt maga óhajtja megtenni, látja, mi kerül bele, tehát *rendesen* kell előkészíteni. Aztán persze az is lehet, hogy ez csak afféle üldözési mánia. Mindenesetre, amióta a Kodály köröndön

egyszer egy sűrű, kecsup-állagú és -ízű, előre bekevert tatárbeafsteeket kaptam, rendkívül bizalmatlan vagyok...

***

Akkor, amikor maholnap ötvenkét éves leszek, s állandóan gerincfájdalmakkal és magas vérnyomással küszködök, késő tán még mindig az utat keresni, szerteágazó és ötletszerű érdeklődési körömnek megfelelően hol ebbe, hol abba kapni. Most, hogy a folklorisztikai tanulmánykötetemhez keresek további adatokat, pontosítom a hivatkozott irodalmat, és rétestésztaként nyúlik, terjed az egész, szóval most, amikor már az is jóval több (és szerteágazóbb) a kelleténél, pihenésképpen (!) a *Kritikába* beleolvasva egy Jürgen Habermas-kötet a posztnevezeti állapotról keltette fel az érdeklődésemet. S azonnal elkezdek agyalni, hogy ha jövő héten Münchenbe utazunk, akkor meg kellene venni németül (nehogy már a magyar fordítást olvassa az ember!). Normális vagyok én? Abba a korba értem, amikor inkább már a régi szálakat kellene komótosan elvarrogatni, s nem új szabásmintákon törni a fejemet. Késő már az útke-resés, tudatosítsd végre, te örök álmodó!

2008. 2. 13. (Budapest)

A buszból báméskodva látom, hogy egy presszó nyolcvanféléle koktélt kínál. Elgondolom, milyen jó lenne olyan meg-állapodott, nyugodt életmódot folytatni, hogy egy ilyen hely közelében lakva, naponta be tudnék térni, a napnak mindig ugyanabban az órájában, s minden egyes nap más és más koktélt kóstolhatnék meg. Aztán, amikor a végére jártam, akkor a legfinomabbakat venném ismét sorra, egészen addig, amíg egyetlenegy akadna fenn a rostán... A pincér-

nő már ismerne, kérés nélkül rakná elém a következőt. Most viszont lótok-futok, kapkodok, nincs két egymást követő nap, hogy ugyanakkor feküdnék le, ugyanakkor kel-
nék, ugyanabban az órában ebédelnék – ha egyáltalán ebé-
delek. A hosszú élet titka?

2008. 2. 14. (Budapest)

Magris könyvét otthon felejtve, Elke Heidenreich kisregé-nyébe (*Kein schöner Land. Ein Deutschlandlied in sechs Sätzen*) kezdtem. Nagyon kevés női író olvastam (vajon miért?), de az utóbbi években az a néhány német, akikre ráletem és -csodálkoztam, kellemesen megleptek. Vala-hogy az a tévképzet élt bennem, hogy nők csak szirupos, ro-mantikus dolgokat alkothatnak (lásd Kurtzmaier), nos eh-hez képest Heidenreich (vagy a legutóbb Nadolny) rendkí-vül jó humorú, (ön)ironikus, éles észre valló, kritikus szöve-gei kifejezetten élvezetes olvasmányaim voltak. Innen néz-ve, úgy tűnik, túl kritikus a német viszonyokkal szemben, de hát minden relatív: engedjük meg neki, hogy hiteleseb-bek az ismeretei a mai német közéletéről, mint nekem innen, a megszépítő messzeségből...

2008. 2. 15. (Budapest)

A Földművelésügyi Minisztérium árkádjai alatt elhaladva mindig megcsodálom azt a tán kéttucatnyi mellszobrot, amelyek nagy magyar agrártudósokat ábrázolnak. Külön-külön mindegyik valamilyen világ-, de legalábbis országos hírű dolog felfedezője, elindítója. Magolom magamban a neveiket, de amikor a Néprajzi Múzeum könyvtárába érek, szépen el is felejttem őket. Mindössze Tessedik Sámuel neve cseng ismerősen. Pedig nyilván mindegyikük fontos

munkásságot fejtett ki, nagy koponyák is lehettek... Pár lépéssel odébb Győrffy István emléktáblája. Róla tudom, nagyon is tudom, hogy kicsoda... Olcsó lenne összehasonlíthatni.

***

Az olvasás egy csoda. Megindítja a fantáziát, s egy adott regény lapjairól kibetűzött szöveg az olvasó fejében színes, mozgalmas játékfilmmé áll össze. Mindegyikében más és más játékfilmmé. Ezért csodálódik gyakorlatilag mindenki, aki egy általa olvasott könyv megfilmesített változatát nézi meg. Óhatatlanul nem azt kapja, ami a fejében, olvasás közben lepergett. És ezért örültünk, hogy Józsi azért olvas. Ha nem is éppen azt, amit mi szeretnénk, de a *Gyűrűk ura* és *Harry Potter* kategóriában mindent. Ugyanazt – magamat látom, serdülőkoromban – akár többször is. Most, hogy megjelent a *Harry Potter* utolsó kötete magyarul is, megvettem neki. Biztos örülni fog. Itthon látom, hogy a reklámszatyorbán, amibe a Libri Könyvárúházbán a kötetet tették, egy dvd is található. Nem tudom, mi van rajta, de félek tőle, hogy ezzel az ajándékkal éppen attól fosztják meg az olvasót, ami az olvasás lényege. Azt hiszem, elcsalom a dvd-t a szatyorból, s nem adom oda Józsinak...

NAGY ERIKA

A feneketlen gömböc

Az arcomba csapódó esőcsepp arra készítetett, hogy egyre szaporábban szedjem a lábamat. Pár perc elteltével úgy lihegtem, mintha megrakott zsákot cipeltem volna, s a vádlim is sajogni kezdett. Olyan gyöngeség fogott el, hogy majdnem zérósodtam. Na, ennek fele sem tréfa, öregszem. Egy pillanatra megálltam, mert a hideg esővíz egyre erőszakosabban permetezte az arcom. Menedéket keresve körülnéztem, a lehető legkevesebb sikerrel, majd fürkésző szemem kikerekedve felcsillant, mivel egy ABC-t pillantottam meg. Mondanom sem kell, mit éreztem, örömöm határtalan volt, még akkor is, ha úgy néztem ki, mint egy ázott veréb. Úgy kellett nekem, miért hagytam otthon az ernyőmet! De hát minek is rakná bele az ember a táskájába akkor, mikor reggel hétágra süt a nap?

Mikor az üzletbe értem, jobbnak láttam ellenőrizni a pénztárcámat, s annak tartalmát. Megnyugtatóan ott lapult az egyik rekeszben, pénz is volt benne, jöhetett a vásárlás. De azt mondja meg nekem valaki, miként lehetséges az, hogy pár perc vásárlás után – na jó, volt az egy kerek óra is – mikor fizetni akar az ember, sehol sincs a bugyelláris. Vaktában belenyúltam a feneketlen, mesebelinek nem mondható gömböcbe. Semmi. Tovább tapogatóztam, s az eredmény ugyanaz lett. Vörös lett az arcom a méregtől, naná, hiszen a hátam mögött hosszú sor kígyózott. Sőt! Már sziszegett is. Ettől kezdtem begurulni, és úgy forgattam a tárgyakat a batyumban, mint amikor a kézi sorsolás előtt keverik a szerencseszámokat. Most bezzeg megtaláltam a tollamat, amit délelőtt kerestem! Nem is egyet, hanem a

vészirtalék is előjött. Na, de ilyet! Két hete égen s földön kerestem a bringám lakatjának a kulcsát, de sehol sem találtam. Most pedig a kezemben tartottam. Megkönnyebbültem, de ettől még nem voltam fizetőképes állapotban. Feladtam a hiábavaló keresést, mivel láttam, hogy egy széles vállú, szúrós tekintetű, marcona alak néz, és grimaszokat vág. Feje egyre vörösebb lett, s úgy éreztem, pillanatok kérdése, hogy táskástul együtt kihajítson az ajtón. Nem volt mit tenni, elkezdtem kipakolni a cuccaimat, közben vártam, hogy a föld megnyíljon alattam. Hogy mi minden volt a batyumban, nem részletezem, mert az egy kisregény része lenne. Szinte teljesen kiszorultam a táskámból. Rengeteg kacat, és én ezt naponta cipeltem! Húzta a vállamat, ferdítette a gerincemet, mégsem váltam meg tőlük. De vajon mi-ként lehetséges az, hogy a kipakolt kupac sokkal nagyobb volt, mint maga a tatyó?

Mikor végre kezembe akadt az az átkozott buksza, éreztem a hátamon végighömpölygő, csiklandozó verejtéket. Már ez sem zavart, csak el innen jó messzire. Elpakolásztam a holmimat, s úgy mentem ki az üzletből, hogy hátra sem néztem.

Az eső elállt, s a felhők mögül kandikáló vézna fénysugár pimaszul játszott velem. Hol elbújt, hol előjött. Épp úgy, mint a pénztárcám.

POMOGÁTS BÉLA

Meredek út

Száz éve született Radnóti Miklós

Radnóti Miklós egész életében otthonra vágyott. Nem kerülte a harcot, a szellem csatáit, noha tudta, hogy ellenfelei vajmi ritkán vívnak tiszta fegyverekkel, a végső érv gyanánt mindig nyers erőszakhoz folyamodnak. Mégsem a küzdelemben kereste azt a közeget, amelyben megvalósíthatja igazi önmagát. Otthon akart lenni az országban és az emberi létben, s a történelem minél vadabb mozdulatokkal söpörte félre ennek az otthonosságnak a lehetőségét, ő annál konokabb szívvel próbálta megépíteni, a sors ellenére, emberi otthonát. Otthont keresett a természetben, a fák és fűvek bukolikus világában, megálmodott theokritoszi pásztrok között. Otthont keresett a szerelemben, ifjú hitvese oldalán. Otthont keresett a könyvek birodalmában, elmerülve régi magyar vagy modern francia költők verseiben. Otthont keresett az irodalomban, az irodalmi életben, megértő társakra várva, méltó feladatokra készülődve. Nyugalmas emberi sorsra vágyakozott, arra, hogy békében végezhesse alkotómunkáját.

Az otthonépítés műve, úgy tetszett, már-már sikerült. Sorsának tragédiája volt, hogy az ifjúság otthonkereső küzdelmei után éppen akkor vélte megtalálni szellemi otthonát, midőn erőszakkal ragadták el a birtokba vett világából, abból a közösségből és attól a munkától, amelyet magáénak tudott, amelyhez minden idegével ragaszkodott. A világra zúduló erőszak és háború az ő otthonát sem kímélte, feldúlta a béke törekeny szigetét, magának követelve a költő életét. Radnóti korán megérezte a fenyegetést. Már ifjúságának idillikus költészetében volt valami szorongásos érzés: a

tiszta táját feldúló vihar előérzete. Később pedig, ahogy férfivá érett, valóságos történelmi fenyegetésekkel szembenézve kellett helyzetével számot vetnie. Elkerülhetetlen végzetet érzett maga fölött, hatalmat, amely kegyetlen közönnyel tör az élet ellen, és az ő ifjú életét is veszélyezteti.

Kora ifjúságában fellázadt környezete ellen, minden társadalmi és költői konvenciót elutasított. A lázadó remények magaslatáról nem volt könnyű eljutni arra a másik magaslatra, amely végül a szellemi ellenállás bástyája lett, amelyről széles kitekintés nyílt a közeljövő véres fejleményeire. Radnóti messze tekintett, költészete sötét jóslatokkal volt terhes, korán megérezte azt, hogy iszonyú történelmi katasztrófa közelít. A vihar sötét függönye mögött mégis megsejtette a távoli béke reményét. Keserves tapasztalataival és még keservesebb balsejtelmeivel küzdve vált szelíd moralistává: először talán az ószövetségi szentkönyvek, végül azonban az evangéliumok sugallata szerint. Radnóti, mint ez köztudomású, kedves tanára, Sík Sándor hatására már érett férfikorában vette fel a keresztiséget, de ezt megelőzve már magába fogadta a keresztény szellemiséget, és ahogy utolsó verseinek egyike, a *Nyolcadik ecloga* tanúsítja, végül is a krisztusi tanításban találta meg a vigasztaló reményt.

A szellemi távlatokért, amelyek megnyíltak előtte, akár a régi mítoszok vagy a keresztény legendák hőseinek, szenvedéssel, végül életével kellett fizetnie. A férfikor költészete ezt a szenvedést és áldozatot fejezte ki. Naponta megújuló drámát mutatott, mindinkább növekvő drámaiságot és veszélytudatot. Radnóti Miklós költészetét a közelgő történelmi kataklizmák sötétje festette, a halál egyre jelenvalóbb képe szötte át.

A verseit átható halálfélelem több volt, mint közönséges szorongás a várható történelmi kataklizmák előtt. Nem vol-

tak kétségei az iránt, hogy az Európát hamarosan elborító háború számtalan áldozatot követel, és ő maga is az áldozatok közé kerül. Sötét jóslatait nem egyszerűen a költői érzékenység magyarázta, hanem történelmi tudatosság is: az, hogy pontosan ismerte az ellene irányuló erőszak természetét. Mágikus költői erővel, nemegyszer látomásos érzékenységgel, mégis tárgyilagos helyzetismerettel vetett számot saját végzetével, egyszersmind háborúba taszított hazája sorsával.

A haláltudat iszonyú szorítása szüntelen védekezésre kényszerítette eszét és szívét. Védelmet keresett az üldözők mind szorosabb gyűrűjében, noha egyre biztosabban tudta, hogy már nincs védelem. Belső erőforrásokat kutatott, az önvédelem és az ellenállás támaszait. Hogy majd teljes emberként, félelem nélkül, ép érzékekkel lépjen a „meredek útnak” arra a végső szakaszára, amelyen, tudta, el kell indulnia. Ezért gondozta olyan makacs ragaszkodással erkölcsi javait: a felesége oldalán megtalált otthont, a költői és műfordítói műhelyben szerzett önbecsülést, a szülőfölddel és a nemzeti hagyománnyal kialakított termékeny kapcsolatot. Végezte dolgát, számot adott történelmi tapasztalatairól, tiszta emberi szóval tiltakozott a barbár erőszak uralma ellen.

A minden tartalékában mozgósított lélek valóban vállalni tudta az ellenállást, humánus eszményeinek védelmét. Ennek az ellenállásnak a fegyvere és mértéke Radnóti számára mindvégig a költészet maradt. Személyes drámájának végső kifejtéig vállalta a tanúságot tevő férfi fegyelmét és az ítélkező bíró igazságszeretetét. Az alkotómunka erkölcsi kényszere a magyar szellemi ellenállás rendjébe igazodott, abba az erkölcsi rendbe, amelynek Babits Mihály volt a mestere. Radnóti sokszor érezte magányosnak magát, valójában mégsem volt egyedül. Irodalmunk humanista szelle-

mű egysége a háborús években bontakozott ki igazán. Ebben az irodalmi egységben az ellenállásban vállaltak szerepet az ő versei is: a *Száll a tavasz*, a *Sem emlék, sem varázslat*, a *Levél a hitveshez*, az *A la recherche* és az *Eclogák*. Ezek a versek sajnálatosan ritkábban szerepelnek manapság a pódiumokon, holott Radnóti költészete ma is régi fényében ragyog, és a költői divatok változása nem terelheti el az érdeklődést erről a költészetről, amelynek erkölcsi biztonsága és művészi értéke a jelenben is szellemi erőforrás lehet.

Személyes tragédia, egyszersmind történelmi bizalom szötte át Radnóti Miklós költeményeit. Maga a költő reménytelennek tudta személyes sorsát, annál erősebb reménnyel fogódzott népe sorsába. Csöndes alázattal és lemondással tett vallomást arról, aminek szorongó szíve szerint be kellett következnie, de annál erősebb bizalommal jelölte ki a jövőben verseinek helyét.

„Ki gépen száll fölébe, annál térkép e táj” – írta *Nem tudhatom* című versének soraiban, mondhatnám, máig ható érvényességgel. Elutasította az erőszakot, a szülőhaza köznapjára és saját emlékeire figyelve határozva meg viszonyát azzal az országgal, amelynek nevében megfosztották mindenétől. Vallomásos és személyes költészetét ennek a végső önazonosításnak rendelte alá, midőn magas erkölcsi elvek nyomán jelölte ki saját helyét a magyar nép közösségében.

SOÓS TAMÁS

Egy Iraki tengerésztiszt kalandjai Brazíliában, a 19. században

Nem mindennapi kézirat került elő Dr. Hazai György akadémikus és német kollégája, M. Schwarcz orientalista kutatásai eredményeként. Ez az útleírás, amelyet Abd el Azíz szultán szolgálatába állt iraki tengerésztiszt vetett papírra a múlt század közepén, méltó a középkori arab földrajzi utazók műveikhez.

Egy olyan korszakban mutatja be muzulmán szempontból Brazíliát, amelyről nem lehettek ismereteink, ugyanis a brazil őslakosság egy része szudáni, ill. szenegáli és muzulmán hitűnek vallja magát. Hakír el Bagdadi részletesen beszámol körülményeiről, Brazíliába kerülésük történetéről, szokásaikról, valamint érzékletes képet ad a képmutató és agresszív keresztény térítések eseményeiről. Mindezeket túl bemutatja a különlegesebb állat- és növényvilágot, a helyi kézműipart és állattartást, érzékletesen beszámol a kígyófarmok speciális viszonyairól. Sőt rímes prózájában leírja egy lump fiatalember apagyilkosságát és a menekvését hozó korrump bírósági eljárás folyamatát is! Mindezeket túl izgalmas történeteket is olvashatunk sohasem rozsdálló kínai oszlopokról, Hátsó-India aranycsinálóiról, Dahomey vérengző szultánjáról,

A Musszalijat el Garib, melyet nyugati kiruccanásnak fordíthatunk, elsősorban nem magyar, hanem a portugál, francia és angol nyelvű példányai hoznának komoly anyagi sikert. Hazánkban 1964 óta meg sem lettek említve az arab földrajzi utazók, de a téma és a korszak nemzetközi érdek-

lődésre tart számot. A kézirat felkeltette a braziliai nagyköv-
vet érdeklődését is.

Eddig nem látott nyomdafestéket az útleírás. A szöveg
megfejtése és magyarra fordítása elkészült. E sorok írója az
isztambuli tengerészeti múzeum és antikváriumok anyagai-
nak ismeretében állíthatja: igen szép kiállítású és gazdagon
illusztrált, olvasmányos mű jöhet létre, amely sajátos arab
rímes prózai elemekkel íródott, s mivel hajóútról van szó,
bejárjuk nemcsak Brazíliát, hanem Marokkót, Spanyolor-
szágot s az iszlám szent helyeit, ahol az út véget ért!

SZÁSZI ZOLTÁN

Elbeszélő költemény arról, hogy Gömörben járva hogyan verte meg a szelíd rendező a helyi üve- gest meg a dzsinnt

*(ajánlva F.M. barátomnak, aki kiváló performencét
mutatta be Tornalján 2007. április 14-én éjjel)*

Szép áprilisnak
majdnem nyári meleggel köszönő idusán
Gömörben teret avattak,
s ott járt a szelíd rendező,
ki tengerpartot varázsolt
kopott kékű színházi függöny elébe
ülve zongoraszéken törökülésben
háttal a nézőknek s papírból súgva magának
Kántor Péter opuszát az irdatlan hosszú gálán
sikerre vitte a versét.

Utána, mi sem természetesebb,
pálinkák gyöngyszemét is kereste
szép nyakú poharakban, mellette párja,
ki kedvese, szereti szépen őt, híven és hévvel.
Győzelem ez szelíd rendezőnek,
hiszen Viktória névre hallgat a kedves,
ki csinos is, megáll a férfiszem rajta,
idomát jól megformázta az Isten,
s ésszel is áldta.

S míg kint a nyári éjszakára hajazó
éj cserebogarakat zizzentett neki a lámpák
sárga búvkörének, más férfiak is nekiálltak inni
a párlatokat, s bennük hév indult el kötekedni.

A szelíd rendező szépen szavakat rakott sorba
s éppen a helyi kultúra embere volt neki társa
hosszúra engedett beszédben,
mikor is látta, mint a döglégy zöldülő húsrá,
úgy bukik a helyi üveges meg a dzsinn
győzelmes párfára
formáit már-már birtokba véve.

Mondta hát: Menj, dzsinn s üveges, ne érintsd, nem a tiéd az,
ne kívánd más felségét, lásd, így mondja parancsolatként
azt néked az Úr is!
S becsületesemre, jobb lesz az úgy, hidd meg!

Ám helyi üvegesben harmadnapja csuklott már el az ördög.
Bántotta bor, ráivott likőrök ragacsra, több rekesz sörlé.
Meg a dzsinn, a más pénzét költő – dzsinnek nevezett,
Behemót kandúr unokatestvére,
az itt a bűnös, főleg!
(Hogy vinnék el detoxikálni már végre, örökké!)

Az a rusnya,
aki kibújt Gömörben megint a palackból,
s telihorkolta részeg pofával
mind az egész Európai Napok
művészt pártoló programját vígan,
le se, meg le is hányva a nézőt s költőtársat,
nyúlászór kalapos imidzsét hozva le éppen Pozsonyból
riogatta itt egy hétig a kisváros népét.

S mint mondtam, a helyi üveges nekibátorodott,
nőt akart, nőt akart győzni, bár ha odakerült volna,
puha kis semmi lett volna minden.
Az akarat mégis erős, hát tapigált, bele a sűrűjébe,
de erre már szó nélkül nem maradt szelíd rendező sem.
Támadni készült helyi üveges,
előőrsnek küldve a Dzsinn, ki pofátlan,
s potyalesésben ő mindig az első,
sok ország tanúja ennek biztos, mondom, nekem hidd el!

Ment hát elébb lökdösődni a dzsinn,
de Zeuszra mondom,
nem volt oly szelíd immár a rendező ember.
Dzsinnek ujjheggyel odatett bal pofacsontra
jól elhelyezett arcast, s ettől eldűlt az, legurult a lépcsőn,
koppant, aztán hallgatott szépen.
A helyi kultúra embere intett, s bölcsen szóla:
Senki nem mondta, megúszod, ha sokat ugrálsz,
érett pofonak volt ideje immár, s jól van ez így,
érted-e, dzsinn?!

Megdühödött oroszlánt játszott a pálinkapácolt
helyi üveges, s nekirontott rendezőnek, ki vendég volt itt.
Már szinte habzott a szája, fröcskölt:
Nem vagy te itthon, e város enyéme, gyere, mérjük
erőnk meg,
te senki, hogy tudd meg, én vagyok itt helyi üveges!
E szavakkal illette rendező embert.
Az megdühödött erre, köpött hegyeset,
felrántotta bajszát, megbolydult benne a démon,
odavágott, s üvegest azóta is ápolja az asszony,
ecetes rongyot tesz szemére,
húzza ki kékre a zöldet, hogy hamarabb tűnjön.

S hogy ne felejtsem, a helyi üvegesnek
hogy még szebb legyen, színes a képe,
belekarmolt a már nem szelíd rendező absztrakt festményt
is egyet,

úgy ráadásul, dísznek az arcba,
német expresszionista volt neki minta.

Ment volna tovább is vérre a birokra kelt két ember
s ma se lenne béke,
ha menteni nem jön a László, a városi első,
halványzöld öltönyét
áldozva mosodák istenének.

Szétszedte, megfeddte őket, bár vérfoltok dísz
sorjázik kabátján emiatt, tudta azt ő,
megéri bontani asszonyi népért hadba beálló
soksebű férfiakat.

Mondta nekik:

Szép volt estét így fejeztek le durva csatával?!
menjetez félre, hagyjátok,
béke legyen!

S úgy lett!
Harci sebekkel hazavitték helyi üvegest,
dzsinn se pofázott, csak bólogatott, jól van no, jól van.
(de két napig riogatta eztán a várost még ronda pofája)
Europé művészetének elnevezett tér volt tanúja
a harcnak, vércseppet lemostak reggel virágot öntők.
Majd megtisztul az öltöny is egyszer.
Most csendben mindenki otthon kuncog,
csak tán helyi üveges meg a dzsinn szomorúbb kissé,
mert hát kikaptak, s jól tudják, vétkesek ők itt.

Krónikás üdvözli mindet, s tudja,
sok mosolyú regéket fog még költeni abból,
hogy miként is verte laposra
szelíd rendező pálinkapácolt helyi üvegest
kétezerhétben április idusán éjjel a lámpa alatt
s hozzá a dzsinnt is, kinek rég kijárt ez már.

TASNÁDI EDIT

Török költők József Attiláról

KEMAL ÖZER (1935–)

Keresvén

Egy vége-hossza nincs temetőben
József Attila sírját keresem
forró lehelet éri homlokom
sok éve történt, de nem felejttem
kortárssorssal kerültem szembe
amikor verseivel találkoztam
sebes szikra volt
olvasója húsába hasító

Egy vége-hossza nincs temetőben
József Attila sírját keresem
bárkit kérdezek, másfelé mutat
– friss rajta mindig a virág –
más és más József Attilája
van mindenkinek
egyazon névvel él minden szívben
a kortárssors keltette remegés

BEHCET AYSAN (1949–1993)

József Attilát olvasva

Keserűn olvasom József Attilát
Búsán sárguló őszi dallal
Viszonzatlan hattyúszerelem-fehér
Tengerszem-mélységű fájdalommal

Keserűen olvasom József Attilát
Mindkettőnkben a magányos bánat
Az élet korsaját egy kútba merítettük
Egyazon alagúton visz a vonat

Keserűen olvasom József Attilát
Árvácskaszínű kiáltozásod
Kékítőjét kevertük szerelem tüzéhez
Ő nálam negyven évvel idősebb

Keserűen olvasom, végtelen búval
Bátyám, szívem, József Attilám
„Szeretlek, mint anyját a gyermek”
Mély fájdalommal, mélabúval

TÓTH LÁSZLÓ

Ma korán ébredtek

Ma korán ébredtek bennem a szavak.
Én még aludtam, mikor ők már fent voltak.
Szép sorban, egyenként ocsúdtak,
egyik a másikat keltegette,
a műveltető igék a főneveket nógatták,
melléknevek nyújtóztak
a helyüket kereső
névelők között.
Ma korán ébredtek tudattalanomban a szavak.
Szobámban félhomály volt még,
a tárgyak is békésen szunnyadoztak,
nem susorogtak a könyvek,
s számítógépem képernyője
vakon bámult maga elé.
Nem tudni, mitől riadtak föl,
mi rebtentette szét őket rejtekükből,
de ma korán,
nagyon korán ébredt a bennem szavakba kódolt világ.
Talán egyedül csak Isten figyelte őket valahonnan
a félhomályon túlról,
talán a halál sejtelve neszelt fel valamelyikükben,
talán csak rossz álmuk volt.
Először csak öntudatlan moccantak egyet-kettőt,
akaratlanul megzavarták az írásjelek fád nyugalmát,
azután a felkiáltójel is nyújtózkodni kezdett,
s a zsibbadt kérdőjel is tekeredett egyet.
Majd a homonimák s a szinonimák hisztérikus
szóváltásba keveredtek egymással,

s a metonímiák is összevissza halandzsáltak.
Korán, nagyon korán ébresztettek ma a szavak.
S én felnyitottam lassan a szemem,
és a szemközi tükröben láttam:
visszakaptam tőlük
arcomat.

YMERI BAKI*

A szerelem hatalma

A csillagok fényüket bőrödtől lopják,
Hangod csobog a forrásokból,
Ajkad meleget lop a telekbe,
Édes ima száll szájadból,
Szemed fényétől megvakul a hajnal,
Neved kifehériti a mát.
A gyümölcsök véredtől pirosodnak,
Melleid átdöfik az éjszakát,
Ágyé kod körül forog a nap.
Látod?
Ágyé kod körül forog a Nap.

A nyár lelke

Jer, lessük meg az alkonyban
A kétségbeesést
És a romokban heverő tengert,
Az erdőt, mely levette
Ágas-bogas koszorúját.
Ahányszor kibékülünk,
Közelebb kerülünk Istenhez.
Jöjj velem a nyár lelkébe –
Olyanok leszünk,
Mint két
Távolba meredő,
Merengő
Személy...

Fordította: Balázs F. Attila

* albán költő

VILLALPANDO BLANCA*

A virágok hová mentek?

Tán a tavasz végén jöttem?
Kertekben kerestem, öntözni szerettem volna őket,
A közpark örökkévaló pázsitján,
Sétáltam a Bermuda-sziget fűvén
Gyökerekben botladozva.
Egy gyermekláncfű tiltakozott,
Pajkos ütéssel repülni tanítottam.
Az öreg fák letargikus, reményteljes sóhaja,
Álmodozó, felidéző életeddallam.
Az ős kisajátított engem.
Sorozatosan okkersárgával rajzolom a lassú agóniát ...
A tavasz végén jöttem.
Miközben megtanultam a jogot, elfelejtettem a szívet,
Parfümökkel és nevetésekkel félrevezettem rövid lábaimat,
Lépéseimbe lopja a táncot séta közben.
Csak egy állandó fájdalom emlékeztet az igazi dolgokra,
Engem, gyöngét felcicomáz.
Ez talán az a fájdalom, amely nem kapott más helyet
a fészkelésre.
Lusta tekintet, mely túl fáradt,
Hogy meglássa a tavaszt.
Egy oszlopot követel élénk színekkel,
Lépésekkel a seb felé.
Olyan napot szeretnék, amely elhossa a könnyek
szabadságát,
Melyet megénekel
Mosolyom időszerű tavasza.

Mint kiszáradt ág

Melyet letör a szél,
Szürke a táj.
Eső szálaiból sző takarót
a szomorúság.
Fél a reggeltől és attól, hogy
Az utolsó leheletet is elszippantja valami.
Sötét színek keverednek a takaróba,
Mely eltakarja a házat is,
melybe nem hívnék meg bárkit.
Kint a sötét,
Mint halott madár, mozdulatlan.
Ott vagyok fekete szárnyai alatt
eltemetve...

Fordította: Balázs F. Attila

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szeretnélek: felelem!

sorsdöntő gólok

Álmomban se képzeltem volna, hogy olyan nő leszel
az életemben,
akivel élvezettel nézzük a focimeccseket.
Aki minden magyarázat nélkül felismeri a játék lényegét,
magától értetődően szűrja ki a sorsdöntő gólok szerzőit,
s idővel a leseket is bemondja.
Két meccs között rájövök, úgy létezőnk egymás mellett,
mint két előretolt ék, pontosan tudva, mikor fut üresbe,
milyen ütemben passzol a másik,
s már a felugrás pillanatában egyértelmű, hova fejeli a labdát.
Néha középpályásként, olykor két középső védőként
segítjük ki egymást.
Ha egyikünk netán hibázik, vigasztaló szót és simogatást kap.
Azért az összes momentum közül leginkább a gólörömré
vágunk.

álmot áteresztő

Csak néhány hang idejére ébredtél meg.
Hallottam: szeretlek.
Aztán aludtál vissza.
Már van álmot áteresztő szúnyoghálónk is.

---

* mexikói költő

Naponta meg akarsz hódítani, kérdezed.
Kezedben Georg Simmel könyve.
Úgy olvastam, annak izgalmával, hogy olvasod majd te is.
Kétszer is végigfuttatva szép és okos szemedet
az általam megjelölt mondatokon.
Szeretnék, felelem.
Mert „a szerelmet is csak az érdemli meg,
akinek naponta kell meghódítania”.
Már alig várom, hogy ehhez a részhez érj:
„Erotikus alkat talán az, akinek adni és kapni egy,
aki ad, ha kap, s kap, ha ad.”

Egy olasz tudós Pannoniában – Luigi Ferdinando Marsigli

Gróf Luigi Fer/di/nando Marsigli (más írásmóddal: Marsili, Marsiglie, Marsiglio, Marsigly, Marsiglia, Marssillie, Marsioli, Marsilli, Marsily) ismert a magyar és még ismeretebb az olasz művelődéstörténetben. Munkásságát a mi lexikonaink máig is említik, voltaképpen pontosan és körültekintően. Ami nem egyszerű dolog, mivel e rendkívül sokoldalú ember tevékenysége máig is szinte áttekinthetetlenül gazdag.

Jókai-hősre üt élete. 1658. július 10-én Bolognában született, jómódú családban, gondos és ma azt mondanánk, praktikus nevelésben részesült. Három fivére és két nővére volt, akik közül perugiai püspök és apáca csakúgy találtott, mint főnemesek házasátarsa. Szeretett édesanyja is az egyik legnevezetesebb bolognai főnemesi családból származott. Apjával együtt Velencébe, majd Padovába kerül. 1676-ban Rómába megy, társadalmi kapcsolatokra tesz szert, és elbűvöli őt az ókori emlékek sokasága is. Korábban – mai szóval – biológiával, Rómában főként matematikával foglalkozik. 1677-ben, nápolyi kirándulása során kezdi el természetföldrajzi megfigyelései feljegyzését, ide értve a tűzhányó és a vulkánikus kövületek tanulmányozását is. Egyetemi szintű tanulmányai során az orvostudománytól a csillagászatig sok mindennel foglalkozik, és elsősorban katonai pályára készül. Nyilván családja ambícióit megvalósítandó, már 1679-ben velencei szolgálatban Konstantinápolyba indul (az ottani olasz kereskedők új vezetőjének, *balio*-jának kíséretében), visszatértében pedig önállósítja

magát, és Görögországot meg Dalmáciát is megnézi. Volta-képpen már ekkor is a török birodalom életének megfigyelésével foglalkozik, főként a legyőzhetetlennek tekintett török katonaság szervezettsége érdekli. Noha távolról, mégis megismeri IV. Mohamed szultánt, Kara Musztafa nagyvezírt és a fényes Porta ekkor még jelentős művészetkedvelő és művelt elitjét. (Köztük mindig voltak olaszok is, például a karlócai békét előkészítő tárgyalásokon II. Mehmed szultán két követe, Reys Mehemet Effendi, nagykancellár és a Porta „főtolmácsa”: bizonyos Mauro Cordato de Scarlati voltak.) Az ifjú Marsigli már térképet vagy legalábbis vázlatokat készít a Boszporuszról és vidékéről. Hazatérve főként Rómában keres méltó hivatalt, a volt svéd királynő, Krisztina köréhez is tartozik, majd 1682-ben egy Bécsbe menő követséghez kapcsolódik. Terveket fogalmaz meg a Török Birodalom visszaszorítására. Útja közben megismeri Herrmann badeni herceget, majd Esterházy Ferenc grófot, a magyarországi hadak főparancsnok-helyettesét, akik örömmel használják fel Marsigli haditérkép-készítői tudását. Kezdetben csak apróbb megbízásokat teljesít, majd hivatalosan is katonai szolgálatába állt: előbb közkatonaként, majd katonai egységek parancsnokaként, végül az akkor sokatmondó és szinte bármit jelentő „hadmérnöki” feladatokkal. A következő évben a Győr és Kaposvár közötti erődítmények állapotát felügyeli, és minderről térképeket készít. 1683-ban azonban a törökök fogságába kerül, és borzalmas élményekben lesz része. Több mint féléves rabsága, majd szökése után pénzért és a boszniai ferencesek révén kiváltja magát, visszajut Itáliába. Azonban a józan ésszel ellenkezőleg ezután sem menekül el a veszélyes magyar tájakra. 1701-ig továbbra is a „magyar hadszíntéren” szolgál, fordulatos események közepette. 1686-ban részt vesz Buda visszafoglalásában, és a romok között könyveket (többek

között a megmaradt *Corvinákat*) meg katonai értékű rajzokat zsákmányol. Azt állítja, 300 könyvet Bécsbe küldetett, és magának csak néhányat tartott meg emlékként, de a császári könyvtár sosem készítette el az ily módon oda került művek jegyzékét. A következő években is intrikákban, fordulatos harcokban, erődítmények lerombolásában és építésében, valamint követségekben vesz részt, és ezekről rendszeres feljegyzéseket is készít. Közben persze peres ügyei vannak, ám módot talál arra is, hogy a harcoktól való távollétében a felvidéki bányákban ásványtani kutatásokat folytasson. Minthogy az 1699-es karlócai békekötéshez szükség volt a Habsburg és a Török Birodalom aktuális határainak meghúzásához a korábban fel nem térképezett vidékek pontos adataira, 1699-ben ő lett az osztrák határkijelölő bizottság vezetője. Korábban már a békét előkészítő, cseppet sem rövid tárgyalásokban is része volt. Ekkor jár nemcsak az Al-Duna vidékén, hanem Erdélyben is – nyilván személyes érdeklődését kielégítve. Az antik auktorok leírásait követve keresi és meg is találja például a római császárok nevezetes al-dunai hídjainak maradványait, és ezeket tüzetesen le is írta. (Sőt, először maga is éppen itt szeretne újból hajóhidat verni.) Erdélyben az általa meglátott székely rovasírás emlékei is felkeltik érdeklődését, erre vonatkozó feljegyzései (Bologna: *Mss. Codex 54. Cart 669.*) máig pótolhatatlan forrásértékűek.

Még mindig nem érzékeljük eléggé, hogy ezek az évtizedek az olasz–magyar kapcsolatok szempontjából az egyik „csúcspontot” jelentik. Itáliából jött tábornokok és katonák, papok és mindenféle kísérők szinte ellepik az egykori és ekkor ismét megszervezendő Magyarországot. A leegyszerűsítő magyar történeti tudat bennük legtöbbször csak az osztrák érdekek kemény, olykor vérszomjas képviselőit látja, és mondjuk az „eperjesi hóhér”, Caraffa figurájával

azonosítja őket. Arról meg szoktak feledkezni, hogy ezek a „jövevények” megkísérlik Magyarországon is képviselni az akkor új lendületet vevő olasz műveltséget is. Dölyfös, pompakedvelő és fensőbbes – ám egyben művelt, szerep-tőket tartó és művészetkedvelő urak. Marsigli ismerősei, pályatársai és feljebbvalói között tucatszámra megtaláljuk őket. És kíséretükben orvosok, zenészek, hangszerkészítők, portréfestők, szakácsok, fodrászok és íródeákok csakúgy megtalálhatók, mint fegyverkovácsok, kerítők, markotányosnők, kártyajósok, kutyaidomárok vagy mindenféle szerencselovagok és renegátok. Minthogy az olasz tudós hadmérnök és erődítményparancsnok már „magyar” éveitől is kiváló nemzetközi kapcsolatokat tart fenn – a szó szoros értelmében Konstantinápolytól Angliáig –, Marsigli sokoldalú tevékenysége a legjobb szinten képviseli ezt a színpompás világot. Kár, hogy művelődéstörténetünk még máig sem foglalkozott eleget e témával!

Egyébként azt is megemlíthetjük, hogy hazánk e korszakáról tekintélyes mennyiségű (és nálunk jószereivel kiaknázatlan) olasz „szakirodalom” is létezik a XVIII. század végi Magyarországról – vagy, ahogy ők mondták, Pannoniáról. Itáliában a török–osztrák háborúkkal ekkor is sokan foglalkoztak, több emlékirat is megjelent, és minthogy mind a Pápai Állam, mind Velence közvetlenül is részt vett mind a hadi, mind a béketárgyalásokon (néha még a harcokban is), a dalmáciai, balkáni, levantei és törökföldi kereskedelem pedig újra virágzott – biztosan van eddig még fel sem tárt és érdekes olasz forrásanyaga is a magyar történelem e fordulatos korszakának.

Marsigit osztrák főtisztként azonban 1701-ben átvezénylik a közben kitört spanyol örökösödési háborúban fontossá vált rajnai frontra. Ez év őszén hagyja el Bécsset, és – örökre – a magyar tájakat is. A katona vesztére, a tudós

szerencséjére. Nemsokára, mivel (Alt)Breisach várát az ostromló franciák javára feladja, 1704-ben haditörvényszék elé állítják és rangjától nyilvánosan megfosztják. Ekkor Itáliába, majd Montpelierbe költözik. Később ugyan (1708 ősztől) rövid ideig az Egyházi Állam katonáinak parancsnoka is lesz, ám egyre inkább tudományos nagyrúrként tevékenykedik. Kvietálása után Dél-Franciaországban, majd Bolognában él, természettudományos tevékenységgel foglalkozik, hatalmas méretű tárgyi és kéziratos gyűjteményét rendezi. Európai hírvű tudósként sok utazást tesz, tudós társaságok (Párizs, London, Németalföld) tagjaként szerepel, előad, disputál, kiadványokat készít elő. Főként a Habsburg Birodalommal szembenálló országokban népszerű. Utazásai egyébként gyakran könyvei kiadásával, ezekhez az illusztrációk készítésével, vagy éppen a különböző nyelveken szükséges nyomdai korrektúra elkészítésével függnek össze. Kézirat- és tárggyűjteményét szülővárosának adományozza, és ez lett a bolognai tudományos akadémia alapja. Csáládi viszályok, folyószabályozási munkák még ekkor is foglalkoztatják. Egyre többet betegeskedik. Hosszú élete végén, 1730. november elsején Bolognában hunyt el.

Személyiségéről az utókor elsősorban Giovanni Fantuzzi műve (*Memorie della vita del Generale Conte/ Luigi Ferdinando Marsigli ... Bologna, 1770*) alapján szokott ítélni. Ez a több mint 300 oldalas könyv magának Marsiglinak a véleményét tükrözi, a függelékben 39 dokumentum (vagy annak részlete) közlésével. Így természetes, hogy a könyv lapjairól egy mindenkor feddhetetlen és kiváló férfiú lép elénk. A gyanakvó utókor ugyan talál hihetetlen vagy meg nem magyarázott részeket már az első konstantinápolyi út, majd a Bécsbe kerülés, az első törökellenes harcokban hol közkatonaként, hol várépítőként szereplő hős, különösen Győr alatti fogságba esése, szabadulása elbeszélésében.

Csak az igen figyelmes olvasó veszi észre, hogy látványosnak bemutatott katonai sikerei között alig szerepel valódi harc, inkább csak bevonulás, kivonulás, erődítés és a folyton ülésező és állandóan vitatkozó haditanácsokban csata-tervek készítése. Ám e forgatagos korban mindez akár valóság is lehetett. Az 1686-os budai zsákmányszerzés is nyilván megszépítve szerepel. És Marsigli ifjúkora óta oly hihetetlen kitartással összeszedett nagy gyűjteményének sem minden darabjáért adott pénzt... A Habsburg-hadseregek nemzetközi vezérkarában pedig még a Marsigli által említettnél is sokkal több vita, vádaskodás, sikkasztás, az alárendeltek lecsukatása, majd feljelentés volt – alappal vagy alaptalanul. Az a tény, hogy Breisach feladása után azért mégsem végzik ki, később pedig a Pápai Állam seregének élén éppen az osztrákok ellen készül hadakozni, vagy hogy Fantuzzi többször is utal arra, hogy a Habsburgok ellenségei továbbra is elismerték hadi képességeit, sőt szolgálatukba is invitálták – mindez még hihető is lehet –, ám együtt kicsit „sok a jóból”. Viszont egyetlen vonatkozásban Marsigli önértékelését teljesen oszthatjuk: ő korának egyik legszorgalmasabb és legnagyobb természettudósa volt, kiváló művelődéstörténeti érzékkel, aki évtizedeken át szinte mindig és mindenütt foglalkozott az őt érdeklő témákkal, amelyek köre igen széles volt. Valószínűleg már korán elhatározta, hogy összegező munkákat készít majd, amelyek nemzetközi tudományos hírnevet szereznek neki, és ahhoz is értett, hogy az ehhez szükséges forrásműveket idejében hazajuttassa Itáliába. Nyilván mások ismeretei, adatai, rajzai, akár térképei is megjelentek az ő műveiben – ám ez az önadminisztrálás legalább annyira fontos és tiszteletre méltó képessége lehet egy kutatónak. Ráadásul Marsigli katonáskodása évtizedeiben mindezt a tudományos munkát és ennek közzétételét csak mellékesen tehette meg.

Noha gigantikus kézirat- és gyűjteményanyaga – már csak terjedelme miatt is – máig sem jelenhetett meg egészében, már életében maga is több fontos munkát publikált, az utókor pedig mindmáig újabb és újabb kiadványokat tett közzé. Főként a Duna Bécstől lefelé számított részéről az ő általa szervezett leírások máig páratlan érdeműek.

1700-ban, Nürnbergben jelent meg ehhez a bevezetésnek szánt kötet: *Danubialis operis prodromus* címen. Maga az összeszedett adatanyag, a *Danubius Pannonico-Mysicus* hat nagy kötetet tesz ki, ezt 1726-tól Hollandiában adták ki (majd több lenyomatban is hozzáférhető volt). A gazdagon illusztrált fóliókötetek több mint 600 lapot számlálnak és hozzájuk több mint 250 nagy alakú térkép és rajz is társul. A Duna-kutatásnak máig alapműve ez: igazán tüzetes topográfia, van benne római kori régészet, egykori és az akkor modern erődítések bemutatása, folyók, mocsarak, madarak leírása, mai szóval a műemlékek bemutatása, csillagászati megfigyelések stb. Talán a tájon élő emberekről szól a legkevesebbet. Ezeket a könyveket még maga készítette sajtó alá. Nevezetes térképe (*La Hongrie et le Danube*) ugyan már halála után, 1741-ben Hágában látott napvilágot, ám még ez a kiadás is az ő utasításait követte. 1744-ben franciául jelent meg (Hágában) áttekintése: *Description du Danube depuis la montagne de Ka/h/lenberg en Autriche jusqu'au confluent de la Riviere Jantra dans la Bulgarie*, amely a Bécs és Közép-Bulgária közti szakaszt mutatja be. Ez is hat kötetből áll, több mint 800 lapon, közel 300 térképpel.

A nemzetközi tudományosság mindmáig őt tekinti a tengeri növények és általában a modern tengerkutatás megalapítójának, ám a mikológjától az írástörténetig terjedő érdeklődése szinte lehetetlenné teszi, hogy pontos képet adjunk e zseniális olasz polihisztor tudósról.

Egyébként ha néhány további művét is megemlítjük, talán még közelebb kerülünk e sokoldalú emberhez.

Első konstantinápolyi útjának feljegyzései alapján készült az igazán fiatalkori munkája, az *Osservazioni intorno al Bosforo Tracio, ovvero Canale di Constantinopoli* (Roma, 1681).

Bevanda Asiatica ... címmel (Bécs, 1685) a kávéról mint orvosi szerről és kellemes italról tett közzé úttörő tanulmányt, éppen akkor, amikor a törökök bécsi ostroma után az élelmes osztrákok megteremtik a keresztény világban az első „kávéházakat”.

1698-ban Lipcsében a foszforról mint ásványról tett közvé értekezést. E témával másutt is foglalkozott, gyakorlati kísérleteket is végzett a „bolognai foszforral”.

1711-ben Velencében látott napvilágot „a tenger történetéről” szóló könyve, amelyben felhasználja az antik auktorok adatait és a régészeti leleteket is. 1725-ös a tengeri halakról szóló áttekintése. Ugyanezen évben Párizsban adták ki a *Histoire Physique de la Mer* nagyszabású monográfiáját. Egyébként 1707-ben a korálokról, 1717-ben az angolnákról is értekezik. Mint ismeretes, e tengeri élőlényekről még akkor is vagy vad nézetek keringtek, vagy a tudósok igazában nem tudták megmondani, hogyan is élnek, növekednek, szaporodnak.

1714-ben Rómában adták ki *Dissertatio de generatione Fungorum...* című alapvető gombarendszerező munkáját, amelyet a mikológia iránt érdeklődő XI. Kelemen pápának ajánlott.

1715-ben írt tudományos levelében mutatja be az al-dunai egykori „Trajanus-híd”-ra vonatkozó helyszíni megfigyeléseit.

Politikai és hadtudományi munkája az Amszterdamban 1732-ben kiadott *L'état Militaire de l'Empire Ottoman, ses*

progres, & sa decadence, amelyből (1737-ben) egy olasz nyelvű változat is készült. Ekkor már az ottomán birodalom hanyatlása csakugyan észrevehető volt.

Természetesen a haditörvényszék általi elítéléséről is közzétett legalább egy vitairatot.

Kiadta az általa megszerzett „keleti kéziratok” (nem teljes) jegyzékét is: *Bibliotheca Orientalis, sive Elenchus Librorum Orientalium manuscriptorum, videlicet Graecorum, Arabicorum, Persicorum, Turcicorum & deinde Hebraicorum, & antiquorum Latinorum tum manuscriptorum, tum impressorum, quos partim in bello Turcico, & partim itinere Constantinopolim suscepto ipse...* címmel. A műből kitetszik, hogy már az ifjú Marsigli is felismerte, az ilyen „hadiszákmányok” milyen fontosak, és hogy jobb helyen vannak nála, az európai hódítónál, mint Péra és Budavár szemetében...

1728-ban nyomtatásban is megjelent az általa alapított bolognai „tudományos és művészeti intézet” okirata: *Atti legali per la Fondazione dell' Istituto delle Scienze, ed Arti liberali...*

A magyar tudományosság szerencsére sokszor foglalkozott Marsigli munkáival. Beliczay Jónás (1881) Fantuzzi könyvét kivonatolva áttekintette életrajzát, Veress Endre kiadta a Buda visszafoglalásához kapcsolható jelentéseket és térképeket (1907), külön tanulmányozták csillagászati megfigyeléseit (1929), botanikai anyagát (1936), térképészeti tevékenységét (1953 és később), latin-román-magyar szójegyzékét (2000). Ezekben is utalnak Marsigli egyéb irányú tevékenységére, ám korántsem teljesen.

Mégis valahogy hiányzik e művekből annak a kimondása, hogy Marsigli esetében alighanem a kor egyik legkiválóbb tudósa töltött hosszú éveket nálunk. Amikor – másutt – oly lelkes büszkeséggel említjük Regiomontanus, a kato-

naként a Felvidékre is eljutó Descartes vagy Comenius „magyarországi” időzését, e sorba nem kapcsoljuk be Marsigli, aki pedig mindannyiuknál hosszabb időt (majd húsz évet) töltött itt, és aki tudományos műveket is írt magyar témákról. Bejárta nemcsak a Dunántúlt és az Al-Duna vidékét, hanem járt a Felvidéken, Erdélyben, Boszniában és Dalmáciában, sőt a Balkánon is, többször is járt Sztambulban. Olaszország több táját jól ismerte, Badent, Bajorországot és Bécs vidékét is megismerte. Mindez azt is eredményezte, hogy leírásai, meglátásai akarva-akaratlanul is komparatív jellegűek. Történetileg a római ókor érdekelte leginkább. Ám tudjuk, hogy a törökök történetének kérdései is foglalkoztatták.

Magyarországon egy-egy témáról biztosan szót tudott váltani környezetével, arról azonban nem tudunk, hogy igazi tudós társakra is talált volna. Később is olasz, francia, angol, német, németalföldi tudósokkal tartott kapcsolatot – köztük a Newton nagyságú kortársakkal is, akik elismerték kollégájukat. A kor magyar tudományos életébe ugyan nem kapcsolódott bele – ám ilyen ekkor alig is volt. És nem Marsigli múlt e kapcsolatok hiánya. Zsámboky (Sambucus) munkásságával például külön is foglalkozott.

Úgy látszott, a magyar tudománytörténet hallgatása és avíttága megváltozik, amikor 1930. november 29–30-án Bolognában Marsigli halálának 200. évfordulóján nemzetközi tudományos konferenciát tartottak. Ezen részt vett az akkor szegedi egyetemi tanár, Iványi Béla is, aki *Luigi Ferdinando Marsili primo esploratore della Grande Planura Ungherese* címmel terjedelmes előadást tartott. (Ez különnyomatként is megjelent – Bologna, 1931.) Ő is az életrajzot ismerteti, ám felsorol olyan korábbi tanulmányokat is, amelyeket magyar történészek készítettek. Ezek között hivatkozik Áldássy Antal még 1892-ben publikált dolgozatá-

ra, amely szerint 1706-ban felmerült egy olyan adriai-tengeri manőver terve, miszerint francia hajóhad támadta volna meg Dalmáciát, hogy ezzel segítsék Rákóczi felkelését. Ennek tervezésében Marsigli tanácsaira is számítottak. A magyar történétírók ezt bizonytalan hírnek, Marsigli közreműködését pedig kizártnak tekintették. (A bolognai konferencia anyaga a következő kiadásban látott napvilágot: *Memoirie intorno a Luigi Ferdinando Marsili – pubblicate nel secondo centenario dalla morte ...* Bologna, 1930)

Egyébként a szegedi egyetemen 1930. november 9-én, olasz előkelőségek részvételével megünnepelték Marsigli halálának bicentenáriumát. Hasonló tárgyú konferenciát rendezett a *Societa Mattia Corvino* Budapesten, amelyen Veress Endre adott elő Marsigli magyarországi tartózkodásáról.

1930-ban, az évfordulóra jelent meg Marsigli önéletírása (*Autobiografia* – Emilio Lovarini gondozásában), amelyet jóval később, a Giorgio Cini alapítvány 1979-es konferenciáján tartott előadásában részletesen kivonatolt Herczeg Gyula (*L' Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli e l'Ungheria* – In: *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti Italo-Ungheresi dalla pressa di Buda alla Rivoluzione Francese*. A cura di Béla Köpeczi e Péter Sárközy. Budapest, 1982. 65–83.). Ez már némileg pontosabb adatokat hoz, mint a Fantuzzit követő korábbi magyar írások, ám értékelést nem nyújt.

Vizsont az 1921-ben Giuseppe Bruzzo által megjelentett „kisebb írásokat” nálunk nem ismertették. 1930-ban egyébként más, róla szóló olasz munkák is napvilágot láttak, mint például a kartográfus Mario Longhena könyve: *Il Conte L. F. Marsili. Un uomo d'arme et di scienza* (Milano, 1930), aki egyébként *L'opera cartografica di L. F. Marsili* címmel Marsigli térképeit külön is tárgyalta (Firenze, 1928).

Sajnos, a jóval későbbi művek nálunk nem találtak kortársi ismertetőre. Raffaella Gherardi előbb a Marsigli által előterjesztett társadalmi reformtervet („buon ordine”) tette közzé (Bologna, 1980), majd a Horvátországra és Erdélyre vonatkozó Marsigli-szövegeket (Modena, 1986). Az utóbbi témával horvát történészek is foglalkoztak. Őket is követte Vékony László (*Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Marsigli élete, munkássága és iratai*. Újvidék, 1982. – Az írás eredetileg a *Hungarológiai Közleményekben* jelent meg.) Duka Z(ólyomi) Norbert Marsiglinak a mai Szlovákiára vonatkozó kutatásait tekintette át (a *Z dejin vied a techniky na Slovensku* 1974/7. számában, a 205-244. lapokon).

Az osztrákok új kiadásban jelentették meg Marsiglinak a törökök katonai helyzetéről szóló nevezetes művét, amely annak idején hadititoknak számított, az olasz és francia szöveget némettel is kiegészítve (*Stato militare dell'imperio ottomano* – eredetileg Hága és Amszterdam 1732, a német kiadás Manfred Kramer gondozásában. Graz, 1972).

Az amerikai történész, John Stoye könyve (*Marsigli's Europe 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*. New Haven, 1994, gazdag szakirodalommal) is visszhangtalan maradt nálunk.

Több régebbi és újabb olasz munka foglalkozott Marsigli nevezetes kézirat- és könyvgyűjteményével. Ezeket most nem soroljuk fel, pedig biztosan van ezekben is a hungarológia szempontjából értékelhető adat. Természetesen Marsiglinak a rovásírással foglalkozó megjegyzéseit a magyar rovásírás-kutatók mindig is idézték. A kiváló olasz nyelvész és hungarológus, Carlo Taglavini 1930-ban Bukarestben tette közzé Marsigli háromnyelvű (latin – román – magyar) szójegyzékét, ennek a kutatásnak is volt folytatása. Deák Antal András, Jászay Magda térképtörténezeink és

mások a legutóbbi időkig megemlékeztek Marsigli munkásságáról. Ám éppen a Marsigli-életmű gazdagsága miatt ezek az írások csupán az általánosságok megisméltésére szorítkozhattak – vagy éppen egyetlen adatot vizsgáltak tüzetesen.

Sokáig lehetne még sorolni Marsigli tudományos eredményeit, köztük a hazánkra vonatkozókat is. Vagy lehetne fordultatos életéből érdekes epizódokra rámutatni. (Mint amikor 1678 januárjában az ifjú Marsigit Bolognában „anzian”-ná választják, akinek feladata a közelgő farsang megszervezése volt. Az ifjú gróf ez alkalomból a lovaglásban kívánta bemutatni ügyességét, ám lovával együtt megbukott. Újból kísérletet tett, ám lova megijedt az ellenfél lovától, amelynek fejdíszébe apró tükrök voltak bevarrva és ettől Marsigli lova egyszerűen megvadult. Annál nagyobb volt a baj, mivel lovassikerével Marsigli szíve hölgyét szerette volna meghódítani. Erről most már szó sem lehetett, úgyhogy az ifjú visszatért a tudományok műveléséhez: Padovába ment csillagászatot tanulni...) Ám a sok-sok anekdotikus életeseményt nem sorolhatom itt fel. Azt is ide írhatjuk viszont, hogy pár éve televíziós rövidfilm készült a selmecbányai bányákról rajzoltatott képei alapján...

Szerencsére Deák Antal András 2004-ben (Esztergomban) hasonmásban és magyar fordításban megjelentette a *Danubius Pannonicus Mysicus* bevezető kötetét, úgyhogy a legfontosabb munkát ma végre sokan olvashatják. Deák egyébként más tanulmányaiban is tüzetesen foglalkozott Marsiglivel. Ő írta a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* megfelelő szócikkét, amelyben a további szakirodalom is megtalálható.

ZALÁN TIBOR

Keselyű

Sárga szájjal röhög az ég
angyal guggol sugárban vizez
a kúpcserépen s énekel közben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Magamra akarok látni
hanyatt fekszem fordítva állok
eltévedt ló lovastalan ködben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Aludnék de nincsen hova
ébrednék de lehúz az álom
nyomtalan szívódom fű a zöldben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Háttal ülök rég magamnak
előttem részeg pohár táncol
kihagy a szívem mert megütöttem
A keselyű miatt köröz fölöttem

Boldog lennék mikor alszom
s nem zárja álom rám az éjjelt
de ébredek zagyván szélütötten
A keselyű miatt köröz fölöttem

Könnyű kis lábak arcomon
patkány surran Hangtalan létben
szégyen és bánat préseli könnyem
A keselyű miatt köröz fölöttem

Mint aki színek közt esett
s belezuhant a feketébe
forgok a szuroknyi pokol-körben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Itatóson tinta üt át
múltamon sűrű sötét vérem
Semmibe roskadt út melyen jöttem
A keselyű miatt köröz fölöttem

Lecsukódnék már a szemem
nem áll Isten a szemhéjamból
Nyitnám – éhes duzzadt holdak körben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Huzat jár át üres házon
fölvágyva álltól szemérmemig
Madárijesztő a szalma-csöndben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Rándul kezem és teli van
alvadt vérrel – keserű rögök
közt kaparok fölfelé a földben
A keselyű miatt köröz fölöttem

Halott apám szöveget ad
s játszani küld az üres térre
Szél fúj Üvegeim összetörtem
A keselyű miatt köröz fölöttem

Homok pereg teli a szám
széttaposott gyermekkor-ízzel
Választás nincs csak köztem vagy köztem
A keselyű miatt köröz fölöttem

Éjszakára éjjel virrad
útjaim vannak vaksötétben
Fénytől félek – nincsen lét rájöttem
A keselyű miatt köröz fölöttem

Csomókban hull ki a hajam
nevetnék de szétszakadt a szám
Rimánkodnék vigyenek el innen
A keselyű miatt köröz fölöttem

Semmibe vezető lépcsőn
elmerült lépések kopognak
kapkodok árnyuk után a jöttment
A keselyű miatt köröz fölöttem

Romló testben hasadt lélek
nem szeretnék már jó se lenni
túl sok élni másban összetörten
A keselyű miatt köröz fölöttem

Átaludnám hogyha lenne
életem Nincsen mire várnom
bár mormogom nem adom könnyen
A keselyű miatt köröz fölöttem

Négy lábam az égre fordul
tűz a nap s a fülemben férgék
rágják maguk agyam felé zölden
A keselyű miatt köröz fölöttem

Heverek itt baudelaire-i dög
isten felfúvódott kutyája
Tavaszon be Búza szárba szökken
A keselyű miatt köröz fölöttem

Csillagképek forognak el
fölülem – élvezem hogy látom
senki vagyok és semmire fölkent
A keselyű *meddig* köröz fölöttem

ZIRIG ÁRPÁD

Délután Mahdiában

A napfény füzerei közt
csilingelő utcák,
lepkeszárnyú kék
redőnyök.
Gyűlnek a képek,
cipelem magammal,
mint szatócsinas
az összecsavart szőnyeget.
Ásítózó üzletekből
utánam szólnak.
Szememben márvány.
Elvirágzik és kong
a nap, mint egy réztányér...
egy mosollyal fizetek.
Az árus érti, de
nem hajlandó.
Egyre hangosabb
mondatokat
küld utánam.

Az idő rohan hangtalanul.

Rövid életrajzi adatok

A. Kis Béla

Lapszerkesztő

1964-ben született Dunaszerdahelyen.

A Kálvinista Szemle szerkesztője.

Ardamica Zorán

Költő, zenész, műfordító

1970-ben született Losoncon. A besztercebányai Bél

Mátyás Tudományegyetem Humán Tudományok Kara

Hungarisztika Tanszékének adjunktusa. A Szlovákiai

Magyar Írók Társaságának választmányi tagja.

Balázs F. Attila

Költő, író, kiadóvezető, műfordító

1954-ben született Marosvásárhelyen. Az AB-ART Kiadó
igazgatója.

1992-ben Madách-nívódíjjal tüntették ki.

Barabás Zoltán

Költő, újságíró

1953-ban született Nagyváradon. A nagyváradi református
egyház Közlönyének főszerkesztője.

Bokora Ákos

Újságíró-főszerkesztő

1986-ban született Dunaszerdahelyen.

A PRESStíge havilap alapítója és szerkesztője.

Csáky Károly

Tanár, helytörténeti kutató, etnográfus, közíró, költő
1950-ben született Kelenyén. A palásti Palásthy Pál Magyar

Tannyelvű Egyházi Alapiskola, magyar–angol–néprajz
szakos tanára.

A Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja.

Fellinger Károly

Költő, helytörténész, lapszerkesztő

1963-ban született Pozsonyban. Mezőgazdasági vállalkozó.

A Szlovákia Magyar Írók Társasága által meghirdetett

Az év irodalmi alkotása pályázat 2008-as olvasói különdíjasa.

Gágyor József

Pedagógus, néprajzi szakíró

1941-ben született Ipolynyéken. Nyugalmazott pedagógus.

H. Nagy Péter

Irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi oktató

1967-ban született Budapesten. Jelenleg a Selye János

Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója. A 2008-as Posonium Irodalmi Díj különdíjasa.

Hála József

Magyar néprajzkutató, muzeológus, geológus

1949-ben született Alagon.

Az Országos Földtani Múzeum tudományos főmunkatársa.

1991-ben néprajzi munkásságáért Jankó János-díjban részesült.

Hazai György

Akadémikus, Kelet-kutató, turkológus

1932-ben született Budapesten.

Az MTA doktora, az MTA rendes tagja, a budapesti

Andrássy Egyetem alapító rektora, a Vámbéry Polgári

Társulás elnöke. 2005-ben a Magyar Köztársasági Érde-

mrend középkeresztjével tüntették ki.

Hodossy Gyula

Költő, kiadóigazgató

1960-ban született Dunaszerdahelyen.

A Lilium Aurum Könyvkiadó, a Vámbéry Polgári Társulás

és a Katedra Alapítvány igazgatója, a Szlovákiai Magyar

Írók Társaságának elnöke.

2001-ben Nyitott Európáért díjjal tüntették ki.

Jakubecz Márta

Újságíró, pedagógus

1962-ben született Vágsellyén. A Széchenyi István Magyar

Tanítási Nyelvű Alapiskola tanára Felsőszeliben, a

Glória egyházi kiadó szerkesztője, valamint a Remény

katolikus hetilap munkatársa.

Juhász R. József

Költő, performer

1963-ban született Párkányban. Az érsekújvári Stúdió erté

művészeti társulás alapítója és vezetője, a Magyar

Műhely egyik szerkesztője.

2009-ben Forbáth Imre-díjjal tüntették ki.

Dr. Kiss László

Orvos, orvostörténész

1951-ben született Ipolyságon. Kutatási területe az egykori Felvidék, a mai Szlovákia orvos- és kultúrtörténete, lektora a budapesti Orvosi Hetilap orvostörténeti rovatának. Zsámboky- és Jedlik-díjas. A történettudományok kandidátusa. Munkatársa több szlovákiai magyar lap Orvosi tanácsok rovatának.

Kulcsár Ferenc

Költő, író, műfordító, szerkesztő

1949-ben született Szentesen. A Lilium Aurum Könyvkiadó kiadóvezetője. 1991-ben Madách-díjjal, 2006-ban Forbáth-díjjal tüntették ki.

Lacza Tihamér

Kutatóvegyész, irodalomkritikus, tudomány- és művelődéstörténész, publicista, rádió- és lapszerkesztő

1948-ban született Bátorkeszin.

Újságíróként elsősorban tudományos ismeretterjesztéssel, irodalomkritikával, publicisztikával foglalkozik, rádiós-ként főleg interjúkat készít saját műsoraiba (Kaleidoszkóp, A kultúra világa).

Liszka József

Etnológus

1956-ban született Köbölkúton. A Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának igazgatója. A Selye János Egyetem tanárképző karának dékánhelyettese. A Magyar Tudományos Akadémia köztisztviselői tagja.

1999-ben Nyitott Európáért díjjal tüntették ki.

Nagy Erika

Tárcaíró

1961-ban született Nyárasdon.

Jelenleg a Szlovákia Magyar Írók Társaságának titkára.

Pomogáts Béla

Irodalomtörténész, kritikus

1934-ben született Budapesten.

1965-től a Magyar Tudományos Akadémia Irodalom Tudományi Intézetének munkatársa, 1992–1995 között igazgatója. Az Anyanyelvi Konferencia elnöke.

2003-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki.

Soós Tamás

Orientalista, műfordító

1950-ben született Egerben.

A Török–Magyar Baráti Társaság (ottománia) elnöke.

Szászi Zoltán

Költő, újságíró

1964-ben született Tornalján.

Jelenleg a www.rovart.com kulturális galéria szerkesztője.

Tasnádi Edit

Turkológus, műfordító

1942-ben született Budapesten.

A Magyar–Török Baráti Társaság főtítkára.

Tóth László

Költő, író, műfordító, szerkesztő

1949-ben született Budapesten. Jelenleg szerkesztőként dolgozik.

József Attila- és Forbáth Imre-díjjal tüntették ki.

Ymeri, Baki

1954-ben született Macedóniában, Sipkovicában

A pristinai egyetemen szerzett albán nyelv és irodalomból diplomát. Tanulmányait a bécsi és a bukaresti egyetemeken folytatta. A kortárs román irodalomból doktorált.

Villalpando Blanca

1978-ban született Mexikóban. A fogorvosi diploma megszerzése után (2000) spanyol nyelv és irodalomból szerzett diplomát. Fogorvos Moreliában.

Villányi László

1953-ban született Győrött.

1989-től a Műhely című folyóirat főszerkesztője.

József Attila-díjjal tüntették ki.

Voigt Vilmos

Néprajzkutató, egyetemi tanár, kutatócsoport-vezető

1940-ben született Szegeden.

Az ELTE BTK Folklore Tanszékének professzora.

Zalán Tibor

Költő, író, dramaturg

1954-ben született Abonyban. 1996 januárjától dramaturgként dolgozik a Kolibri Színházban, ugyanitt, az Iparművészeti Egyetemen, valamint a Théba Művészeti Szakiskolában tanít dramaturgiát, drámaelméletet és történetet.

1987-ben József Attila-díjjal tüntették ki.

Zirig Árpád

Pedagógus, költő

1940-ben született Győrben. Nyugalmazott pedagógus.

Vámbéry Antológia 2009

Első kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc

Nyomdai előkészítés: Mészáros Angelika,

MAARTGRAFIK

Megjelent 400 példányban

Nyomta: TEXT-PRINT Nyomdaipari Kft., Győr

Kiadta: Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely, 2009

Antológia Vámbéryho 2009

Prvé vydanie

Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy

Zodpovedný redaktor: Ferenc Kulcsár

Tlačiarenská príprava: Mészárosová Angelika,

MAARTGRAFIK

Náklad: 400

Tlač: TEXT-PRINT Nyomdaipari Kft., Győr

Vydavateľstvo: Občianské združenie Vámbéryho,

Dunajská Streda, 2009

ISBN 978-80-969963-1-5

A Vámbéry Antológia tavalyi, tizedik „évfolyama” után a mostani, tiztenegyedik darabjával immár elindult a következő jubileuma felé – azaz a kultúrába vetett töretlen hittel, hogy eléri a huszadik, majd a harmincadik évfordulót is. Igen, töretlen hitet mondunk, mert Szerb Antallal együtt valljuk, hogy a közös kultúra, a közösen átélt emberi értékek tarthatják csak össze a sokféle szétszórt magyarságot. Amíg a kultúránkhoz hűek maradunk, önmagunkhoz vagyunk hűek, s aki hú önmagához, az hú az emberi méltósághoz, ezáltal pedig a nemzetéhez is. Ezért mi is, jeles írónkhoz hasonlóan, üdvözljük az olvasót.

ISBN 978-80-969963-1-5

9 788096 996315